

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

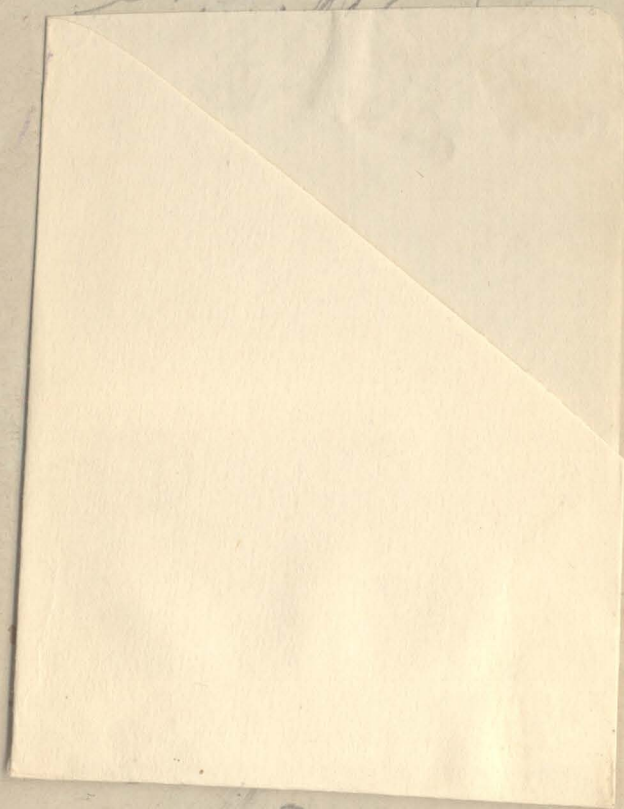
7192

91(075)

5-19

George

John

2-1-56

Handwritten signature in cursive script, possibly reading "Luz...".

Handwritten signature in cursive script, possibly reading "Luz...".

Handwritten signature in cursive script, possibly reading "Luz...".

12072

Handwritten signature in blue ink, possibly reading "Luz...".

Handwritten signature in blue ink, possibly reading "Luz...".

81
18
96

80
81

Handwritten signature in blue ink, possibly reading "Luz...".

57 64.

ms

2.9

1888

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Ց

ԱՂԻԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍԱՏԱՆՑ ՀԱՄԱՐ

Guarantee
2.9
1888

May

Am...

Handwritten in blue ink, oriented vertically on the left side of the page. The text is highly stylized and appears to be a name or a signature, possibly starting with 'L. J. ...'.

Handwritten in black ink at the top center, consisting of several large, overlapping loops and flourishes, possibly representing a signature or a decorative flourish.

Handwritten in black ink in the center, featuring a large, dense scribble that obscures some text. Below the scribble, the numbers '1857' and '1858' are faintly visible, suggesting a date or a year.

Handwritten in blue ink at the bottom left corner, appearing to be a name or a signature, possibly 'L. J. ...'.

Handwritten in blue ink at the bottom center, appearing to be a name or a signature, possibly 'L. J. ...'.

91(075)

8-19

ՀԱՄԱՐՈՏ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍԱՏԱՆՑ ՀԱՄԱՐ

ԳՐԵՑ

Հ. ՄԵՍՐՈՊ Լ. ԺԱԶԻԿԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒՍՏԷՆ

ՎԻԷՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆԸ

1857

(1004
12906
30121)

12906-28

Handwritten notes in Armenian script along the right margin, including the words 'ՄԱՐԿ' and 'ՄԱՐԿ' repeated vertically.

ВЕРХНИЙ ПОЯС

ПОСЛЕДНИЙ ЭТАП

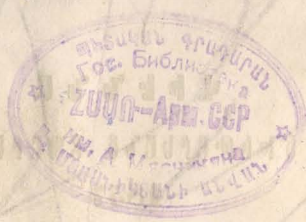
ПОСЛЕДНИЙ ЭТАП

ПОСЛЕДНИЙ ЭТАП

15000

32605 - Ч. 1.

2004

15562-58

8

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Ռ Ա Ն

Աշխարհագրութեան գիտութիւնը միշտ փոփոխութեան ենթակայ գիտութիւն մ'ըլլալով, սորվել ուզողն ալ բնականապէս նոր աշխարհագրութիւններ կ'ուզէ: Անոր համար ալ հին ատենները տպուածները բաւական չսեպուելով, նոր ատեններս ալ աս նիւթին վրայ զանազան գրքեր ելան, որոնք ազգը գոհութեամբ կը վայելէ: Մեր գրած աս փոքր դասագիրքն ալ, թէպէտ նախընթացներուն մէջ կրնայ բովանդակուիլ, բայց նոր ընթացքով ու ոճով մը շինուած, ու մէջը զանազան զուարճալի տեղեկութիւններ ունենալուն, կը յուսանք որ դպրատան տղոց սորվելու գրգիռն աւելի եւս կը զարթուցանէ: Աս դասագիրքը վարպետներուն յանձնած ատեննիս, հարկաւոր կը սեպենք, քանի մը բաներու մտադիր ընելու: — Արպետներու դիւրութեան համար, ամէն մէկ գլխուն սկիզբը համառօտ հարցմունքներ աւելցուցինք, բայց

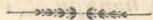
նոյնն ստէպ ամէն մէկ նիւթին համար կրկնելն
անօգուտ սեպեցինք, ինչու որ անանկ կարգ
մը բռնած ու բաժանումներ ըրած ենք, որ
վարպետը դիւրաւ կրնայ հարցման ձեւի դար-
ձրնել: Աւրուպայի քանի մը տէրութեանց
վրայ քիչ մ'ընդարձակ գրած ենք, որն որ
աւելի Աստորիայի մէջ գտնուած մեր ազգայ-
նոց բաղձանացը յագեցուցիչ ծառայութիւն
մ'ընելու վախճանաւ էր. բայց եթէ արեւել-
քի համար ընդարձակ երեւնալու ըլլայ, կըր-
նայ վարպետը դիւրութեամբ համառօտել ու
միայն կարեւոր սեպած տեղերը սորվեցընել:

Ինչպէս յայտնի է, աս գիտութիւնն
աւելի աչքին կը խօսի, կամ թէ ըսենք, տե-
սութեամբ իր գլխաւոր գաղափարը կը կազ-
մէ, անոր համար ալ միշտ աշխարհացոյց
տախտակներն իբրեւ էական օգնիչ կը գոր-
ծածուին. ու լեզու սորվողին հետ ինչ սերտ
յարաբերութիւն որ ունի բառգիրքը, նոյն
համեմատութիւնն ունի աշխարհացոյցն ալ,
աշխարհագրութեան: Ասոր համար վարպետն
իր աշկերտին դասադրքին մէջ սորվածովը
երբեք գոհ պիտի չըլլայ, մինչեւ որ տախտակի
վրայ իր արտաբերած անունները չգտնայ,
չցուցընէ: Փորձով տեսած ըլլալով որ աղոց-
մէ ոմանք, Աւրուպայի մասը կէս ընելէն ետքն

ալ, դեռ ծովու, ցամաքի, նեղուցներու, հը-
րուանդաններու որոշ գաղափար մը չեն ու-
նենար, գրքին ետեւը մասնաւոր տախտակ մը
աւելցուցինք իբրեւ պատրաստութիւն աշ-
խարհագրական տախտակներու, որն որ որո-
շեալ տեղւոյ մը կամ տէրութեան մը ստուե-
րագիր տախտակը չէ, այլ տեսականապէս
միայն նկարուած է, ամէն աշխարհագրական
դիրքերու եւ անուններու նկարագիրը քովէ
քով բերելով, որպէս զի աշկերտը աշխար-
հացոյցը ձեռքը չառած, ասոր վրայէն ցամաքի
ու ծովու, կղզեաց, գետերու, ջրանցքներու,
երկաթուղեաց վրայ եւ այլն, որոշ գաղափար
մ'ունենայ ու մտքին մէջ աղէկ մը տպաւո-
րուի: Ասկէ զատ նորերս Կ. Աստուածատուր
Վ. Աւագեան իր աշխարհացոյց տախտակ-
ներուն մէկ մասը լմրնցուցած ըլլալով՝ ար-
ժան կը համարի հրատարակել, որպէս զի աս
դասագրքին աստ եւ այժմ օգնական ըլլայ,
ու հետզհետէ մնացած տախտակներն ալ ի-
բրեւ տետրակ հրատարակելով, ամբողջ Ատ-
լաս մը ձեւանայ: Աս գործքս իր ճշդու-
թեամբն ու ընդարձակութեամբը, մեր դա-
սագրքին իբրեւ ամբողջացուցիչ մասը կը
կազմէ, ինչու որ գրքին մէջ համառօտ յի-
շուած տեղերուն ընդարձակը՝ աշխարհացոյց

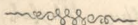
Թղթերուն վրայ կը գտնէ, որով տղոց ու
վարժապետաց գլխաւոր աշխարհագրական
պիտոյքը կը լեցուի:

Աշակերտաց ալ մասնաւորապէս կը
յանձնենք, որ Աշխարհքիս գիտութիւնը սոր-
ված, ու անոր զարմանալի կարգերը նշմարած
ատեն, մտքերնին Ստեղծողին վերացընելու
փոյթ տանին, անոր զարմանալիքը գովեն ու
փառաւորեն, որով մենք ալ մեր վախճանին
հասած, ու մեր դոյզն աշխատութեան վարձքն
առած կ'ըլլանք:

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՍԵՏԵՆՅ ՀԱՄԱՐ

1

Այխարհագրոթեան վրայ ընդհանրապես :

Աշխարհագրութիւնն ինչ է: — Երկերը քանի մասէ կը բաղկանայ ու իր վրայ քանի տեսակ մարմին կայ: — Աս մարմինները քանի կը բաժնուին եւ ինչ յատկութիւն ունին:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ կամ Երկրագրութիւնը ան գիտութիւնն է որով երկիրը կամ հողագունդը ու անոր մակերեւոյթին կամ երեսին ինչ որ պիտութիւն ունենալը ու իր վրայ գտնուած մարդիկներն ու նոյն մարդկանց բարեացը համար գտնուած անասունները կը ճանչնանք:

Երկիրը երկու տեսակ մարմիններէ կը բաղկանայ որոնք են Լոյծ ու Հաստատուն մարմիններ¹:

Լոյծ մարմիններու տակ կ'երթան Օդն ու Զուրը. Հաստատուն մարմիններ են Ցամաքը կամ Հողը:

Երկրիս վրայ գտնուած մարմինները դարձեալ Գործարանաւոր (կենդանի) ու Անգործարանաւոր (անկենդան, մեռեալ) մարմիններու կը բաժնուին:

Գործարանաւոր մարմիններէն ոմանք ազատ շարժում ունին եւ ոմանք չունին ու ամէնը մէկանց բնութեան երեք կարգերու կամ թագաւորութիւններու կը բաժնուին այսինքն Հանքային թագաւորութիւն, Տնկոց թագաւորութիւն եւ Անջաւորներու թագաւորութիւն, որոնց գիտու-

¹ Մարմին ըսելով կ'իմանանք ան ամէն առարկան որ տեղւոյ մը մէջ կրնայ ամփոփուիլ:

Թիւններն ալ հասարակօրէն կ'անուանուին Հան-
քաբանութիւն, Տնկաբանութիւն, Շնչաբանու-
թիւն:

Մարդն ալ իր մարմնոյն կողմանէ շնչաւորաց
կարգն է, սակայն իր արարչէն առած, զարմա-
նալի Հոգւովն ու Բանաւորութեամբը երկրին ա-
մէն թէ շնչաւոր թէ անշունչ մարմիններէն շատ
վեր է ու անոնց վրայ կ'իշխէ:

2

Աշխարհագրութեան բաժանումը:

Աշխարհագրութիւնը քանի կը բաժնուի: — Ֆիզիգական կամ
Բնական աշխարհագրութիւնն ինչ է: — Մաթեմատիկական
աշխարհագրութիւնն ինչ է: — Քաղաքական աշխարհագրու-
թիւնն ինչ է:

Նախընթաց հատուածին մէջ երկրին վրայ
գտնուած մարմիններուն զանազան բաժանմամբը
Աշխարհագրութիւնն ալ զանազան մասանց կը
բաժնուի, որոնք են

1. Ֆիզիգական կամ Բնական, 2. Մաթեմա-
թիկական, 3. Քաղաքական աշխարհագրութիւն:

Ֆիզիգական կամ Բնական աշխարհագրութիւ-
նը ընդհանրապէս երկրին ու իր մակերեւութին
կամ երեսին բնական որպիսութեանցը ու զանա-
զան մարմիններու վրայ կը խօսի. զորօրինակ ծո-
վու, ցամաքի, օդի, բերքի...:

Իսկ Մաթեմատիկական աշխարհագրութիւն
կը կոչուի Տիեզերագրութեան ան մասը, որն որ
երկիրն իր բոլոր ձեւովը, մեծութեամբն ու շարժ-
մամբը կը նկարէ: Մասն Բ. Գլ. Բ. Գ.:

Քաղաքական աշխարհագրութիւնը երկրիս վրայ՝
չէ թէ բնութեամբ, այլ մարդկային ճարտարու-
թեամբ գտնուած բաներուն եւ մանաւանդ ա-
ռանձինն առանձինն տէրութեանց ու անոնց կա-
ռավարութեան տեսակներուն ու կրօններու...
վրայ կը խօսի:

Մ Ա Ս Ն Ա .

ԲՆԱԿԱՆ ԱԹԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵՆԷ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Ա . ՅԳ :

1

Օգն ինչ է : — Մթնոլորտ կամ Էթերն ինչ է : — Օդը ծանրութիւն կամ թեթեւութիւն ունի : — Ճնշում ունի եւ որչափ : — Տաքութիւն կամ պողրութիւն ունի : — Ո՞ր կողմերն աւելի տաք կամ պղղ են :

(Օդը տարածական, լոյծ ու թափանցիկ մարմին մըն է եւ որոշ բարձրութեամբ բոլոր երկրիս բոլորտիքը պատած է :

Օդի շրջանակներուն երկրին մօտ եղող մասը շոգեխառն ըլլալուն Մթնոլորտ կամ Էթեր կ'անուանուի :

Օգն որչափ որ երկրին մօտ է այնչափ ալ ծանր է . անոր հակառակ որչափ որ երկրէն բարձրանայ ու հեռանայ այնչափ ալ կը թեթեւայ :

Օդին ունեցած ծանրութենէն հարկաւ կը հետեւի որ ճնշում ալ ունենայ կամ կոխէ : Աս ճնշումը կամ ծանրութիւնը ամենէն ցած տեղերը՝ ինչպէս ծովու վրայ, ամենէն զօրաւոր է . հասարակօրէն կը համարուի որ մէկ քառակուսի մատնաչափի վրայ օդը 5 1/2 հոխա ճնշում կ'ունենայ :

Երկրին մօտ եղող խիտ օդը, երկրէն հեռու եղող նուրբ օդէն աւելի տաք է . որովհետեւ ցած տեղերը օդին մասունքը խիտ (շատ) ըլլալուն, բարձր տեղերուն նուրբ օդէն աւելի տաք մաս կ'ունենան . ասկից է որ զանազան տեղեր՝ իրենց բարձր կամ ցած դիրքին համեմատ զանազան բարեխառնութեան աստիճան կ'ունենան : — Զերմութեան աստիճանի զանազանութիւն . Զերմաչափ . Օդաբաժին կամ կլիմա :

Երկրին վրայ ամենամեծ տաքութիւնը երկու

արեւադարձներու մէջն է, եւ աս պատճառաւ նոյն տեղը Այրեցեալ գօտի կը կոչուի:

Արեւադարձներու ու Բեւեռական շրջանակներու մէջ չափաւորեալ տաքութիւն (տաքութեան ու ցրտութեան յաջորդութիւն) կայ, անոր համար Բարեխառն գօտի կ'անուանուի: Իսկ ամենէն քիչ տաքութիւնը Բեւեռներու ու Բեւեռական շրջանակներու մէջն է, որն որ Սառուցեալ գօտի կ'անուանուի:

2

Հոյն ինչ է: — Քանի կը բաժնուի: — Անունն ուստի կ'առնու:

( ) ղին անհաւասար տաքութեամբը հաւասարակշռութիւնը կորսուելով, նոյն օդին մէջը հոսում մը կը պատճառի. այսինքն՝ երբոր տեղւոյ մը օդը տաքնայ ու նրբանայ, իրեն սահմանակից եղող պաղ ու ծանր օդը անոր մէջը մտնելու կամ հոսելու կը սկսի. աս հոսումը Հով կ'անուանուի:

Հովերը կը բաժնուին, կանոնաւոր, Անկանոն ու Անցողական հովերու: Զօրաւոր հովերն փոթորիկ կը կոչուին:

Հովերն իրենց անունները փչած տեղերնէն կ'առնուն, զոր օրինակ, Հիւսիսային, Հարաւային . . . . հով: Կան քանի մը հովեր ալ որ իրենց մասնաւոր անուն ունին:

Բ. Ջուր:

1

Ջուրն ինչ է: — Քանի գլխաւոր ձեւերու կը բաժնուի:

Ջուրը կաթելի, հեղուկ, թափանցիկ ու քիմիական զուտ վիճակին մէջ անհոտ ու անհամ մարմին մըն է եւ ընդհանրապէս երկրիս վրայ կը գտնուի:

Ջուրը հասարակօրէն երեք գլխաւոր ձեւերու մէջ կը տեսնուի. 1, Ընդարձակ ու միացեալ զան-

գուածով մը երկիրը կը պատէ եւ Ովկիանոս կը կոչուի: 2, Իբր Աղբիւր, Առուակ, Գետ ու երկրէն կը պատի: 3, Անձրեւի, Կարկտի, Չեան, Սառցցի ձեւով: — Քաղցր, Աղի ջուր:

2

Ովկիանոսը երկրին որ մասը գրաւած ու ինչ ձեւի մէջ է: — Ինչ գոյն ու համ ունի ու ինչ վիճակի մէջ է: — Տեղատուութիւնն ու Մակընթացութիւնն ինչ է ու որչափ կը տեւէ:

Ովկիանոսը երկրիս երեսին ամենէն խորունկ տեղը գրաւած է ու իր երեսը հորիզոնական կամ շիտակ է:

Ծովու ջրոյն գոյնը կապուտակագոյն կանաչ է, համը աղի, միշտ շարժման մէջ է:

Ծովը կանոնաւոր շարժում մ'ունի որ է քաշուիլ ու նորէն բարձրանալ, աս շարժումը ծովու քով շատ յայտնի կ'երեւայ:

Ծովուն աս քաշուիլը Տեղատուութիւնն ու բարձրանալը Մակընթացութիւնն կ'անուանուի, ու երկուքն ալ քանի մը տեղ դուրս առնլով, վեց վեց ժամ կը տեւեն:

Գ. Զամաք:

1

Երկրին երեսին որ մասը ցամաք կ'անուանուի: — Զամաք երկիրն իր մէջն ինչ զանազանութիւն ունի: — Եզր կամ Ափն ինչ է: — Կղզին որն է: — Կղզեաց կարգ կամ կղզեաց շղթայ ըսելով ինչ կ'իմացուի: — Արբիպեղագոսն ինչ է: — Թերակղզին ինչ է: — Լեզու ինչ է: — Հրուանդան կամ Գլուխն ինչ է: — Պարանոցն ինչ է:

Զամաք կ'անուանուի երկրին մակերեւութին (երեսին) ան մասը որն որ ջրով ծածկուած չէ:

Զամաք երկիրն ալ իր մէջը զանազանութիւններ ունի որ են Հող, Քար, (Ժայռ) Մետաղ: — Քարուտ, աւազրտ, խոնաւ, չոր... երկիր:

Ջուրին ու ցամաքին մէկգմէկ շօշափած գիծը Ափն կամ Եզր կ'անուանուի:

Աղցի կը կոչուի ան երկիրը որուն բոլորտիքը բոլոր ջուր պատած է:

Երբոր շատ կղզիներ քովէ քով դալու ըլլան ան ատենը Աղցեաց կարգ կամ Աղցեաց շղթայ կը կազմեն:

Ծովուն ան մասը՝ որուն մէջ կղզեաց խումբ մը կը գտնուի, Արքիպելագոս կամ Աղցեաց ծով կ'անուանուի:

Յամաք երկրին ան մասերը՝ որոնք դէպ ի ծով յառաջ կ'երթան ու Յ կողմանէ ծովով պաշարուած կ'ըլլան Թերակղզի կ'անուանուին:

Շատ նեղ Թերակղզին լեզու կ'ըսուի:

Թերակղզուց մը ճոթին բարձր մասը, եւ կամ երկրին ամէն մէկ դուրս ցրցուած բարձր մասը Հրուանդան կամ Գլուխ կ'անուանուի:

Այրկրին ան նեղ ու երկայն մասն որն որ երկու մեծ երկիրներ իրարու հետ կը միացընէ, Պարանոց (Իսթմոս) կ'անուանուի:

2

Ծովածոցն ինչ է: — Որ ծովուն Միջերկրական կ'ըսուի: — Խորչն ինչ է: — Նեղուց, Զրանցք, Սունտ ըսելով ինչ կ'իմացուի:

Ուր որ ծովն երկիրը պատուելով անոր մէջը կը մտնէ, հոն Ծովածոց կամ Խորչ կը կոչուի:

Ան մեծ ծովածոցերը որ ըստ բաւականի լայն ու ընդարձակ են, Միջերկրական (երկրի մէջ եղող) ծով կ'անուանուին:

Պղտի ծովածոցերը խորչ կ'անուանուին:

Ծովուն ան նեղ մասերն՝ որ մէկ ծով միւս ծովու հետ կը կապեն, Նեղուց, Զրանցք (Սունտ) կ'ըսուին:

Մ Ա Ս Ն Բ .

Մ Ա Թ Ե Մ Ա Թ Ի Կ Ա Կ Ա Ն Ը Թ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կ Ա Մ

Տ Ի Ե Զ Ե Ր Ա Գ Ի Ո Ւ Թ Ե Ն Է Բ Ա Ն Ի Մ Ա Տ Ե Ղ Ե Ն Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ք Լ Ո Ւ Բ Ե

Ե Ր Գ Ն Ա Յ Ի Ն Մ Ա Ր Մ Ն Ո Յ Գ Ի Ս Յ Ը Ն Գ Ի Զ Ա Ն Ե Ր Ա Գ Ե Ս

1

Ի՞նչ է Տիեզերք, ու Աստղ ըսելով ինչ կ'իմացուի: — Աստղը ներքը քանի կը բաժնուին: — Բուն Մոլորակները, Մոլորականման աստղները կամ Արբանեակները մէջերնին ինչ զանազանութիւն ունին: — Արեգակը, Երկիրն ու Լուսինը ինչ տեսակ աստղներու տակ կ'երթան:

Տիեզերք կը կոչուի ան ահագին ու անչափելի միջոցը՝ որուն մէջ բոլոր երկնային մարմիններն, ինչպէս նաեւ երկիրն ալ ամփոփուած են:

Աս տիեզերաց անչափելի միջոցը զարդարող մեծամեծ ու լուսաւոր մարմինները երկնային մարմին կամ Աստղ կ'անուանուին ու կը բաժնուին

1. Կայուն կամ Հաստատուն Աստղներ, որոնք նաեւ Արեգակ ալ կրնան անուանուիլ: Հաստատուն Աստղ ըսուելնուն պատճառն ան է որ, իրենց տեղը կամ գիրքը ամենեւին չեն փոխեր եւ կամ գոնէ անիմանալի կամ շատ քիչ շարժում մ'ունին: Իսկ Արեգակ անուանուելնուն պատճառը իրենցմէ լոյս ունենալնին է:

2. Գնայուն Աստղներ կամ Մոլորակներ, որոնք թէ իրենց առանցքին վրայ եւ թէ Հաստատուն աստղներու բոլորափքը կը պտըտին ու անոնցմէ լոյս կ'առնուն, ու կրկին բաժանում ունին, ա) Ան Մոլորակները որոնք առանց ուրիշ միջնորդի մը Հաստատուն աստղներու բոլորափքն իրենց շրջանը կ'առնուն ու բուն Մոլորակ կ'անուանուին:

բ) Իսկան աստղները որոնք որ նախ Մոլորակներուն բոլորտիքը ու վերջէն անոնց միջնորդութեամբը Հաստատուն աստղներու բոլորտիքն իրենց շրջանը կ'առնուն, Մոլորականման աստղ կ'ըսուին ու Հասարակօրէն մոլորակաց Արբանեակը (ծառայ) կամ Լուսինը կ'անուանուին :

3. Գիսաւորներ, որոնց շրջանն շատ ընդարձակ ըլլալուն շատ քիչ կ'երեւան ու իրենց լուսաւոր Գէսէն ուրիշ ծանօթ ու երեւելի յատկութիւն մը չունին :

Արեգակը Հաստատուն աստեղաց, երկիրը Մոլորակներու ու Լուսինը Արբանեակներու (երկրին) կարգն է :

2

Աստղները երկնից կամարին վրայ ինչ կարգաւ կը տեսնուին : — Աստեղատանց անուններն ինչ են : — Կենդանակամար կամ Զոլթիակոսն ինչ է :

Երբոր մարդ Հեղ մ'իր աչքը դէպ ի երկնից կամարը բարձրացնելու ըլլայ, կը տեսնէ թէ աստղները բնական կարգ մը չունենալէն զատ, իրարմէ բաւական Հեռաւորութեամբ խումբ խումբ դիրք մ'ունին : Աս խումբերը Աստեղատուն կ'անուանուին ու ամէն մէկ խումբ իրեն մասնաւոր անունն ունի : Աս աստեղատանց անհամար բազմութենէն երեւելիներուն անուններն են

1. Խոյ	7. Կշիւ
2. Յուլ	8. Կարիճ
3. Երկուորեակ	9. Աղեղնաւոր
4. Խեցգետին	10. Այծեղջիւր
5. Առիւծ	11. Զրհոս
6. Կոյս	12. Զուկն.

Աս 12 աստեղատանց կազմած կամարը Կենդանակամար կամ Զոլթիակոս կ'անուանուի որուն մէջէն արեգակն իր տարեկան ընթացքը կ'առնու : Վերը յիշուած աստեղատուներէն զատ երեւելի են նաեւ Մեծ ու Փոքր առջի աստեղատուները :

Արեգական կամ Մոլորակաց կարգ ըսելով ինչ կ'իմացուի: —
Մոլորակները որչափ են եւ ինչ կ'անուանուին: — Ամէն մէկ
մոլորակ արեգական բոլորտիքն ըրած շրջանը որչափ ատենուան
մէջ կ'առնու:

Արեգակը, Մոլորակները ու Հաստատուն աս-
տրոնները մէկտեղ ըմբռնուած՝ կարգ Արեգական
կ'ըսուին: Աս արեգական կարգէն մեր երկրին վե-
րաբերողները միայն մեզի հարկաւոր ու ծանօթ են:

Մոլորակաց թիւը հիմակուան ատենս 50ը ան-
ցած է եւ հետզհետէ կը շատնայ, մենք հոս ե-
րեւելիները միայն կը յիշենք, որոնք իրենց քովն
ունին ընդ ամէնը 18 Արբանեակ կամ Լուսին ու
ասանկ կ'անուանուին:

1. Փայլածու կամ Հերմէս,	15. Եգերիա,
2. Աստղիկ կամ Արու- սեակ,	16. Հերա,
3. Երկիր, Լուսին մ'ունի	17. Դեմետր,
4. Հրատ կամ Արէս,	18. Աթենաս,
5. Փլորա,	19. Հիգիէա,
6. Վիկտորիա,	20. Իրենէ,
7. Եստիա,	21. Արամազդ 4 Լուսին ունի,
8. Իրիս,	22. Երեւակ կամ Կրո- նոս 7 Լուսինէն զատ ըստ նոր զննութեան
9. Մետիս,	2 Տատալ աստղէ գօ- տի ունի,
10. Հեբէ,	23. Ուրանոս 6 Լուսին ունի,
11. Բարթենորէ,	24. Նեպտոն
12. Աստրէա,	
13. Եւնոմիա,	
14. Տիանա,	

Ասոնցմէ զատ է Արեգակն ալ:

Մոլորակաց արեգական բոլորտիքն ըրած շըր-
ջանին ժամանակն իրարմէ տարբեր է: Փայլա-
ծուն իր շրջանն առնլու համար գրեթէ 88 օ-
րուան հարկաւորութիւն ունի: Արուսեակը 225
օրուան: Երկիրը տարւան մը, 5 ժամու, 48 վայր-

կենի, 48 երկվ: Արէսը մէկ տարւան 322 օրուան: Աստրէան 4 տարւան 51 օրուան: Հերան 4 տարւան 132 օրուան: Գեմետը 4 տարւան 224 օրուան: Աթենասը 4 տարւան 225 օրուան: Արամազդը 11 տարւան 315 օրուան: Երեւակ կամ Կրոնոսը 29 տարւան 167 օրուան: Ուրանոսը 84 տարւան ու 6 օրուան: Նեպտոն 217 տարւան 141 օրուան:

Ք Լ Ո Ւ Թ Բ Ը

ԱՌԱՆՉԻՆՆ ՄԵՉԻ ՄՕՏԱՆՈՐ ԸԼԼՈՂ ԵՐԿԵԱՅԻՆ ՄԱՐՄԵՈՅ ՉՐԱՅ

Ա. Արեգակ:

1

Երկրին վրայ ինչ ազդեցութիւն ունի: — Արեգակն ինչ ձեւ ու որպիսութիւն ունի: — Արեգակը երկրէն որչափ մեծ է: — Ինչ շարժում ունի: — Ուստի է որ նոյն օրուան մէջ զանազան ժամանակ զանազան տեղեր կ'երեւայ Արեգակը:

Արեգակը մեր երկիրը կը լուսաւորէ ու կը տաքցընէ որով երկրին վրայ ամէն տեսակ պտուղներն ու տունկերը կը հասնին:

Արեգական ձեւն երկրին պէս կլոր է ու աչքին երեւցածին պէս կրակ ու բոց չէ. որովհետեւ կան մարմիններ որ առանց բոց ու կրակ ըլլալու կը տաքցընեն ու կը լուսաւորեն:

Արեգակը երկրէն շատ հեռու ըլլալուն շատ պզտիկ կ'երեւայ. բայց երեւցածին պէս չէ: Ըստ աստեղագիտաց արեգակը երկրէն $1\frac{1}{2}$ միլիոն անգամ մեծ է, կամ թէ արեգակէն հազար անգամ հազար եւ հինգհարիւր հազար երկիր կ'ըլլէ:

Որովհետեւ արեգակն իր վրայ զանազան բիծեր ունի ու աս բիծերն ալ կանոնաւոր շարժում մը կը ցուցընեն, ասկից գիտունք հետեւեցուցած են որ Արեգակը 25 օրուան մէջ իր առանցքին վրայ կը դառնայ: Ասկէ զատ ուրիշ շարժում մը չունի:

Արեգակը մի եւ նոյն օրուան մէջ զանազան տեղեր տեսնելնուս պատճառը Երկրին շարժումէն ու արեգական բոլորտիքն ըրած տեղափոխութենէն է :

2

Արեւուն մտնելն ու ելլելը ուստի կը պատճառի: — Ճիշդ արեւելք ու արեւմուտք որ կողմերը կ'իյնան: — Ուզուած ատենն Երկրիս չորս ծագն ինչպէս կրնայ գտնուիլ:

Արեւուն (մարը) մտնելն ու ելլելը Երկրիս շարժմանը բնական հետեւութիւնն է:

Ան կողմն՝ ուր որ Արեւը ըստ ամենայնի Մարտի 21ին ու Սեպտեմբերի 21ին կ'ելլէ ճիշդ Արեւելք է. իսկ ան կողմն՝ ուր որ նոյն ատենները արեւը կը մտնէ ճիշդ Արեւմուտք է:

Երկրին չորս ծագը գտնել ուղուած ատեն, պէտք է որ մարդ իր երեսն արեւուն ելած դին դարձնէ, ու ան ատենը դիմացը Արեւելքը կ'ունենայ. աս գտնելէն ետքը, ետեւի կողմը Արեւմուտք է, աջ կողմը Հարաւ, ձախ դին Հիւսիս: Աս գտնուած չորս կողմերը, Երկրին կամ երկնից չորս ծագը կամ դին կը կոչուին:

Բ. Լուսին:

Որչափ ատենուան մէջ իր ընթացքը կ'առնու: — Երկրէն որչափ հեռու է ու Երկրին համեմատութեամբ ինչ մեծութիւն ունի: — Լուսնոյ զանազան ձեւերն ուստի են: — Լուսնոյ կամ Արեգական խաւարումն ինչ է:

Լուսինը կամ Երկրին արբանեակը գրեթէ 28 օրուան մէջ (27 օր, 7 ժամ, 43 վայրկ.) Երկրին բոլորտիքն անգամ մը կը դառնայ: Աս միջոցը ամիս լուսնոյ կ'ըսուի:

Լուսնոյ Երկրէն ունեցած միջին հեռաւորութիւնը 50—60,000 մղոն կրնայ ըսուիլ. ու մեր Երկրէն 50 անգամ պզտիկ է:

Լուսինն՝ Երկրին բոլորտիքը ու Երկրին հետ արեգական բոլորտիքն ըրած շարժմամբը երբեմն

անանկ դիրք մը կ'առնու որ զինքն ամենեւին չենք տեսներ. ասի կը կոչուի նոր լուսին (☉). ասկէ ետքը քառորդը կը տեսնենք որ կ'ըսուի առաջին քառորդ (☽). ասկէ ետքը բոլորովին լուսաւոր կը տեսնենք՝ որ կ'ըսուի լրումն լուսնի (☽). ասկէ ետքը կը տեսնենք ուրիշ քառորդ մ'ալ որ վերջին քառորդ կ'ըսուի (☾). աս փոփոխութիւններէ կը ծագի շաբաթներու բաժանումն ալ:

Երբոր Լուսինն ըստ ամենայնի արեգական ու երկրի մէջ տեղը կը մտնէ ան ատենն արեգական խաւարում կ'ըլլայ, ու երբոր երկիրն ըստ ամենայնի արեւուն ու լուսնին մէջ տեղը մտնէ, ան ատեն լուսնոյ խաւարում կ'ըլլայ:

Գ. Երկիր:

1

Երկիրն ինչ ձեւ ունի, ու իր գնդաձեւ ըլլալուն պատճառներն որոնք են:

Երկիրը կը գնդակի ձեւ ունի, որուն համար ալ երկրագունդ կը կոչուի:

Երկիրն գնդաձեւ ըլլալն չորս զօրաւոր պատճառներով կը ցուցուի:

Նախ. Լուսնոյ խաւարման ատեն, երկիրն լուսնոյ վրայ ձգած լոյսը կը տեսնուի:

Երկրորդ. Հիւսիսէն դէպ ի հարաւ կամ Հարաւէն դէպ ի հիւսիս ճամբորդութիւն ընողի մը միշտ զանազան նոր աստղեր կ'երեւան:

Երրորդ. Հեռուէն բարձր շէնքերու մերձեցած ատեննիս նոյն շէնքերուն ամենաբարձր մասը նախ կը տեսնենք ու վերջէն հիմը. նոյնպէս հեռանալու ատեն ալ ասոր հակառակ՝ անոնց հիմերը աչքէն կորսնցունելու կը սկսինք որն որ երկիրն գնդաձեւ ըլլալուն յայտնի նշանն է: Աս երեւոյթը ծովու վրայ աւելի յայտնի կ'երեւայ:

Չորրորդ. Ամէն երկնային մարմինները կըր կ'երեւան. ասկէ բանաւորապէս կը հետեւի որ նաեւ երկիրն ալ կըր է:

2

Հորիզոն ինչ է: — Ջենիթ ու Նատիր ըսելով ինչ կ'իմացուի: — Տրամագիծն ինչ է: — Ինչ մեծութիւն ունի: — Ամէն տրամագիծ իրարու հաւասար են: — Առանցք ու Բեւեռ ինչ է: — Մէկ առանցքէն մինչեւ միւս առանցք որչափ ճամբայ է:

Երկրին ամէն մէկ կէտէն երկնից մէկ մասը կ'երեւայ, ու հեռուէն անանկ կը կարծուի որ աս երկնից ամէն մէկ մասը վարի կողմերը երկրի հետ կպած ու մէկ բոլորակ կազմած է, աս բոլորակը հորիզոն կը կոչուի:

Երեւութական ու ճշմարիտ Հորիզոն:

Մեր գլխուն վրայէն դէպ ի երկինք մտածուած ուղիղ գիծը Ջենիթ կ'անուանուի, իսկ անոր հակառակ մեր ոտքերէն դէպ ի վար մտածուած ուղիղ գիծը Նատիր:

Երկրին մէջ տեղէն անցնող, ու երկու ըստ ամենայնի իրարու հակառակ կողմէն մակերեւոյթը շօշափող գիծը Տրամագիծ կ'անուանուի:

Տրամագծին երկայնութիւնը կըր հաշուով 1720 մղոն է:

Բայց որովհետեւ երկիրը կատարեալ կըր չէ, այլ երկու կողմանէ, այսինքն՝ հիւսիսէն ու հարաւէն քիչ մը հարթ կամ ճնշուած է, անոր համար հիւսիսէն դէպ ի հարաւ մտածուած տրամագիծն արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք մտածուած տրամագծէն գրեթէ 18 մղոն կարճ կ'լինայ:

Երկրին ամէն օր արեւմուտքէն արեւելք թաւալելուն (դառնալուն) համար, ըստ ամենայնի երկրին միջավայրէն անցնող հիւսիսէն դէպ ի հարաւ ուղիղ գիծ մը մտածուած է. աս գիծը երկրի առանցք կ'անուանուի. որովհետեւ երկիրն իր օրական թաւալումն աս գծին վրայ կ'ընէ: Աս

գծին երկու ծայրերը Բեւեռք երկրի կ'անուանուին: Ուստի առանցքը միայն մէկ հատ է՝ բայց բեւեռը երկու, այսինքն հիւսիսային ու հարաւային:

Մէկ բեւեռէն մինչեւ միւս բեւեռ եղած ճամբան երկրին կէս բոլորակն է որ է ըսել 2700 մղոն ճամբայ: Առանցքն ալ երկրին տրամագիծ մըն է:

3

Հասարակածն ինչ է: — Քանի աստիճան կը բաժնուի: — Ամէն մէկ աստիճանը քանի աշխարհագրական մղոն է: — Երկրին շրջապատն որչափ մեծութիւն ունի: — Զուգահեռականն ինչ է: — Ամէնն ալ հաւասար մեծութիւն ունին: — Արեւադարձերն ու Բեւեռական շրջանակներն ուր կ'իյնան:

Հասարակածը բեւեռներէն հաւասար հեռու (90ական աստիճան) երկրին բոլորտիքը մտածուած բոլորչի գիծն է որն որ երկրագունդը ըստ ամենայնի երկու հաւասար մասունքներու կը բաժնէ որ են հիւսիսային ու հարաւային կիսագունդ:

Հասարակածն ինչպէս նաեւ ուրիշ ամէն երկրին վրայ ձգուած բոլորակները, 360 աստիճան (°) կը բաժնուին. ամէն մէկ աստիճանն ալ 60 վայրկեան (') կը բաժնուի ու ամէն մէկ վայրկեան 60 երկրորդական վայրկեան ("):

Հասարակածին ամէն մէկ աստիճանը 15 աշխարհագրական մղոն է:

Ուրեմն ամբողջ հասարակածը քանի մղոն է:

Երկրին շրջապատին մեծութիւնը՝ (որ ըսել է հասարակածին մեծութիւնն առանցքին մեծութեանը հետ բազմապատկուած) 9,288,000 □ մղոն է:

Ան բոլորակները՝ որոնք հասարակածէն հաւասար հեռաւորութեամբ երկրագնդին վրայ կը ձգուին, Զուգահեռականն կ'ըսուին:

Զուգահեռականներն որչափ որ բեւեռին մօտենալու ըլլան այնչափ ալ կը պզտիկնան:

Ասոնցմէ զատ մտադրութեան արժանի են նախ՝ հասարակածին երկու դիէն 23¹/₂⁰ հեռու

արեւադարձները, որոնցմէ հիւսիսայինը Արեւադարձ խեցգետնի, Հարաւայինը Արեւադարձ այծեղջեր կ'անուանուի:

Երկրորդ՝ բեւեռներէն $23\frac{1}{2}^{\circ}$ հեռու բեւեռական շրջանակները: Հիւսիսային ու հարաւային բեւեռական շրջանակ:

Ուրեմն բեւեռական շրջանակները հասարակածէն, արեւադարձները բեւեռներէն, բեւեռական շրջանակներն արեւադարձերէն ո՞րչափ հեռու են:

4

Միջօրեական գիծն ո՞րն է: — Քանի միջօրեական կայ: — Ամէն միջօրեական գիծ երկրագունդը քանի կը բաժնէ: — Ո՞րն է գլխաւոր միջօրեականը:

Ան բոլորակ գիծն՝ որ երկու բեւեռներէն անցնելով հասարակածը երկու անգամ կը կտրէ Միջօրեական կ'անուանուի: Մի եւ նոյն միջօրեականին տակ եղողներն մի եւ նոյն ատեն կէս օր կ'ուենան:

Թէպէտ երկրագնդին վրայ անհամար միջօրեական գծեր կրնան ձգուիլ, բայց հասարակօրէն հասարակածին ամէն մէկ աստիճանին վրայ մէյմէկ միջօրեական կը ձգուի, որով կ'ըլայ 360 միջօրեական գիծ:

Ամէն մէկ միջօրեական՝ երկրագունդը երկու կը բաժնէ, Արեւելեան ու Արեւմտեան:

Հիմակուան ժամանակս ամէն երեւելի ազգ գլխաւոր Միջօրեականը իր մայրաքաղքէն կը հաշուէ: Բայց այնչափ միջօրեականներէն հասարակօրէն բունն ու առջինը կը համարուի Երկաթի կղզւոյն¹ վրայէն ձգուածը: Աս միջօրեականէն երկրագունդն ալ արեւելեան ու արեւմտեան կիսագունդ կը բաժնուի:

¹ Գլխաւոր միջօրեականը նորերս Փարիզի վրայէն ձգելու սկսան:

Երկրին վրայ եղող առարկայի մը դիրքն ինչով կ'որոշուի: — Աշխարհագրական լայնութիւն կամ աշխարհագրական երկայնութիւնն ինչ է: — Շրջաբնակ ու Հակաբնակ բսելով ինչ կ'իմացուի: — Հակոտեայ բսելով ինչ կ'իմացուի:

Արկրին մակերեւութին վրայ գտնուած առարկայի մը դիրքը՝ իր հասարակածէն ու առաջին միջօրէականէն ունեցած հեռաւորութենէն կ'որոշուի:

Տեղւոյ մը հասարակածէն ունեցած հեռաւորութիւնը Աշխարհագրական լայնութիւն կ'ըսուի: Իսկ առաջին միջօրէականէն ունեցած հեռաւորութիւնը Աշխարհագրական երկայնութիւն կը կոչուի: Հս. ու Հր. լայնութիւն: Արլ ու Արմ. երկայնութիւն:

Երկրագնդին ան բնակիչները՝ որոնք մեզի հետ մի եւ նոյն Զուգահեռականի վրայ, բայց մեզմէ 180° հեռու են, մեր Շրջաբնակները կ'անուանուին: Իսկ անոնք որոնք որ մեզի հետ մի եւ նոյն միջօրէականի տակ բայց հասարակածէն նոյնչափ աստիճանով (180°) հեռու մեր հակառակ կողմն են, մեր Հակաբնակները կ'անուանուին:

Երկրին ան բնակիչները՝ որոնք մեր շրջաբնակներուն միջօրէականին ու մեր հակաբնակներուն զուգահեռականին իրար կտրած տեղը կը բնակին, մեր Հակոտեաները կ'անուանուին:

Ուրեմն մեր հակոտեաները մեր հակաբնակներուն շրջաբնակ են ու շրջաբնակներուն հակաբնակ¹:

Հիներն ինչ կարծիք ունէին երկրին շարժմանը վրայ: — Երկիրը քանի շարժում ունի: — Գիշեր ու ցորեկ ուստի կը պատճառին: — Երկիրն արեգակէն որչափ հեռու է. ու արեգակն իրարմէն ըրած ճամբան քանի մղոն է:

Հիները կը կարծէին՝ եւ ո՛վ որ չէ սորված, անանկ կը կարծէ՝ որ երկիրն հանդարտ կը կենայ

¹ Աշկերտն ասոնք աղէկ ըմբռնելու համար երկրագունդը պէտք է որ միշտ աչքին առջին ունենայ:

ու արեգակը 24 ժամու մէջ անոր բոլորտիքը կը պտրտի: Նաեւ մեր աչքը, մեր զգայութիւններն ալ մեզի ասանկ կը ցուցնեն: Սակայն պէտք չէ մարդ իր զգայութեանցը վրայ վստահիլ երբոր բաւական պատճառ չիտեսնար: Մեր երկրին շարժիլը չզգալը անոր կանոնաւոր շարժում մը ունենալէն է: Երբոր մարդ հանդարտ ծովու վրայ նաւու մէջ գտնուի, նոյն ատենն ալ ամենեւին շարժում չզգայլէն զատ կը կարծէ որ ցամաք երկիրն եւ ուրիշ դրսի առարկաներն յառաջ կ'երթան ու ինքն հանդարտ կը կենայ:

Երկիրը երկու շարժում ունի, մէյ մը 24 ժամու մէջ իր առանցքին վրայ կը թաւալի, մէյ մ'ալ մէկ տարւան մէջ հաւկթաձեւ ճամբով արեգական բոլորտիքը կը դառնայ:

Երկրին 24 ժամու մէջ բրած օրական շարժումէն կը ծագին գիշերուան ու ցորեկուան տարբերութիւնները: Երկիրը գնդաձեւ ըլլալուն՝ արեգակը անոր մակերեւոյթը չիկրնար մէկէն՝ մի եւ նոյն ժամանակ բոլոր լուսաւորել, այլ միայն իրեն դարձած մասը. աս պատճառաւ մի եւ նոյն ժամանակ երկրին արեգական դարձած լուսաւոր մասը կամ կէսը ցորեկ ու միւս արեգակ չտեսնող մութ մասը կամ կէսը գիշեր կ'ունենայ: Եւ որովհետեւ միշտ 24 ժամէն ետքը նորէն ցորեկ կ'ունենանք, ուրեմն ըսել է՝ որ նոյն միջոցին մէջ երկիրը անգամ մը (իր բոլորտիքը) դարձած է: Եւ որովհետեւ արեգակն արեւելքէն կ'ելլէ, ուրեմն երկիրն ալ միշտ արեւմուտքէն արեւելք կը շարժի: Արեգակը իր տեղէն չիշարժիր:

Երկիրն արեգակէն գրեթէ 21,000,000 մղոն հեռու է, ու հաւկթաձեւ ճամբով արեգական, բոլորտիքն առած շրջանը ամբողջ տարի մը կը տեւէ, (365 օր, 5 ժամ, 48' 48") որն որ 129,000,000 մղոն ճամբայ է: Երկիրն ամէն մէկ րոպէ 240 մղոն ճամբայ կ'ընէ:

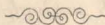
85-29557

(12003)
1007/1001

Երկրին արեգակէն ունեցած հեռաւորութիւնը սարսափելի է: Թէ որ արեգակէն թնդանօթի գունդ մ'արձակուի՝ որն որ գիշեր ցորեկ իր բնական շուտութեամբը ճամբան յառաջ տանի՝ 25 տարւան մէջ հազիւ երկրին կը հասնի:

Մ Ա Ս Ն Գ.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԹԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Երկիրը քանի մաս կը բաժնուի ու ամէն մէկ մասը որչափ մեծութիւն ու բնակիչ ունի: — Երկրին վրայ ջուրն ու ցամաքն ինչ համեմատութեան մէջ են ու քանի կը բաժնուին:

Երկիրն 5 մաս կը բաժնուի, որոնք իրենց մեծութեան կարգովն ու բնակչաց թուերովն ասոնք են.

Ա. Ասիա	882,000	□ մղոն	550	միլիոն բն. ունի
Բ. Ամերիկա	730,000	„ „	52	„ „ „
Գ. Ափրիկէ	550,000	„ „	150	„ „ „
Դ. Եւրոպա	180,000	„ „	230—250	„ „ „
Ե. Աւստրալիա	180,000	„ „	2 ¹ / ₂	„ „ „

Երկրագնդին չորս մասին մէկը ցամաք ու երեքը ջուր է. եւ ինչպէս որ ցամաքը նոյնպէս ջուրն ալ (ծովը) հինգ մաս կը բաժնուի, որ են

1. Հիւսիսային կամ Արջային սառնապատ ծովը բոլոր հս. բեւեռը կը պատէ ու Եւրոպայի, Ասիայի, Ամերիկայի եզրները կը թրջէ ու 263,000

□ մղ. ընդարձակութիւն ունի:

2. Հարաւային կամ Հակարջային սառնապատ ծով, բոլոր հր. բեւեռը կը պատէ ու 387,000

□ մղ. ընդարձակութիւն ունի:

3. Աթլանտեան ովկիանոս՝ Եւրոպայի, Ափրիկէի, Ասիայի, ու Ամերիկայի մէջ տեղն է եւ 1,260,000 □ մղ. ընդարձակութիւն ունի:

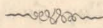
4. Խաղաղական ովկիանոս կամ Մեծ ծով,

12295-28
1000/1000

3,260,000 □ մղ. ընդարձակութիւն ունի: Իր սահմաններն են Հիւսիսէն ու Հարաւէն, Հիւսիսային ու Հարաւային սառնապատ ծովերն, արեւելքէն Ամերիկան, արեւմուտքէն Ասիան:

5. Հնդկաց ովկիանոս 1,300,000 □ մղ. ընդարձակութիւն ունի. իր սահմաններն են Հիւսիսէն Ասիա, Հարաւէն Հարաւային սառնապատ ծովը, Արեւելքէն Աւսթրալիա ու Խաղ. ովկիանոս. արեւմուտքէն Ափրիկէ:

Ա. Ե Ի Ր Ո Պ Ա

1

Եւրոպան ցամաք երկրին որ մասն է եւ ինչ ձեւ ունի: — Եւրոպան ցամաք երկրին միւս մասերուն նկատմամբ ինչ վիճակի մէջ է: — Ինչ դիրք ու մեծութիւն ունի:

Եւրոպան արլ. կիսագնդին հս. արմ. մասն է ու մեծ ցամաքակղզւոյ մը ձեւն ունի:

Եւրոպան թէպէտ իր մեծութեամբը ցամաք երկրին միւս բոլոր մասերէն պզտիկ է, բայց իր յառաջադիմութեամբն անոնց ամենուն վրայ ալ մեծ ազդեցութիւն ունի, ու ինչպէս քրիստոնէութեան նոյնպէս մարդկային գիտութեան ու կրթութեան գլխաւոր կայարանն ու հիմնական ժամանակս՝ պատմութեան տեսարանն է:

Եւրոպան հս. բարեխառն գօտւոյն մէջ կ'իջնայ (պզտի մասով մ'ալ հս. սառ. գօտւոյն մէջ) ու իրեն սահմանակից ունի հիւսիսէն հս. Սառնապատ ծովը, արեւմուտքէն Աթլանտեան ծովը, հարաւէն Միջերկրական ծովը, արեւելքէն Ուրալ լեռները: — Իր մեծութիւնը հասարակօրէն 180,000 □ մղ. կը համարուի:

2

Եւրոպայի երեւելի լեռներն որոնք են:

Եւրոպայի երեւելի լեռներն են

1. Պիւռնենեան լեռինք, պիւռնենեան գաւառին (Սպանիայի ու Փորթուկալի) ու Գաղղիայի մէջ:

Ասոնց արմտ. կողմը՝ հս. պիւռնենեան երկրին մէջէն կ'անցնի Քանթապրեան լեռը, որուն հր. դին է Իբերական բարձրաւանդակը: Աս բարձրաւանդակին արմտ. կողմը, հր. պիւռնենեան երկրին մէջն է Սիեռա Նեվատա լեռը:

2. Լոզեռեան լեռինք. Գաղղիայի հր. դին աւիւծուց խորշին բոլորտիքը երկու բազուկներու

կը բաժնուի որոնցմէ ձախ կողմինը Ավետներ, աջ կողմինը Սէվինեան լերինք կ'անուանուին:

3. Ալիեան լերինք, որ աղեղի ձեւով հս. Իտալիան կը պատէ:

Աս շղթային մէջն է Եւրոպայի ամենաբարձր (14,760 ոտք) Մոնպլան լեռը: Գարձեալ աս շղթային արմ. ճիւղերէն մէկը, աւստրիական տէրութեան հր. դիէն եւրոպական Տաճկաստան կը մտնէ ուր որ Շար տաղը կամ Պալքան կը կոչուի: Աս Պալքան լեռանց հարաւային կողմէն կը յառաջանան Հելլենական լերինք որոնց վերջին ծայրը բոլոր Յունաստան կը ծածկէ: Գարձեալ ալիեան լեռանց հր. կողմէն կը սկսին Աբենիանեան լերինք որոնք բոլոր Իտալիայի մէջ կը տարածուին:

4. Քարբաթեան լերինք, աղեղի ձեւով աւստրիական տէրութեան արլ. մասը կը պատեն ու նոյնպէս Սուտեթեան ու հս. գերմանական լեռանց արլ. դին կ'իյնան:

5. Սքանտինաւեան լերինք, Շվետը Նորուեգիայէն կը բաժնեն:

3

Եւրոպայի սահմանակից ծովերն ու խորշերը որոնք են: — Աս ծովերուն վրայ մտադրութեան արժանի ինչ կայ: — Եւրոպայի երեւելի նեղուցներն որոնք են:

Եւրոպայի սահմանակից ծովերն ու խորշերն են
1. Հս. Սառնապատ ծով, Ճերմակ ու Քարայեան ծովերով:

2. Աթլանտեան ծով:

3. Հս. ծով:

4. Արեւելեան ծով իր 3 խորշերովը որոնք են, Պոթնեան, Ֆիննեան ու Ռիկայեան խորշերը:

5. Միջերկրական ծով, իր 9 խորշերովը, որ են Տիւրքիական ծով, Յոնիական ծով, Ադրիական ծով, Անենտիկի, Թրեստի ու Առիւծուց խորշե-

ըր, Եգէական ծով, Մարմարա ծով, Սեւ ու Ազախու ծովերը:

6. Պիսքայայի խորշ:

Աս ծովերուն վրայ մտադրութեան արժանի բանն ան է՝ որ Արեւելեան ծովը, Հս. ու Աթլանտեան ծովերէն 6 ոտք բարձր է, նոյնպէս Սեւ ծովն ալ Միջերկրական ծովէն 3 ոտք բարձրութիւն ունի:

Եւրոպայի երեւելի նեղուցներն են,

1. Սունտ, Մեծ ու Պզտիկ Պելթ, քաթթեկաթ, Աքակէր-Ռաք. ասոնց ամէնն ալ Արեւելեան ծովը Հս. ծովուն ու Աթլանտեան ովկիանոսին հետ կը կապեն:

2. Կիպրալթարի նեղուցը, Միջերկրական ծովը Աթլանտեան ծովուն հետ կը կապէ:

3. Կոստանդնուպոլսոյ ու Տարտանելլիի նեղուցներն Եւրոպան Ասիայէն կը բաժնեն ու յունական Արքիպելագոսը Սեւ ծովուն հետ կը կապեն:

Մեսսինայի նեղուցը Սիկիլիա կղզին նէապոլսէն կը զատէ:

4

Եւրոպայի գետերն ու երեւելի լիճերն որոնք են:

Եւրոպայի գետերն են 1. Բեչորա, 2. Տվինա, 3. Տիւնա (Ռուսաստանի մէջ), 4. Մեմէլ, 5. Վայքսէլ, 6. Օտեր, 7. Էլպա, 8. Վեզէր, 9. Ռենոս, 10. Մասս, 11. Սէյն, 12. Լոառ, 13. Կառոն, 14. Տուերո, 15. Թայո, 16. Կուատիանա, 17. Կուատալքուիվիր, 18. Էպրո, 19. Ռոն, 20. Փո, 21. Դանուբ (Տոնաւ), 22. Տնեսթեր, 23. Տնբեր, 24. Տոն:

Դանուբ գետին ընթացքին երկայնութիւնը Եւրոպայի ամէն գետերէն աւելի է (380 մղ.) նոյնպէս տարածութեան կողմանէ ալ 14,400 □ մղ. երկիր կ'ողողանէ:

Ռենտսի ճիւղերն են իր աջ գին Նեքար, Մայն, Լան, Ռուբ, Լիբբէ : Չախ գին է միայն Մողէլ գետը : Էլպայի ճիւղերն են իր աջ եզերքը Իզէու, Սեւ Էլսթեր, Հաֆէլ, Շբրէէ : Չախ եզերքը՝ Մոլտաւ, Էկեր, Միւլտէ ու Թիւրինգեան Սաալ :

Գանուբի ճիւղերն են իր աջ կողմը, Իլէր, Լէխ, Իզար, Ինն, Ինս, Լայթա, Ռաապ, Տրաւ իր Մուր ճիւղովը, Սաւ, Տրինա ու Մորավա : Չախ կողմը, Ալթմիւլ, Նապ, Ռեկէն, Մարխ, Վաակ, Կրան, Թայս իր Բորթրոկ ճիւղովը, Հեռնատ. Սամշ ու Մարոշ ճիւղերովը, Թեմէշ, Ալութա, Սերէթ ու Բրութ :

Եւրոպայի մէջ շատ լիճեր կը գտնուին որոնցմէ երեւելիներն են, Շվետի մէջ Մելեր, Վեներ, Վեթթեր : Իտալիայի մէջ Կարտա, Գոմոն, Լուկանո, Լակո մաճճիոռէ : Հելլուետիայի մէջ Կենֆ, Պոտեն, Չիւրիխ : Ունկարիայի մէջ Նայսիտլեր, Բլաթէն : Ռուսաստանի մէջ Ինարա, Իմանտրա, Սայմա, Օնեկա, Լատոկա՝ որ Եւրոպայի ամենամեծ լիճն է (290 □ մղ.) Իլմեն, Բայբուս :

5

Եւրոպայի երեւելի կղզիներն ու արքիպեղագոսներն որոնք են : — Երեւելի ցամաքակղզիներն որոնք են : — Երեւելի գլուխները կամ հրուանդաններն որոնք են :

Եւրոպայի երեւելի կղզիներն ու արքիպեղագոսներն են 1. Նոր Զեմլիա, 2. Վայկաց, 3. Քալկուէվ, 4. Նորուեգեան կղզիք, 5. Պելթեան կղզիք, 6. Արլ. ծովուն կղզիները, 7. Իսլանտ, 8. Փարէէօրեան կղզիք, 9. Բրիտանական կղզիք, 10. Բիթիոլուսեան կղզիք, 11. Բալէարեան կղզիք, 12. Գորսիգա, 13. Սարտենիա, 14. Էլպա, 15. Սիկիլիա, 16. Մալթա, 17. Աթրիական կղզիք, 18. Յոնիական կղզիք, 19. Քանտիա, 20. Էգէական կղզիք, որոնց մէկ մասն ալ Ասիայի կը վերաբերի :

Երեւելի ցամաքակղզիներն են Ռուսաստանի մէջ 1. Քանին, 2. Լաբլանտ, 3. Ֆինլանտ, 4. Էսթլանտ, 5. Քուրլանտ : 6. Սքանտինաւիա, 7. Տանիմարգա, 8. Հս. Հոլանտա, 9. Գաղիայի մէջ,

Նորմանեան ցամաքակղզի ու 10. Պրեթայն, 11. Պիւռենեան երկիր, 12. Իտալիա, 13. Իսթրիա: 14. Յունաստան, 15. Խըրըմ:

Եւրոպայի երեւելի գլուխներն կամ հրուանդաններն են 1. Նորտքաբ (Գլուխ հիւսիսոյ), Աքանտինաւեան ցամաքակղզւոյն հս. դին կղզւոյ մը վրայ, ցամաք երկրին ամենէն վերջի ծագն է: 2. Նորտքիւն, Աքանտինաւեան ցամաքակղզւոյն եզերքը: 3. Լա Ռոք.բա, Պիւռենեան ցամաքակղզւոյն արմտ. դին: 4. Ս. Վինկենտիոս: 5. Թաւրիֆա, նոյնպէս Պիւռենեան ցամաքակղզւոյն հր. վերջի ծագը, 6. Մաթաբան, Մորէայի քով:

6

Եւրոպա ինչ տեսակ երկիր ունի: — Օդն ինչպէս է:

Եւրոպայի երկիրը երկրին միւս մասերուն երկիրներէն շատ առաւելութիւններ չունի. բնութիւնն երկրին աս մասին վրայ ուշտ կ'երեւայ եւ իսկզբան քանի մը թփէն ուրիշ բան չէ տուած: Իր հիմակուան ունեցած առատ բերքերուն հարստութիւնը, բոլոր միւս մասերուն պարտական է: Իր ցորենին զանազան տեսակները. իր ազնիւ պտուղները՝ կերասը, դեղձը, ծիրանը, խնձորը, կիտրոնը, թուզը, սելսը ու նոյն իսկ որթատունկն Ասիայէն եկած են. ու դեռ նորերն ան օգտակար գետնախնձորը, ծխախոտն ու քթախոտը ու քանի մը տեսակ ծաղիկներն Ամերիկայէն Եւրոպա փոխադրուեցան: Եւրոպան հանքերու կողմանէ ալ շատ աղքատ է, ադամանդը մարգարիտն, ոսկին ու արծաթը երկրին միւս մասերուն համեմատութեամբ ոչինչ են, բայց ունեցած երկաթին պէս աղէկ երկաթ ուրիշ տեղ չկայ՝ ու սաթն ալ առատ, ազնիւ ու յարգի է:

Այսպիսի ընդարձակ երկրի մը մէջ օդին զանազանութիւնը բնական բան է: Հիւսիսային Եւրոպան 60⁰ լայնութենէ վեր 9 ամիս ձմեռ ունի

ու 3 ամիս ամառ . իսկ 70⁰ լայնութենէ վեր ամենեւին բան չ'աճիր : — Միջին Եւրոպան 60⁰—50⁰ լայնութեան տակ՝ Մարտի կամ Ապրիլի մէջ գարուն կը սկսի ու ամառը մինչեւ Հոկտեմբեր կ'երթայ : Հարաւային Եւրոպան 36⁰—50⁰ տակ, Յունուար ու Փետրուար ամիսներուն մէջ արդէն գարուն սկսած կ'ըլլայ, ամառն Ապրիլի կամ Մայիսի մէջ կը սկսի ու Հոկտեմբերի, Նոյեմբերի զօրաւոր անձրեւներէն զատ ձմեռ չիճանչնար :

7

Եւրոպայի մէջ որչափ բնակիչ կայ ու քանի լեզու կը խօսուի :
— Քանի կրօն ու տէրութիւն եւ մէջերնին ինչ կարգ կայ :

Եւրոպայի բնակչացը թիւը երկրին միւս մասերէն աւելի ստոյգ է, բայց դեռ աշխարհագիրները միաբանելու չափ ստուգութիւն չկայ : Ամենէն հաւանական է նոր աշխարհագրի մը զննութիւնը որն որ Եւրոպայի բնակչացը թիւը 230—250 միլիոն կը համարի :

Եւրոպայի մէջ գլխաւորաբար տասը լեզու կը խօսուի որոնք են,

1. Գերմաներէն՝ որ հոլանտերէնի, անգղիերէնի, շվետերէնի, ու դանիական լեզուի մայրն է :

2. Լատիներէն կամ Հռոմայեցերէն՝ որ իտալերէնի, գաղիերէնի, սպաներէնի, բորթուկեզերէնի, ու վալախերէնի մայր է :

3. Մրավերէն՝ որ ռուսերէնի, լեհերէնի, բոսնիերէնի, վենտերէնի, պուլկարերէնի, լիւրիկերէնի մայր է :

4. Նոր Բրաւարէն :

5. Տաճկերէն :

6. Ֆիներէն :

7. Ռուսարերէն :

8. Գիմրերէն կամ Կեղտերէն :

9. Ըոթթերէն կամ Սկոտերէն :

10. Պասքերէն :

Գլխաւորաբար քրիստոնէական կրօնն իր ամէն բաժանմունքներովն ու աղանդներովը Եւրոպայի մէջ տարածուած է, ետքէն հրէական ու մահմեական կրօններն, նաեւ քանի մը կուպաշտ ալ կը գտնուի:

Եւրոպան զանազան փոքր տէրութիւններու, թագաւորութիւններու ու կայսրութիւններու կը բաժնուի: Որոնք են. 1, Փորթուկալի թագաւորութիւն. 2, Սպանիայի թագաւորութիւն. 3, Իտալիայի տէրութիւնները. 4, Հելլուետիայի հասարակապետութիւն. 5, Գերմանիայի դաշնակցութիւն. 6, Բեղգիայի թագաւորութիւն. 7, Հուլանտայի թագաւորութիւն. 8, Մեծ Բրիտանիայի թագաւորութիւն. 9, Դանիայի թագաւորութիւն. 10, Շվետի, 11, Պրուշի թագաւորութիւններն. 12, Աւստրիայի, 13, Ռուսաստանի, 14, Տաճկաստանի, 15. Գաղիայի կայսրութիւններն. 16, Յունաստանի թագաւորութիւն. 17, Մոնթենեկրոյի (Գարատաղի) իշխանութիւն:

Ռուսաստան, Աւստրիա, Գաղիա, Անգղիա, Պրուշ եւրոպական հինգ մեծ ու առաջին կարգի տէրութիւնք կ'անուանուին: Երկրորդական տէրութիւններն են Սպանիա, Շվետ, Հոլանտա, Բորթուկալ, Նէապոլիս, Սարտենիա, Տանիմարքա, Հելլուետիա, Բեղգիա, Պալիեռա ու Տաճկաստան: Երրորդ կարգի տէրութիւններն են Եկեղեցւոյ տէրութիւն, Ալբանիայի, Սաքսոնիա, Հանովեր, Յունաստան: Բոլոր միւս մնացածները փոքր տէրութիւնք կ'անուանուին:

1. Գ Ե Ր Ս Ա Ն Ի Ա

Դիրք եւ Մեծոթիւն: Գերմանիան գրեթէ Եւրոպայի մէջ տեղն է ու հիւսիսէն Արեւելեան ծովու, Դանիայի, ու Հիւսիսային ծովու սահմանակից է. արեւմուտքէն Ստորին գաւառներու

(Հողանտայի), Բեղգիայի, Գաղիայի. հարաւէն Հելլուետիայի, Իտալիայի ու Ադրիական ծովու. արեւելքէն, Մաճառիստանի, Լեհաստանի: Ամբողջ Գերմանիայի մեծութիւնը 14,000 □ մղոն է:

Երկիր: Գերմանիայի հարաւային դին է բարձր Ալպիեան լեռանց շղթան, ու քանի որ դէպ ի հիւսիսային ու արեւելեան ծով կ'երթայ, երկիրը կը դաշտանայ ու կը ցածնայ: Ներքին լեռանց ամէնն ալ գերմանական տէրութեանց մէջ զատ զատ պիտի յիշենք:

Ջրեր: Գերմանիայի գլխաւոր գետերն են Գանուբ որ Մաճառիստան կը մտնէ: Ռենոս, Հելլուետիայէն կու գայ Ստորին գաւառ կը մտնէ: Էլպա, հիւսիսային ծով կը թափի: Օտեր, արեւելեան ծով կը թափի: Կան քանի մ'ալ լիճեր որոնք են, Պոտըն, Խիեմ, Շվեյնիսեան ու Ռացեբուրգեան լիճեր: Ջրանցքներու մէջէն յիշուելու արժանի է Լուդովիկոսի նոր ջրանցքը որն որ Ռենոսը Գանուբի հետ կը կապէ, որով հիւսիսային ծովն ալ սեւ ծովու հետ կը կապուի:

Բերք: Գերմանիայի՝ ուրիշ երկիրներու առջեւ առաւելութիւն տուող բերքերն են, ցորեն, կանեփ, կտաւ, պտղեղէն ու աղ: Գերմանիայի մէջ գործուած կտաւին չափ, ուրիշ երկիր մը չգործուիր. որն որ մինչեւ Ամերիկա ու արեւելեան Հնդկաստան կ'երթայ: Հոս տաք բաղնիքներ ու առողջարար աղբիւրներ ալ շատ կը գտնուին:

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Գերմանիայի բնակչացը թիւը հիմակ 44 միլիոնի կը հասնի, որոնցմէ 21,010,000 ուղափառ է, 16,000,000 բողոքական, 500,000 չրէյ ու քիչ մ'ալ Հայ եւ Յոյն, որոնք գերմաներէն ու սլավերէն կը խօսին: Գերմանիա զանազան մեծ ու պզտի տէրութիւններէ կը բաղկանայ որոնք իրարու հետ դաշնակցութեամբ կապուած են: 1815էն վեր Ֆրանքֆուրթ ա. Մ. (առ Մայնի. Մայն գետին քովն ե-

ղող) քաղաքին մէջ ամէն մէկ տէրութիւն մէյմէկ դեսպան ունէր որոնց գործքն ան էր, որ երկու տէրութեանց մէջ գժտութիւն մտած ատեն մէջերնին գտնելու կամ խաղաղացունելու պիտի ջանային: Աս տէրութիւններէն մէկը եթէ դուրսի տէրութենէ յարձակում կամ ուրիշ վնաս մը կրելու ըլլայ, միւս դաշնակիցներն իրեն պիտի օգնեն: Ասկէ զատ ամէն իշխան իր երկրին մէջ բացարձակ իշխանութիւն ունի, մէկը միւսին ամենեւին բան մը չիկրնար հրամայել: 1848ին ապրստամբութեան ատենը գերմանական յարաբերութիւններն ալ շատ փոփոխութիւն կրեցին: Աւստրիայի Յովհաննէս արքիդուքսը մինչեւ յորդ տարւոյն վերջերը դաշնակցութեան գործակալ դրուեցաւ. ասկէ ետքը՝ չորս գործակալներու (որոնցմէ երկուքը Աւստրիացի ու երկուքը Բրուսիացի էին) առժամանակեայ կառավարութիւնը դրուեցաւ, հիմակ առջի կերպը նորէն Տաստատուած է:

Բաժանում: Աս գերմանական դաշնակցութեան անդամներն են Աւստրիայի կայսրը. Բրուսիայի, Պաւիէռայի, Սաքսոնիայի, Գանիայի, Հոլանտայի, Հանովերի ու Վիւրթեմպերկի թագաւորները, շատ մեծ դուքսեր, դուքսեր, իշխաններ, ու չորս ազատ քաղաքները՝ որ են Ֆրանքֆուրթ ա. Մ. Համպուրկ, Պրեմէն եւ Լիւպէք:

Ա. ԲՐՈՒՍԻԱ.

Թագաւորն է:

Դիրք ու Մեծութիւն: Բրուսիայի սահմանակից երկիրներն են, Ռուսաստան, Լեհաստան, Աւստրիա, Սաքսոնիայի ու Հանովերի թագաւորութիւններն, ու շատ Գերմանիայի տէրութիւններ. Գաղղիա, Պաւիէռա, Բեզզիա, Ստորին գաւառներն ու Արեւելեան ծով: Բոլոր տէրութեան ընդարձակութիւնը 5,103 □ մղոն է:

Ջրեր: Արեւելեան ծովը չորս երեւելի ծովածոցեր կը կազմէ երկրին եզերքը. երեւելի գետերն են Ալպքսել, Օտեր, Էլպա, Շբրէէ, Ալգեր, Ռենոս, Բրեկել, Գանուբ Հոհենցոլեոն իշխանութեան մէջ: Տէրութեան մէջի դին 380էն աւելի պզտի լճեր կան որոնցմէ երեւելիներն են Շբիրտինկ ու Մաւեր:

Երկիր: Երկիրը գրեթէ բոլոր դաշտային է, շատ տեղեր դեռ անապատ եւ տեղիս տեղիս ալ մշակուած է. երեւելի լեռներն են Ռիպենկէպիրկէ, Հարց, Թիւրինկերվալտ, Աեսթերվալտ, Հունտսուիբ:

Քերք: Երկրին երեւելի բերքերն են առատ ցորեն, քիչ գինի, բաւական պտուղ, կանեփ, կտաւ ու փայտ, ձի, էշ, ոչխար, խոզ, արջ, մեղու, ձուկ, արծաթ, ոսկի, երկաթ, կապար: Արեւելեան ծովուն եզերքը սաթ ալ կը գտնուի: Ռենոսի գաւառներուն մէջ շատ գործարան կայ. մասնաւորապէս շատ յարգի են, կտաւեղէն, բամբակեղէն ու բրդեղէն գործուածքները, նոյնպէս երկաթեղէն ու կաշեայ գործուածքները:

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Ամենեւին ուրիշ տէրութիւն մը չիկայ որ այնչափ գերմանացի ունենայ, որչափ որ Բրուսիա ունի: Ասոնց ամենուն թիւը $13\frac{2}{3}$ միլիոն կը համարուի ուր որ բովանդակ Աւստրիայի կայսրութեան մէջ հազիւ 8 միլիոն գերմանացի կը գտնուի: Բոլոր բնակչացը թիւը 16,396,800 է, որոնցմէ գրեթէ 8 միլիոնը բողոքական, 6 միլիոնը ուղղափառ, մնացածները զանազան կրօններէ են: Կառավարութեան կերպը 1848էն վեր՝ սահմանադրական միապետութիւն է:

Բաժանում: Բոլոր տէրութիւնը 8 գաւառներու կը բաժնուի որոնք են, Պրուշ (այսինքն արեւելեան եւ արեւմտեան Պրուշ) Բողն, Պրանտենպուրկ, Բոմմերն, Շլեզիա, Սաքսոնիա, Աեստֆալիա ու Ռենոսի գաւառները:

Հելուեախայի մէջ եղող Նայենպուրկ կամ Նէօ-
 շաթէլ իշխանութիւնը նորերս Պրուշէն բաժ-
 նուեցաւ, որուն տեղ Պրուշը 1850ին Հոհենցո-
 լեոնի երկու փոքր իշխանութիւններն առաւ որ
 Պատնի դքսութեան ու Վիւրթեմպերկի թագա-
 ւորութեան մէջ կ'իյնայ :

Երեւելի քաղաքներ :

ՊԵՌԼԻՆ, Պրանտենպուրկ գաւառին մէջ Շփրէէ
 գետին երկու դին շինուած գլխաւոր ու արքայանիստ
 քաղաքն Եւրոպայի գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է .
 4 ժամ շրջապատ եւ 500,000 բնակիչ ունի : Տես-
 նելու արժանի շէնքերն են թատրը, Տիւանդանոցը
 (La charité) խեղ զինուորաց բնակարանը : Փրեդե-
 րիկոսի փողոցը շիփ շիտակ է ու ժամ մը երկայնու-
 թիւն ունի : Վիլհելմի փողոցը բոլոր գեղեցիկ պա-
 լատներով զարդարուած է ու 300 քայլ երկայնու-
 թիւն ունի . երեւելի է նաեւ պրանտենպուրկեան
 սրանչելի դուռը, որուն վրայ Փրեդերիկոս մեծին հրո-
 չակաւոր յաղթութեան կառքը կը կենայ : Ասոնցմէ
 զատ ունի քաղաքը շատ գործարաններ, գեղեցիկ հրա-
 պարակներ, համալսարան մը : — ՌՈՐԾՄՏԱՄ, Երկրորդ
 արքայանիստ քաղաքը, 38,000 բնակիչ ու 4 արքայա-
 կան պալատներ ունի որոնցմէ 3ը քաղքին մէջ
 ու չորրորդն որ Սան-սուսի կը կոչուի քաղքէն
 դուրս, նոր ու մարմորէ է : — ՊՐԱՆՏԵՆՊՈՒՐԿ, աս
 գաւառին ամենէն հին քաղաքը 13,000 բնակիչ ունի :
 — ՖՐԱՆՔՓՈՒՐԹ ա. Օ. (առ Օտերի, Օտեր գետին
 քով) երեւելի քաղաք է, 29,000 բնակիչ ու աղէկ
 վաճառականութիւն ունի :

ՅԹԵԹԹԻՆ, Օտերի քով, Բոմբերանիա գաւառին
 գլխաւոր քաղաքը 24,000 բնակիչ ու ամրոց մ' ունի :
 Օտեր գետը քաղքին առջին 4 բազուկ ունի, որոնց
 վրայի 4 կամուրջները 1500 ոտքէ աւելի երկայնութիւն
 ունին : — ՅԹՐԱՄՈՒՆՏ, 18,000 բնակչով, Ռիւկեն
 կղզւոյն գիմացը ծովածոցին քովն է . ու աղէկ վա-
 ճառականութիւն ունի :

ՄԱԿՏԵՊՈՒՐԿ, Սաքսոնիա գաւառին մէջ Էլբայ
 գետին քով, Եւրոպայի հզօր ամրոցներէն մէկն է ու
 56,000 բնակիչ ունի : Անուանի է հոս տեղի լուտե-
 րականաց ձեռքն եղող մայր եկեղեցին որն որ սրան-
 չելի գոթացի ձեւով շինուած է ու 45 խորան ունի :
 Աւագ խորանը յասպիս քարէ է, ամպիոնը սպիտակ
 մարմոր ու մկրտութեան աւազանը պորփիր : Եկե-
 ղեցւոյն երկու աշտարակները 332 ոտք բարձր են, ա-
 մենէն մեծ զանգակը 266 կենդինար ծանրութիւն ու-

նի: — ՀԱՂԵՐԾԹԱՏ, 18,000 բնակիչ. 400 ոտքէ աւելի երկայնութիւն ունեցող մայր եկեղեցի մ'ունի: — ՄԵՐՁԵՊՈՒՐԿ, Սաալ գետին քով, 11,000 բնակիչ ու 4 մեծ աշտարակներով մայր եկեղեցի մ'ունի որուն մէջն է Գերմանիայի ամենագեղեցիկ երգիոններէն մէկը որն որ 4,000 փողէն աւելի ունի: Մերզեպուրկի գարեջուրն անուանուի է: — ԱՅՍՄԵՊԵ քաղքին մէջ Լուտեր ծնած ու մեռած է, որուն տունը հիմակ աղքատաց դպրոց է, ու դրան վրայ Լուտերին կիսարձանը դրուած է: — ԹՈՐԿԱԻ Էլլպա գետին քով, 7,000 բնակչով, ամրոց մ'է: — ՎԻԹԹԵՆՊԵՐԿ, Էլլպա գետին քով 8,000 բն. ամուր տեղ է: — ԷՐՓՈՒՐԹ, ամուր քաղաք է ու 29,000 բնակիչ ունի: Էրֆուրթի կողմերը թիւրինգիա կը կոչուի. որն որ իր հովանաւոր անտառներովը գեղեցիկ դերքովն ու զուարճայի պարտէզներովն ու այգիներովը բոլոր Եւրոպայի մէջ հռչակաւոր է:

ՊՐԵՋԻՆ Ելեզիա գաւառին մէջ, Օտերի երկու գին շինուած զօրաւոր քաղաք է, զօրքը մէկտեղ աւելով 112,000 բն. ունի. քաղքին բոլորաիքը գեղեցիկ զուարճութեան տեղեր կան:

ՏԱՅԻԿ, արմ. Պրուշին գլխաւոր քաղաքն է. բոլոր բնակչացը թիւը՝ զօրքն ալ մէկտեղ աւելով 67,000ի կը հասնի: Զօրաւոր ամրոց ու աղէկ վաճառականութիւն ունի: Իր ցած գրիցը համար կրնայ ուղուած ասէն ջրի մէջ թաղուիլ: — ԷՂԻՆԿ 91,000 բն. էւ աղէկ վաճառականութիւն ունի: — ՔԻՕՆԻՅՊԵՐԿ արլ. Պրուշի գլխաւոր քաղաքը 75,000 բն. ունի: — ԹԻԼԶԻԹ, Մեմէլ ու Թիլզիթ գետերուն քով 14,000 բն. ունի: 1807ին ամառը՝ Նաբոլէոնին, Աղէքսանդր ռուսաց կայսեր հետ հոս բրած տեսութեամբ քաղաքը պատմութեան մէջ հռչակաւոր է:

ՌԵՆ Համանուն գաւառին մէջ Վարթէ գետին քով 40,000 բն. ու երեւելի վաճառականութիւն ունի: — ՊՐՈՄՊԵՐԿ 7,000 բն. ունի. Վայքսել ու Օտեր գետերը իրարու հետ կապող համանուն ջրանցքին քովն է: — ՎԵՆԵՆ քաղաքը 6,000 բն. ունի. տեսնելու արժանի բան է իր մայր եկեղեցին որն որ բոլոր մատուռներով պաշարուած է որոնց մէջն են պզտի խորանները. եկեղեցւոյն մէջ միայն 2 խորան կայ աւագ խորանն ու Ատաբերդի խորանը որ եկեղեցւոյն նաւակին մէջն է. աս խորանին վրայ վեց հսկայածէւ արծաթի աշտանակներու մէջ վեց արծաթեայ, պսակաւոր արծիւներու վրայ մէկ մեծ արծաթեայ դագաղ մը կայ, որուն մէջ Պրուշի Առաքեալ (11. դարու մէջ) Ատաբերդ մարտիրոսին երկրաւոր մնացորդները կան, ու խորանին գոգնոցը ձոյլ

արծաթ է: Աս ամէն ծանրագին զարդերը Լեհաց
Թագաւորի մը պարգեւ են:

ՄիհեՍթեթ, Վեստֆալիա գաւառին գլխաւոր
քաղաքը 24,000 բն. ունի: Թեյպոէ 2100 բն. Էմսի
քով երեւելի ուխտատեղի է: — ՄիհեՏ, զօրաւոր
քաղաք է, գործարաններ ու վաճառականութիւն եւ
11,000 բն. ունի: — ԲԱՏՏԻՊՈՌՆ, 10,000 բն.: —
ՀԱՄՄ, Լիբբէյի քով 5000 բն.:

Վեշել, Ռենոսի գաւառին մէջ ու համանուն
գետին քով, ամրոց 15,000 բն.: — ԳեՄՔ, Թովմա
գեմբացւոյն ծննդեանը տեղն է: — ՏԻԻՍՍԵԼՏՈՐՔ,
Ռենոսի քով 26,000 բն.: — ԷԼՊԵՐՖԷԼՏ, (բաց քա-
ղաք է 38,000 բն.) ՊԱՄՄԵՆ, (համանուն ձորին մէջ
34,000 բն.) տեսնելու արծանի գործարանի քաղաք-
ներ են, ինչպէս նաեւ ՍՈԼԻԵՎԷՆ, ՌԱԹԻՆԿԷՆ, ՀԻԻ-
ՔԵՍՎԱՅԷՆ, Ռուր գետին քով ՎԵՐՏԵՆ, անուանի քա-
ղաքներ են: Աս կողմերս մանաւանդ Վուբբերթալ,
աշխարհի ամէն կողմերէն աւելի բազմամարդ է: —
ԳԵՕԼԵ, Ռենոսի քով, շատ մեծ, հին, ու ըստ մա-
սին մութ քաղաք մըն է 85,000 բնակչով: Հեռուէն
իր անթիւ աշտարակներովը սքանչելի տեսք մ'ունի:
Աս քաղքին ամենուն ծանօթ մայր եկեղեցին հին
գերմանացւոց ճարտարապետութեան ճաշակը կը ցու-
ցնէ, 100 սիւն ունի բայց դեռ կատարեալ լմնցած
չէ. հիմակ շէնքը բոլորովին կատարելագործելու մեծ
փոյթ կը տեսնուի. Թագաւորը տարին 50,000 Թլ. կու-
տայ, ու ամէն տարի ազատ պարգեւներն ալ 40,000ի
կը հասնին, ամբողջ շէնքին համար 5 միլ. Թլ. պէտք
է: Եկեղեցին 400 ոտք երկայն ու 180 ոտք լայն ու
երկու աշտարակներն ալ 500 ոտք բարձր պիտի ըլ-
լան: Աս քաղաքը շատ գործարաններ ու աղէկ վա-
ճառականութիւն ալ ունի. իր վաճառականութեան
գլխաւոր նիւթն է կողոնիայի ջուր ըսուածը որմէ
ամէն տարի 80,000 Թալերի վաճառք դուրս կ'ելլէ:
կողոնիա քաղաքը վաճառականութեան կողմանէ եր-
թայով ծաղկելու վրայ է ու նոյն իսկ հիմակ Գեր-
մանիայի վաճառականական գլխաւոր քաղաքներէն
մէկն է: — ՊՈՆԵ, 14,000 բնակչով գեղեցիկ քաղաք
է: — ԳՈՂԵՆՅ, Մոզել գետին Ռենոս Թափելու
տեղը, գեղեցիկ քաղաք է ու 19,000 բն. ունի: Հոս-
կից Ռենոսի վրայէն դիմացը Էրենպրայթշթայն քա-
ղաքը նաւակամուրջ մը կայ, որուն լայնութիւնը
24 ոտք ու երկայնութիւնը 1100 ոտք է: — Գոպ-
լենց ու Մայնց քաղաքներուն մէջի տեղերը Ռենո-
սի գաւառներուն ամենէն գեղեցիկ ու զուար-
ճալի տեղերն են. հոսկից կ'ելլայ Ռենոսի անուա-
նի ու սքանչելի գինին: — ԱՍՍԷՆ (Ակուխգրանա)
Գաղղիայի ու ստորին գաւառներու մօտ, 147,000

բնակիչ ու երեւելի բաղնիքներ ունի, ասղի ու այլ-
եւայլ վաճառականական բաներու գործարանները
երեւելի են. պորփիւրէ սիւներով մայր եկեղեցի
մ'ալ ունի որուն մէջն է Արարչոս Մեծին գերեզ-
մանը: — ԹՐԻԷՐ, խոր ձորի մը մէջ 20,000 բն. ունի.
Կը պարծի աս քաղաքը թէ Հռոմայի շինութենէ
1300 տարի յառաջ շինուած ըլլայ, որ է բսել Ա-
րրահամու ժամանակը (°): Որչափ որ աս իր պար-
ծանքը սնտոի ալ ըլլայ, ի վերայ այսր ամենայնի իր
հին Հռոմայեցւոց ատենէն ունեցած շատ շէնքերովը
կ'երեւայ թէ հին քաղաք է:

Հոհնեցոյեան երկու պղտի իշխանութեանց մե-
ծութիւնը 25 □ մղ. է ու բնակչացը թիւը 63,000:
Աս երկու իշխանութիւններն են Հոհնեցոյեան Հե-
խինկէն, Հոհնեցոյեան Սիկմաբինկէն, որոնցմէ առ-
ջինը 6 ու երկրորդը 18 □ մղոն է, ու երկուքն ալ
գերմանական դաշնակցութեան մէջն են:

Բ. ՀԱՆՈՎԵՐՐ.

Թափաորոնիւն:

Րնրի. տեսութիւն: Աս թագաւորութիւնը
1815ին Վեննայի ժողովքին կարգադրութեամբն
սկսած է: Ընդարձակութիւնն է 700 □ մղոն ու
բնակչացը թիւը 1,820,000 որոնցմէ 260,000ը
երկու եպիսկոպոսական թեմերու տակ (Հիլտես-
Տայմ ու Օսնապրիւք) ուղղափառ են: Երկրին հա-
րաւային դին միայն Հարց լեռը կայ, ուրիշ կող-
մերն ընդհանրապէս դաշտային, վայրենի ու ան-
մշակ են. տեղիս տեղիս պարարտ երկիր ալ կը
գտնուի: Գլխաւոր բերքն է, ձի, եղ, խոզ, ոչ-
խար, կանեփ, փայտ, արծաթ որ (Հարց լեռնե-
րէն կ'ելլէ), կապար, հանքային ածուխ, ու շատ
աղ: — Երկիրը զանազան գաւառներու կը բաժ-
նուի, որոնք են, Հանովեր, ՀիլտեսՏայմ, Լիւ-
նեպուրկ, Շթատէ, Աւրիխ, Օսնապրիւք, Քլաւս-
թալ:

Երեւելի քաղաքներ.

ՀԱՆՈՎԵՐ, համանուն գաւառին գլխաւոր ու
բոլոր տէրութեան արքայանիստ քաղաքը Լայնէ գե-
տին քով. ունի գեղեցիկ ուղղափառ եկեղեցի մ'ու

28.000 բն. քաղքին մօտ են երկու գեղեցիկ Մոնպրելյեան ու Հեռնհաւզէն ամարաստուներն որոնցմէ վերջինը 120 սոք բարձր ցատկող շատրուան մ'ունի: — ՀԻՆՅԵՍՎՍՄ, 15.000 բն. 19 եկեղեցի եւ ուղղափառ եպիսկոպոս մ'ունի: — ԿՈՍԼԱՐ, Հարց լեռանց ստորտը 7000 բնակչով երեւելի քաղաք է. ու ատենօք Գերմանիայի կայսերաց նիսան էր. քաղքին մօտ տեղերէն արծաթ կ'ելլայ ու գարեջուրը անուանի է: — ԿԵՕԹԹԻՆԿԷՆ Լայնէ գետին քով. 11.000 բնակիչ ունի. բոլոր Գերմանիայի մէջ անուանի է իր զանազան զգեստներու ու վայրենեաց զէնքերու ժողովածոյքովն եւ ունեցած համալսարանովը, որուն գրատանը մէջ 300.000 հատոր գիրք կայ: — ԼԻՆԷՊՈՒՐԳ, համանուն գաւառին գլխաւոր քաղաքը 12.000 բնակչով հարուստ աղեհանք մ'ունի զորն որ խող մը գտած է. աս խողին ազգքը գինւոյ ոգիի մէջ խորհրդանոցը գեռ կը պահուի: — ՅԹՍՏԷ, համանուն գաւառին գլխաւոր քաղաքն է, ունի 57.000 բնակիչ: — ԼԻԼԻԷՆԹԱԼ գեղին մէջ երեւելի աստեղագիտական դիտանոց մը կայ: — ԱԻՐԻՍ գաւառն ատենօք Պրուշի տակ էր, ունի պարարտ երկիր ու սրանչելի արջառ որուն համար որ իր կարագն ու պանիրը անուանի է. համանուն գլխաւոր քաղաքը շատ պղտիկ է, 4000 բնակիչ ունի: Երեւելի է նաեւ ԷՄՏԷՆ քաղաքը որ Էմս գետին Տոլարթ ծովածոցը թափելու տեղն է. Հիւսիսային ծովուն (1271ին) մէկէն 50 գեղ ծածկելով երկիրը կոխելովն աս ծովածոցը կաղմուած է: ԷՄՏԵՆ 13.000 բնակիչ, նաւահանգիստ մը, բանուկ վաճառականութիւն ու ձկնորսութիւն ունի: Տոլարթի առջին Պորբուժ կղզւոյն վրայ լուսատու աշտարակ մը կայ. Նորտեռնայ կղզին, ծովական բաղանեաց համար շատ մարդ կ'երթայ: — ՕՍԵԱՊՐԻԻՔ համանուն գաւառին գլխաւոր քաղաքն ունի 12.000 բնակիչ, երկու ուղղափառ ու երկու բողոքական եկեղեցի: — ՔԼԱՍԹԱԼ, համանուն լեռնաբաժնին գլխաւոր քաղաքը 1100 սոք ովկիանոսէն բարձր է եւ 9000 բնակիչ ունի:

Գ. ՊՐԵՄԻՆ.

Աղապ + աղա + .

Ընդհ. տեսութիւն: Պրեմէն աղառ քաղաքը Վեզէր գետին քով ազնուապետական կառավարութիւն մը ու 79,100 բնակիչ ունի. քաղքին սահմանին տակ կ'իյնան Ֆեկեսաք աւանն ու 14 գեղ որոնց բնակչացը գրեթէ ամէնն ալ բողո-

քական կամ լուտերական են, որոնց մէջ 1500ի չափ ուղղափառ ալ կը գտնուի: Բոլոր Պրեմի երկիրը պարարտ ու $4\frac{1}{2}$ □ մղ. է: Բուն քաղաքը ունի 32,000 բնակիչ ու աղէկ վաճառականութիւն. մայր եկեղեցին 297 սոք երկայն, 124 սոք լայն, 105 սոք բարձր է: Խորհրդանոցն ու նորերս վեզերի վրայ 175 քայլ երկայնութեամբ ձգուած կամուրջը գեղեցիկ են:

Գ. ՕԼՏԵՆՊՈՒՐԿ

Մեծ դասակարգ:

Բնդի. տեսութիւն: Հիւսիսային ծովու, Հանովերի թագաւորութեան ու Պրեմեի մէջը կ'ընայ: Երկիրը ցած, մօրուտ ու պարարտ է. աս մեծ դքսութիւնը 116 □ մղոն ընդարձակութեանը մէջ 278,100 բնակիչ ունի, որոնցմէ միայն 67,589 ուղղափառ ու միւսները լուտերական, բողոքական ու հրէայ են:

Երեւելի քաղաքներ.

ՕԼՏԵՆՊՈՒՐԿ քաղաքը Հունթէ գետին քով գեղեցիկ շինուած, 10,000 բնակչով մեծ դքսին նիստն է: — Օլտենպուրկի մեծ դքսին տակն է նաեւ Լիւպէրի իշխանութիւնը (Այրին գեղեցիկ քաղքով Համանուն լճին քով) Էլպա գետին անդիի գին, ու Պիրբենֆելտի իշխանութիւնը Ռենոսի անդիի կողմը:

Ե. ՀԱՄՊՊՈՒՐԿ

Աղաք ասղաք.

Բնդի. տեսութիւն: Ըս ազնուապետական տէրութիւնը 6 □ մղոն մեծութիւն ու 188,000 բնակիչ ունի որոնք ըստ մեծի մասին լուտերական են, ու նաեւ նորոգական, հրէայ եւ ուղղափառ ալ կը գտնուին: Տէրութիւնը երկու քաղաք (Համպուրկ ու Պերկէտորֆ) 2 աւան ու 18 գեղ ունի:

Երեւելի քաղաքներ.

ՀԱՄՊՊՈՒՐԿ քաղաքը Էլպա գետին քովն է, որ Տոս շատ կղզիներ ըլլալուն 1 մղոն լայնութիւն ու-

նի: Համպուրկ իր արուարձաններովը մէկտեղ 140,000 բնակիչ ունի ու Գերմանիայի առջի վաճառականական քաղաքն է: Գլխաւոր փողոցներէն խոր ջրանցքներ կ'անցնին որով վաճառքը մինչեւ վաճառականաց տուններու առջեւը կը հասնի: Քաղքին բոլոր տուները զրեթէ 5-7 դասիկոն են: Երկրիս վրայ Համպուրկի չափ բազմաթիւ շաքարի գործարան ունեցող քաղաք չկայ:

Զ. ՀՈՂԹԱՅՆ

Գ+ս+ւ-ի-ն .

Րնդի. տեսողութիւն: Լլլպայի եւ արեւելեան ծովուն մէջն է. իր սահմաններն են Համպուրկ Մեքլենպուրկ, Շլեզվիկ դանիական դքսութիւնը. երկիրը պողաքեր է, աղէկ ձի, արջառ ու առատ ցորեն ունի: Երկրին մեծութիւնն է 153 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 450,000. ու բոլոր երկրին տէրը Գանիայի թագաւորն է:

Երեւելի քաղաքներ.

Գլխաւոր քաղաքն է ԿԼԻԻՔՇԹԱՏ Լլլպայի քով ունի 5900 բնակիչ. երեւելի են նաեւ Ալթոնա ու Քիլ քաղաքները: ԱԼԹՈՆԱ 30,000 բնակիչ ունի ու վաճառականութեան կողմանէ Համպուրկի հետ կը մրցի, նաեւ ուղափառ եկեղեցի մ'ալ ունի: — Քիլ Արեւելեան ծովուն մէկ խորշին մէջ՝ 12,000 բն. բա նուկ վաճառականութիւն մեծ տոնավաճառ ու նաւահանգիստ մ'ունի. հոս է երկրին համալսարանը: — Լաւենպուրկ դքսութիւնը որ 22 □ մղոն է եւ 45,000 բնակիչ ունի Հորլթայնին հարաւային կողմն ու հիմակ Գանիայի տակ է: — Երեւելի քաղաքներն են ԼԵԻՆԵՊՈՒՐԿ եւ ԹԱՅՆՊՈՒՐԿ:

Է. ԼԻԻՊԷԿ

Ալսոք +սոլս.

Րնդի. տեսողութիւն: Թրապէ գետին քովն է 26,000 բնակիչ ունի, որոնք ըստ մեծի մասին լուտերական են ու վաճառականութեամբ կ'ապրին:

Կառավարութիւնը ազնուապետական է. իր բոլոր մեծութիւնը քանի մ'աւաններն ու թրաւե-

մինտէ քաղաքը մէկտեղ առնլով 6 □ մղոն ու բոլոր բնակչացը թիւը 49,700 է:

Ը. ՄԵՔԼԵՆՊՈՒՐԿ

ՄԵՑ ԴԻՄԻՆԻ.

Ընդհ. տեսութիւն: Արեւելեան ծովուն քովը Հոլշթայնի, Պրանտենպուրկի, Բոմերանիայի մէջ տեղը կ'իյնայ եւ 536,800 ըստ մեծի մասին լուսերական բն. ունի: Իր դաշտային երկիրը թէպէտ շատ լճեր, մօրեր ու աւազուտ տեղեր ունի, սակայն պտղատու տեղեր ալ չեն պակսիր. առատ ցորեն, կանեփ, ամէն տեսակ ընդեղէն, առատ ձուկ ու սագ ունի: — Երկրին կառավարութեան կերպը սահմանադրական է ու երկու մեծ դքսութեանց բաժնուած է որոնք են Մեքլենպուրկ-Շվերին 228 □ մղոն մեծութեամբ: Մեքլենպուրկ-Շթրելից 52 □ մղոն:

Երեւելի քաղաքներ.

Շվեբին, Շվերինի լճին քով առջի մեծ դքսութեան գլխաւոր քաղաքն է եւ 15,000 բնակիչ ունի: — Վիքթուր, ծովական վաճառականական քաղաք է: — Ռոսթոք երկրին ամենամեծ քաղաքն է ու 19,000 բնակիչ ունի: — ՆԱՅ-ՅԹՐԵԼԻՅ ութամկիւն աստղի ձեւով շինուած քաղաք մըն է ու 6,000 բնակիչ ունի:

Թ. ԱՆՀԱԼԹ

ԴԻՄԻՆԻ-ՆԵՆԵՐ:

Ընդհ. տեսութիւն: Այլպայի քով, բոլորովին Պրուշի, Սաքսոնիա ու Պրանտենպուրկ գաւառներուն մէջ տեղը կ'իյնայ ու գրեթէ 150,000 նորոգական բնակիչ ունի: Երկիրն յառաջ երեք դքսերու տակ բաժնուած էր որոնք էին Անհալթ-Տեսսաւ, Անհալթ-Պեռնպուրկ, Անհալթ-Քէօթն: Տեսսաւ ու Քէօթն ժառանգութեամբ

Հիմակ մէկ դքսութիւն կը կազմեն : Մէկանց ա-
մենուն մեծութիւնը 46 մղոն է :

Երեւելի քաղաքներ .

ՏԵՍՍԱԻ քաղաքը Մուլտէ գետին քով 12,000
բնակիչ ու տեսնելու արժանի գերեզմանատուն մ'ու-
նի : — Յէլ'ՊՍԹ ու ՊԵՌՆՊՈՒՐԿ Երեւելի քաղաքներ
են : — ՔէժՕԹՆ ուղափառ եկեղեցի մ'ունի :

Ժ . ԸՎԱՐՑՊՈՒՐԿ

Իշխանութիւններ :

Ընդհ. տեսութիւն : Աս երկիրն ալ Բրուսիայի
Սաքսոնիա դաւառին մէջը կ'իյնայ, ու երկու տի-
րող տուներու մէջ բաժնուած է որ են Շվարց-
պուրկ-Սոնտերսհաւզէն 15 մղոն մեծութեամբ
ու Շվարցպուրկ-Ռուտովֆշթատ 16½ մղոն .
երկու իշխանութիւններն ալ մէկանց 130,000 լու-
տերական բնակիչ ունին : Համանուն գլխաւոր
քաղաքները պզտի քաղաքներ են : Ռուտովֆշթա-
տը բոլորովին զատուած Սաքսէն-Վայմարի քովն է :

ԺԱ . ՊՐԱԻՆԸՎԱՅԿ

Գրաստութիւն :

Ընդհ. տեսութիւն : Աս երկիրը Պրուշի
պետութեան արեւմտեան մասն արեւելեանէն կը
բաժնէ ու Հանովերի մէջը կ'իյնայ : Ունի արծա-
թի հանքեր, սքանչելի այգիներ ու պարտէզներ,
շատ գործատուններ . բոլոր երկրին մէջ չուան ու
կտաւ կը գործեն : Դքսական իշխանութիւնը չա-
փաւորեալ է : Մեծութիւնն է 72 մղոն ու
բնակչացը թիւը 275,000 որոնցմէ 2400 ուղղափառ
ու 1000 հրէայ է :

Երեւելի քաղաքներ .

ՊՐԱԻՆՇՎԱՅԿ, գլխաւոր քաղաքը Օքը գետին
քովն է ու 40,000 բն . աղէկ վաճառականութիւն
(տարին 2 տոնավաճառ) ու գործատուններ ունի : —
ՎՈՂՖՆՆՊՈՒՐԿ, քաղաքը երեւելի գրատուն մ'ունի :

ԺԲ. ԼԻԲԲԷ

Իշխանութիւններ :

Րնդհ. տեսողութիւն : Ա Վ Եսթֆալիա ու Հանու վեր իր սահմաններն են. երկիրը երկու իշխանութիւններու կը բաժնուի : Լիբբէ-Տեթմոլտ, ($20\frac{1}{2}$ □ մղոն 104,700 բն.) Լիբբէ-Շաւենպուրկ, ($9\frac{3}{4}$ □ մղոն, 28,850 բն.) :

Երեւելի քաղաքներ .

ՏԵԹՄՈԼՏ գլխաւոր քաղաքը շատ մեծ է : —
ՊԻԻՔԵՊՈՒՐԿ Լիբբէ-Շաւենպուրկի գլխաւոր տեղն է :

ԺԳ. ՎԱԼԾԻՓ

Իշխանութիւն :

Րնդհ. տեսողութիւն : Աս իշխանութիւնը Պրուշի Վեստֆալիա գաւառին ու Հեսսէն ընտրող իշխանութեան մէջ տեղը կ'իյնայ ու երկիրը շատ բարձր ու լեռնային է : 22 □ մղոն տարածութեամբ երկրին վրայ 58,200 լուտերական բնակիչ ունի : Կառավարութիւնը չափաւորեալ է . երեւելի տեղերն են ՔՈՐՊԱՅՈՒ ու ԱՐՈՒՋԸՅ պզտի քաղաքները :

Բիրմոնթ կոմսութիւնն ալ Վալտեքի իշխանութեան կը վերաբերի ու Լիբբէ-Տեթմոլտի, Պրաւնշվայկի, Վեստֆալիայի մէջ տեղը կ'իյնայ, հոս է նաեւ Բիրմոնթ քաղաքը խոր ձորի մը մէջ, որն որ 2400 բնակիչ, բերդ մ'ու երեւելի բաղնիք ունի :

ԺԴ. ՀԵՍՍԷՆ

Ընտրող իշխանութիւն :

Րնդհ. տեսողութիւն : Ընտրող իշխան ըսելով կ'իմացուին ան իշխանները որոնք յառաջագոյն հռոմէական-գերմանական կայսր ընտրելու իրաւունք ունէին : Թէպէտ հիմակ ալ Գերմանիայի կայսր չ'ընտրուիր եւ ըստ հետեւորդի ընտրող իշխան անունն ալ նշանակութիւն մը չունի, սա-

կայն աս Հեսսէն - քասսելի սահմանակոմսը միշտ իր «Ընտրող իշխան», պատուանունը պահած է:

Աս ընտրող Հեսսէնի սահմաններն են Վեստֆալիա, Հանովեր, սաքսոնական Դքսութիւններն, Պաւիէռա, Հեսսէնի մեծ դքսութիւնը եւ Վալտէք: Երկիրը քարուտ, անտառալից ու մշակութեան անյարմար է: Մեծութիւնն է 208 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 713,000 է որոնք ըստ մեծի մասին նորոգական ու 180,000 ուղղափառ են Ֆուլտայի եպիսկոպոսին տակ:

Երեւելի քաղաքներ.

ՔԱՍՍԵԼ, մայրաքաղաք ու Գերմանիայի գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է. 35,000 բնակիչ, 4 բերդ, Հազուագիւտ արուեստական ժողովածոյքներով հրաշակաւոր մուսարան մը, շատ դպրոցներ ու գործարաններ ու Ս. Եղիսաբէթի գեղեցիկ ուղղափառ եկեղեցի մ'ունի: — ՄԱՐԳՐԻՆ Լան գետին քով 7600 բն. ունի. երկրին համալսարանը հոս է: — ՓՈՒԼՏԱ, 10,000 բն. ունի. եւ աս մեծ դքսութեան գլխաւոր քաղաք ըլլալուն, ընտրող իշխանն ալ երբեմն Մեծ դուքս Ֆուլտայի կ'անուանուի: Շատ մեծ ու գեղեցիկ է մայր եկեղեցին: — ՍՄԱԼՔԱՆՆ, Թիւրինգեան անտառներու մէջ զատուած քաղաք մըն է ու 4000 բնակիչ ունի:

ԺԴ. ՀԵՍՍԻՆ

Մեծ դքսութիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Ըս մեծ դքսութիւնը որ երբեմն Հեսսէն - Տարմշթատի սահմանակոմսութիւն կը կոչուէր, Ռենոս, Մայն ու Նեքար գետերուն քովն է: Իր մեծութիւնն է 152 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 852,500: Երկիրը լաւ է. ցորենն ու կանեփը բաւականապէս յառաջ կու գան. երկու տեսակ Ռենոսի գինի ունի: Բնակչաց մեծ մասը լուտերական է, կայ 203,000 ի չափ ուղղափառ Մայնցի եպիսկոպոսին տակ: Կառավարութիւնը սահմանադրական է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՏԱՐՄՇԹԱՆ գլխաւոր քաղաք է, 29,000 բնակիչ ու գեղեցիկ ուղղափառ եկեղեցի մ'ունի: —

ՕֆեյնՊԱՆ, իր գործարաններուն կողմանէ տէրութեան առջի քաղաքն է: — ՄԱՅՅ, Ռենոսի քով Մայն գետին բերնին դիմացը, Եւրոպայի ու նաեւ Գերմանական դաշնակցութեան զօրաւոր բերդերէն մէկն է, որուն մէջ Աւստրիա եւ Պրուշ պահպան զօրք պահելու իրաւունք ունին: Քաղաքը 36,000 բնակիչ եւ ուղղափառ եպիսկոպոս մ'ունի: Հոս Ռենոս գետին վրայ 2100 ոտք երկայնութեամբ նաւակամուրջ մը կայ: — ՊԻՆԿԷՆ, Ռենոսի քով պղտի քաղաք է: — ՎՈՐՄՍ, Ռենոսի քով 8000 բնակիչ ունի, երբեմն դաշնակցութեան հռչակաւոր քաղաքներէն մէկն էր: Հոս աղէկ գինի յառաջ կու գայ:

ԺԶ. ՀԵՍՍԻՆ

Երկրախոսութիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Աս երկրակոմսութիւնն որ նաեւ Հեսսէն - Հոմպուրկ ալ կը կոչուի՝ շատ պզտիկ է, (5 □ մղոն, 25,000 բն.) ու Հեսսէն - Տարմշթատի ու Նասսաւի մէջ տեղը կ'իյնայ: Գրւխաւոր քաղաքն է Հոմպուրկ 4500 բնակչով, որն որ երեւելի բաղնիք մ'ունի:

ԺԷ. ՆԱՍՍԱՒ

Գրւխոսութիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Սահմանն է Պրուշի Ռենոսի գաւառներն ու Հեսսէն - Տարմշթատ, 386,000 բն. ունի, որոնցմէ 174,946 ուղղափառ են (ըստ ոմանց երկրին մեծութիւնն 85 □ մղոն է 427,900 բնակչով): Երկիրը պտղաբեր է ու շատ գինի, ցորեն, կանեփ, պտղեղէն ունի: Գիրքը շատ զուարճալի է: Հոխհայմ, Ռիւտեսհայմ, Կայզենհայմ, եւ Ասմանսհաւդէ անուանեալ տեղերը իրենց տեսակ տեսակ գինիներովը երեւելի են: Գերմանիայի մէջ Նասսաւի պէս աղէկ բաղնիքներ ու առողջարար ջրեր ունեցող տեղ չկայ: Աս առողջարար ջրէն ամէն տարի 40,000 թալերի ջուր դուրս կը խաւրուի: Կառավարութիւնը սահմանադրական է: Աս դքսութեան կը վերաբերի նաեւ Ռայնկաւին մեծ մասը:

Երեւելի քաղաքներ .

ՎԱՅՆՊՈՒՐԿ Լան գետին քով գլխաւոր քաղաք է . ասկէ աւելի մեծ է — ՎԻՉՊԱՏՅ քաղաքն ուր հիմա դուքսը կը բնակի : — ՏԻՉ, Լան գետին քովն է . հոս անուանի ծառերու պարտէզ մը կայ, ուր 700 տեսակ խնձոր, 300 տեսակ տանձ, 100 տեսակ սալոր, 60 տեսակ կերաս կը գտնուի :

ԺԸ . ՖՐԱՆՔՖՈՒՐԹ

Աղապ + ողա + .

Րնդի . տեսութիւն : Լս հասարակապետութեան սահմանն է Նասսաւ ու Հեսսէնի ընտրող իշխանութիւնը . քաղաքը Մայն գետին քովն է ու 2 □ մղոն ընդարձակութիւն ու 67,000 բն . ունի :

Երեւելի քաղաքներ .

Բուն քաղաքն 58,000 բն . ունի, ճամբաները թէպէտ նեղ բայց տները գեղեցիկ են : Տեսնելու արժանի գեղեցիկութիւն ունի մայր եկեղեցին որուն մէջ ատենօք Գերմանիայի կայսրները կ'ընտրուէին ու վերջի ատենները կը պսակուէին : Քաղքին վաճառականութիւնը շատ մեծ է . հոս է Եւրոպայի ամենահարուստ վաճառականը Պ . Ռոթշիլտ հրէան որմէ շատ տէրութիւններ պարտք կ'առնուն :

ԺԹ . ՄԱՔՍՈՆԻԱ

Թագաւորութիւն :

Րնդի . տեսութիւն : Սաքսոնիա երկու տիրող ցեղ կայ, Էոնեսթինեան ու Ալպերթինեան ցեղ . Ալպերթինեանը թագաւորական եւ ուղղափառ իսկ Երնեսթինեանը դքսական ու լուտերական ցեղ է :

Սաքսոնիայի թագաւորութեան սահմանն է Շլէզիա, Պրանտենպուրկ, Պափէնա, սաքսոնական դքսութիւնները, աւստրիական թագաւորութիւնները, Բոհեմիա . . . : Մեծութիւնն է 272 □ մղոն, ու բնակչացը թիւը 1,894,500 որոնք՝ բաց ի 32,000 ուղղափարէն, բոլոր լուտերական են : Թագաւորական ցեղը ուղղափառ է ու կառավարութիւնը սահմանադրական : Երկիրը շատ աղէկ մշա-

կուած է եւ առատ ցորեն, պտուղ եւ արծաթ ունի: Սաքսոնիա չորս գաւառներու կը բաժնուի որոնք են Տրեզտէն, Լայբցիկ, Յվիբաւ, Պաւցն: Երեւելի քաղաքներ.

ՏԲԵՉՏԷՆ երկրին մայրաքաղաքը Էլպա գետին երկու դին շինուած 87,000 բնակիչ ունի: Հոս նոյն գետին վրայ 710 կանգուն երկայն 18 կանգուն լայն փառաւոր կամուրջ մը կայ: Նոյնպէս գեղեցիկ է հաւկրթաձեւ ուղղափառ եկեղեցին որն որ բոլոր մարմուրէ շինուած 300 ոտք բարձրութիւն ունի: Նոյնպէս երեւելի ու տեսնելու արժանի բաներ են դրամներու, արուեստի ու բնագիտական ժողովածոյից թանգարանները որոնց մէջը շատ զարմանալի ու հազուագիւտ բաներ կան: Ճարտնական պալատին մէջն է թագաւորական գրատունն ու հնութեան թանգարանը: — ՄԱՅՄԵՆ, Էլպայի քով 9000 բնակիչ ու երեւելի յաճապակիի գործարան մ'ունի: — ԼԱՅՓՅԻԿ համանուն գաւառին գլխաւոր քաղաքն է Էլպթեր, Բլայսէ ու Բարթէ գետերուն քով 55,000 բնակիչ ու բանուկ վաճառականութիւն ունի: Աս քաղաքը Գերմանիայի վաճառականութեան կենդրոնն է ու տարին 3 տոնավաճառ կ'ըլլայ: — ՅՎԻՔԱԻ, համանուն գաւառին գլխաւոր քաղաքն է, աս գաւառը Էրցկէպիրկէ լեռան քովն է, որն որ Բոհեմիան Սաքսոնիայէն կը բաժնէ: Աս լեռներէն շատ արծաթ, քիչ մ'ոսկի, շատ երկաթ, անագ եւ ուրիշ մետաղներ կ'ըլլան. նոյն իսկ ձորերուն մէջ աղէկ թթան յառաջ կու գայ, ուստի որ ժանիքներ ու աղնիւ ձերմակեղէններ կը շինուի: Բուն քաղաքը Մուլտէ գետին քով նկարագեղ ձորի մը վրայ 7000 բնակիչ ու գեղեցիկ եկեղեցի մ'ունի: — ՊԱԻՅԵ, Շքրէէ գետին քովը 11,000 բնակիչ ու շատ գործարաններ ունի:

Ի. ՄԱՔՍՈՆԻԱԿԱՆ ԴՔՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Բնրի. տեսութիւն: Աս դքսութիւնները Սաքսոնիայի թագաւորութեան արեւմտեան դին ու ատեն մը Թիւրինգիա անուանուած տեղն են: Հոս են նաեւ Թիւրինկէր-Վալտ ու Ռէօնէ անուանեալ լեռները: Գետինը բերրի է:

Սաքսոնական Եռնեսթինեան ցեղը չորս ճիւղերու կը բաժնուի որոնք են, Սաքսն-Վայմար,

Սաքսն - Ալթենպուրկ, Սաքսն - Մայնինկէն - Հիլտպուրկհաւզն, Սաքսն - Քոպուրկ - Կոթա :

ա. Սաքսն - Վայմար մեծ դքսութեան (67 □ մղ. 258,000 բնակչով Վայմար ու Այզենախ իշխանութեանց կը բաժնուի) գլխաւոր քաղաքն է,

ՎԱՅՄԱՐ, իմ գետին քովն է ու 12,000 բնակիչ ունի: — ԵԷՆԱ, 5000 բն. ունի. չորս սաքսոնական դքսութեանց համալսարանն հոս է: — ԱՅՁԵՆԱՆ, Նեսսէ գետին քով՝ որուն ջուրը ամառը պաղ ձմեռը տաք է, 9900 բնակիչ ունի:

բ. Սաքսն - Ալթենպուրկ դքսութեան (24 □ մղ. եւ 131,800 բն.) գլխաւոր քաղաքն է

ԱԼԹԵՆՊՈՒՐԿ, Բլայս գետին քով, 14,000 բնակիչ ունի ու բոլորովը պտղաբեր է:

գ. Սաքսն - Մայնինկէն - Հիլտպուրկհաւզն դքսութեան (45 □ մղ. եւ 163,500 բն.) գլխաւոր քաղաքն է

ՄԱՅՆԻՆԿԷՆ, որն որ Վերրա գետին քովն է ու 5800 բնակիչ ունի: Միւս քաղաքներն են ՀԻՆՏՊՈՒՐԿՆԱԻՉ ու ՍԱԱԼՖԷԼՏ:

դ. Սաքսն - Քոպուրկ - Կոթա դքսութեան (37 □ մղ. եւ 149,700 բն. որոնցմէ 11,000 ուղղափառ են.) գլխաւոր քաղաքն է

ՔՈՊՈՒՐԿ, 9000 բնակչով: — ԿՈԹԱ, 15,000, բն. հնադրամոց թանգարան, ու իր մտերը աստեղագիտական դիտանոց մ'ունի:

ԻԱ. ՌԱՅՍ

Իշխանո-լի-նները.

Րնդհ. տեսողութիւն: Լ,ս իշխանութիւնները երեք հատ են, Ռայս - Կրայց, Ռայս - Շլայց, եւ Ռայս - Լոպենշթայն. որոնք մէկանց 28 □ մղոն են եւ 112,200 բնակիչ ունին: Ամէն մէկուն գլխաւոր քաղաքները համանուն ու շատ պզտիկ են:

ԻԲ. ՊԱՏՄ

Մեծ դքսո-լի-ն:

Րնդհ. տեսողութիւն: Վաղղիայի, Վիւրթեմպերկի, Պաւիէռայի ու Հեսսէն - Տարմշթատի մէջ

տեղը Գերմանիայի ամենամեծ Մեծ դքսութիւնն է: Մեծութիւնը 278 □ մղոն ու բնակչացը թիւը $1\frac{1}{4}$ միլիոն է որոնց երեքին երկուքը ուղղափառ է: Երկիրը շատ աղէկ մշակուած է. ու իր մեծ հարստութիւններն են, ցորեն, պտուղ, գինի եւ փայտ: Կառավարութեան կերպը սահմանադրական է ու չորս գաւառներու կը բաժնուի որոնք են, Միջին Ռենոսի սահման, Վերին Ռենոսի սահման, Ստորին Ռենոսի սահման, Լճի սահման:

Երեւելի քաղաքներ.

ԳԱՐԼՍՈՒՌԻԷ, գլխաւոր ու մայրաքաղաք է 25,000 բնակչով, բոլոր տներն հաւասար բարձրութեամբ գեղեցիկ շինուած են ու փողոցները շիփ շիտակ, չորս եկեղեցի՝ որոնց մէկը միայն ուղղափառ է, շատ դպրոցներ ու գործարաններ ունի: — ԲՓՈՐՑ-ՀԱՅՄ իր գործարաններուն կողմանէ երեւելի է: — ՊԱՏՆ, 4000 բնակչով հին գլխաւոր քաղաքը իր 13 հատ տաք բաղնիքներովը հռչակաւոր է: — ՓՐԱՅ-ՊՈՒՐԿ Շվարցվալտ լեռանց ոտքը գեղեցիկ գիրք ու 16,000 բնակիչ ունի: — ՄԱՆՀԱՅՄ, աս մեծ դքսութեան երկրորդ մայրաքաղաքն է. բոլորտիքը շատ պտղաբեր է եւ 24,000 բն. ունի: — ՀԱՅՏԵԼՊԵՐԿ, Նեքար գետին քով, անտառներու մէջ գեղեցիկ գիրք ու 13,000 բնակիչ, ազնիւ գինի ունի: — ԿՈՏԱՆԳԻԱ, Պոտն լճին քով (Քոնսթանց կամ Քոսթնից) ուստի որ լճագաւառն ալ իր անունն առած է: Աս քաղաքը 6,000 բնակիչ ու 5 եկեղեցի ունի: Նայշթատ ու Ֆրայպուրկ քաղաքներուն մէջ տեղը ժայռերու ոտքափեղի խոռոչ մը կայ որուն խորութիւնը երկու ժամ ու բերնին լայնութիւնը տեղիս տեղիս հազիւ 10 քայլ է:

ԻԳ. ՎԻԻՐԹԵՄՊԷՐԿ

Թագաւորութիւն:

Րիդհ. տեսութիւն: Աս տէրութիւնը Նեքար ու Գանուբ գետերուն քով Պատնի ու Պաւիէ-ուայի մէջը կ'իյնայ. մեծութիւնն է 360 □ մղոն ու բնակչացը թիւը $1\frac{1}{2}$ միլիոնէն աւելի, որոնցմէ մէկ միլիոնը լուտերական ու կէսը ուղղափառ է. կայ նաեւ հրէայ ալ: Իր լեռներն են Շվարց-

վալտ ու ՌաւՏէ Ալի: Շիտակ տեղերը գետինը շատ պտղաբեր ըլլալուն, աղէկ ցորեն, պտուղ եւ ընդեղէն յառաջ կու գայ ու փայտն ալ առատ է: Կառավարութեան կերպը սահմանադրական է ու բոլոր տէրութիւնը չորս գաւառներու կը բաժնուի որոնք են, Նեքարի, Շվարցվալտի, Եաքսթի ու Գանուբի գաւառները:

Երեւելի քաղաքներ:

ՇՐՈՒԹԿԱՐԹ մայրաքաղաքը 45,000 բնակիչ ու հասարակ մայրաքաղաքներու հարկաւոր շէնքերն ունի. եւ ի մասնաւորի երեւելի է թագաւորական գրատունը, իր 68 լեզուներով 8256 աստուածաշունչ գրերովը: — ԹԻԻՊԻՆԿԷՆ, Նեքար գետին քով 9000 բնակիչ ունի: — ԷՂՂԱՆԿԷՆ, Եաքսթ գետին քով 3000 բնակիչ ունի: — ՏՈՒ, ՄԵՐԳԵՆԹԱՅՄ նշանաւոր քաղաքներ են: — ՈՒՆՄ, 15,000 բնակիչ ու մեծ գութացի եկեղեցի մ'ունի:

ԻԴ. ՀՈՂԷՆՅՈՒԵՐՆ

Իշխանութիւն:

Ընդհ. տեսութիւն: Գանուբ գետին քով, Վիւրթեմպերկի թագաւորութեան մէջ պզտի իշխանութիւններ են ու կը կոչուին, Հոհենցոլեռն-Հեխինկէն 6 □ մղոն է 21,000 բնակչով: Հոհենցոլեռն-Սիկմարինկէն 18 □ մղոն է 45,000 բնակիչ ունի: Համանուն գլխաւոր քաղաքները նշանաւոր չեն: Աս իշխանութիւնները 1850ին Պրուշի թագաւորութեան հետ միացան:

ԻԵ. ՊԱԻԻԷՐԱ

Թագաւորութիւն:

Ընդհ. տեսութիւն: Աս թագաւորութիւնը Աւստրիայէն ու Պրուշէն ետքը Գերմանիայի ամենամեծ տէրութիւնն է: Իր սահմաններն են Վիւրթեմպերկ, Պատն, Հեսսենի մեծ դքսութիւնն ու ընտրող իշխանութիւնը, սաքսոնիական դքսու-

Թիւններն ու Թագաւորութիւնը, աւստրիական-կայսերական տէրութիւններն՝ Բոհեմիա, Աւստրիա, Թիրոլ: Պավիէնայի մէկ գաւառն ալ Ռենոսի քով իրմէ բոլորովին զատուած է, (Ստորին Բֆալց) ու սահմաններն են Հեսսէն - Տարմշթատ, Պրուշ, Պատն ու Գաղղիա: — Բոլոր երկրին մեծութիւնն $1394\frac{1}{2}$ □ մղոն է բնակչացը թիւը 4,520,800, որոնց մէջ ութը եպիսկոպոսական թեմերու բաժնուած 3,150,000 ուղղափառ կայ: Ժողովուրդը բարեսիրտ, հաւատարիմ, եւ հիւրամեծար բնութիւն մ'ունի: Երկրին հարաւային դին թիրոլեան արիեանց ճիւղերը տարածուած են: Գետինը միջին աստիճանի բերրի է, աղէկ ցորեն, փայտ ու աղ ունի: Ամէն տեղ պարարտ խոտ կ'աճի. ու Մայն գետին քով շատ աղէկ ընդեղէն յառաջ կու գայ: Պավիէնայի թագաւորը ուղղափառ ու իր կառավարութեանը կերպը սահմանադրական է ու բոլոր տէրութիւնը ութ գաւառ կը բաժնուի. որոնք են, Վերին Պավիէնա, Ստորին Պավիէնա, Վերին Բֆալց, Վերին Փրանկք, Միջին Փրանկք, Ստորին Փրանկք, Սուաբիա, Ստորին Բֆալց:

Երեւելի քաղաքներ:

ՄԻՒՆԻՍԿԷՆ, Իզար գետին քով, տէրութեան գլխաւոր ու մայրաքաղաքն է եւ 115,000 բնակիչ ունի: Աս քաղաքն իր գեղեցիկ նոր ոճով շինուած շէնքերովը, բազմաթիւ տներովը, լայն ու մաքուր ճամբաներովը, իր մեծ ու բազմաթիւ հրապարակներովը Գերմանիայի ամենագեղեցիկ քաղաքներուն կարգն է. տեսնելու արժանի բաներ են իր եկեղեցիներն ու պատկերատունը. քաղքին գեղեցիկ զարդերէն մէկն է անդրիական պարտէզն որն որ մէկ ժամու ճամբէն աւելի երկայնութիւն ունի: Միւնխէն նաեւ շատ ուսումնական ու արուեստական շէնքեր ունի. գրատանը մէջ 500,000 հատոր գիրք կայ: — ՔԱՍՍՍԻ Ինն գետին Գանուր թափելու տեղը 10,000 բնակիչ ու գեղեցիկ մայր եկեղեցի մ'ունի: — ՌԵՂԵՆՍՊՈՒՐԿ, Ռեկէն գետին Գանուր թափելու տեղը շատ հին քաղաք է ու 22,000 բնակիչ ունի: Քաղքին կամուրջը որ իր դիմացը եղող Շթատ ամ Հօֆ քաղա-

քը կը տանի, գերմանական ճարտարապետութեան նշանաւոր գործքերէն մէկն է. 25 կամարներու վրայ շինուած է, 1091 ոտք երկայնութիւն ու 23 ոտք լայնութիւն ունի ու 600 տարւան կամուրջ է: — ՊԱՅՐԱՅԹ, Ռոթէ-Մայն գետին քով 16,000 բնակիչ ունի: — ՔՈՒՆՊՊԱՆ, Վայսէ-Մայն գետին քով: — ՊԱՍՊԵՐԿ, Ռեկնից գետին քով 20,000 բնակչով բաց ու գեղեցիկ քաղաք է, ուր որ պարտիզպանութեան արուեստը մեծ յառաջադիմութեան մէջ է: — ԱՆՍՊԱՆ, Ռեցաթ գետին քովը 16,000 բնակիչ ունի: — ՆԻՆՆԱՅԵՐԿ, Տին քաղաք է, 47,000 բնակիչ ու բարձր ու գունաւոր տներ ունի: Խորհրդանոցը իր պրանչելի պատկերներովը գեղեցիկ ու փառաւոր շէնք է: Նիւննպերկի մէջ շատ աշխարհացոյց թղթեր, հայլիններ, աղու խաղալիքներ ու թեթեւ վաճառքներ կը շինեն. անոր համար աս տեսակ բաները նիւննպերկեան վաճառք կ'անուանուին ու ամէն տեղ կը խրկուին: Նիւննպերկի մօտ է — ՔԻՒՐԹ քաղաքը որ 17,000 բնակիչ ու շատ գործարան ունի: — ՎԻՒՐՅՊՈՒՐԿ, Մայն գետին քով 30,000 բնակիչ ունի: Քաղաքը աղուոր ու պողաքեր ձորի մը մէջ, բոլորտիքը բոլոր այգի է: ԱՆՎՍՊՈՒՐԿ. Ղեխ գետին քով 38,000 բնակիչ, աղէկ վաճառականութիւն ու շատ գործարան ունի. քաղքին խորհրդանոցը Գերմանիայի ամենագեղեցիկ խորհրդանոցն է: — ԼԻՆՏԱԻ, Պտան լճին մէկ կողմոյն վրայ 6000 բնակիչ ու նաւահանգիստ մ'ունի: — ՅԱՅԵՐՐ Ռենոսի քով Ստորին Բֆալցին գլխաւոր քաղաքն է 10,000 բնակիչ ունի:

ԻԶ. ԼԻԽԹԵՆՇԹԱՅՆ

Իշխանութիւն:

Ընդհ. տեսութիւն: Ըստ իշխանութիւնն՝ որ Եւրոպայի ամենափոքր տէրութիւնն է, Թիրոլի եւ Հելլուետիայի մէջը կ'ընայ. իր մեծութիւնն $2\frac{1}{2}$ □ մղոն ու բնակչացը թիւը 7700 է: Գլխաւոր տեղն է Լիխթենշթայն:

ԻԿ. ԱԻՍՏՐԻԱ

Կայսրութիւն:

Ընդհ. տեսութիւն: Ըստ արիական պետութիւնը Եւրոպայի զօրաւոր տէրութիւններէն մէկն է որուն մեծութիւնը 12,120 □ մղոն ու բնակչացը

Թիւր 38,000,000 է: Իր երկրին հարստութիւններն են ցորեն, արջառ, գինի, մետաղ եւ աղ: Եւրոպայի մէջ Աւստրիայի չափ ոսկի ունեցող երկիր չիկայ, իսկ աղին կողմանէ կրնայ բոլոր երկրին աղ բաւեցընել: Ընդհանուր կրօնն ուղղափառ է. բնակչացը մէջ 30,000,000 ուղղափառ կայ ու մնացածները զանազան աղանդաւորներ են:

Աւստրիական-կայսերական երկիրները զանազան տիտղոսներով զանազան բաժանուած ունին: Թագաւորութիւն են, Բոհեմիա, Կալիցիա, Մաճառիստան, Խոռւաթաստան, Սլաւոնիա, Գաղմատիա, Լոմպարտիա եւ Վենետիկ, Իլիրիա (որ հիմակ լուծուած է): Արքիդքսութիւն է, Աւստրիա. Մեծ դքսութիւն է, Քրաքաւ. Դքսութիւններ են, Շլեզիա, Սալցպուրկ, Շթայերմարք, Պուքովինա, Քարինթիա ու Քրանիա: Մէկ մեծ իշխանութիւն է Սիպնպիւրկէն կամ Առտեալ: Երկու իշխանացեալ կոմսութիւն Թիրոլ, Կէօրց ու Կրատիսքա: Երկու սահմանակոմսութիւն (Մարքկրաֆշաֆթ) Մորաւիա ու Իստրիա: Մէկ վոյվոտայութիւն. Սերուիա: Մէկ Ազատ քաղաք, Թրիեստ:

Աւստրիայի երկիրը իր ազգերէն առնելով ուրիշ դիւրըմբռնելի բաժանուած մ'ալ կրնայ ունենալ: Ուստի աս կողմանէ մտածելով բոլոր կայսրութիւնը չորս կը բաժնուի:

1. Գերմանական երկիրներ. որոնք են Աւստրիայի արքիդքսութիւնը Սալցպուրկ դքսութեամբ: — Շթայերմարք դքսութիւնը, Թիրոլի իշխանացեալ կոմսութիւնը: — Բոհեմիայի թագաւորութիւնը, Մորաւիայի սահմանակոմսութիւնը աւստրիական Շլեզիայով, — Իլիրիայի կամ Լիւրիկէյի թագաւորութիւնը:

2. Լեհական երկիրներ. Կալիցիայի թագաւորութիւնը, Քրաքաւի մեծ դքսութիւնն ու Պուքովինայի դքսութիւնը:

3. Մաճառական երկիրներ. Մաճառիստանի

Թագաւորութիւնը, Սլաւոնիայի, Խռուածաստանի, Գաղմատիայի Թագաւորութիւնները. — Առտեայի կամ Սիպնպիրկէնի մեծ իշխանութիւնը ու Թեմեշի Պանաթը:

4. Իտալական երկիրներ. Լոմպարտեան-Վենետիկի Թագաւորութիւնը:

ԱՌՍՏՐԻԱՅԻ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ա. ԱՌՍՏՐԻԱՅԻ

Արտիդուստրիանը

ՍԱԼՅՊՈՒՐԿԻ

Գրաստիւնն է:

Րնդի. տեսութիւն: Աս երկիրները Գանուգետին երկու դին, տեղիս տեղիս շատ լեռն ունին: Ալիեան, Պէօմերվալտ ու Մորաւիակ լեռները բոլոր երկիրը կը բռնեն. երկրին մտեղն է Վիննըրվալտ լեռը: Մեծութիւնը 553 օմըն է եւ 2,159,500 բնակիչ ունի, որոնք բարեսիրտ, զուարթ եւ հիւրամեծար մարդիկներ են: Երեւելի քաղաքներ:

ՎեննԱ գլխաւոր ու կայսրանիտ քաղաք. Եւրոպայի մեծ քաղաքներէն մէկն է ու 9323 տուն 500,000 բնակիչ ունի: Քաղքին ու արուարձաններուն մէջ ընդ ամէնը 70 ժամ ու մատուռ 18 վանք կայ, որոնց մէջն է նաեւ Հայոց Մխիթարեանց վանքը: Ս. Ստեփանոսի մայր եկեղեցին իր գեղեցկութեամբն 494 սոթ բարձր աշտարակովը երեւելի է: Նոյնպէս երեւելի ու մեծ շէնք է կայսեր պալատը որուն մէջ գրատունը 350,000 հատոր գրքով, հնագրամից, հանքի թանգարաններն ու գանձատունը տեսնելու արժանի բաներ են: Գեղեցիկ է Պեյլետերի պալատն ու պարտէզն իր պատկերաստովը: Քոպուրկ ու Լիխթենշթայն իշխաններուն պալատներն հսկայ շէնքեր են: Քաղքին հրապարակներուն մէջը գեղեցիկ ու սրանչելի արձաններ կան, որոնց մէջ Փրանչիսկոս Ա. ու Յոսէփ Բ. կայսրներու արձաններն երեւելի են: Ասոնցմէ զատ կայ համալսարան մը, ուրիշ շատ գրգրոցներ, կուրերու, խուլերու ու մունչերու կրթարաններ, հիւանդանոցներ, որբանոցներ ու աղքատա-

նոցներ: Առուտուրի կողմանէ Վեննա բոլոր կայս-
րութեան գլխաւոր առուտուրի քաղաքն է, ուր ա-
մէն աղջաց վաճառականները կու գան ու ամէն տե-
ղերու հետ առուտուր կ'ըլլայ: Մետաքսեղէնի, բամ-
պակեղէնի, ոսկեթել ու արծաթի հիւսուածներու,
գորգի, պողպատէ գործուածքներու եւ զէնքի գոր-
ծարաններ ալ կան: — 1883 26.000 բնակչով Գա-
նուբ գետին քով գեղեցիկ շինուած գլխաւոր քա-
ղաք է. մէջը կոյրերու ու խուլերու մէյմէկ դպրոց
ու շատ եկեղեցիներ կան: — ՍԱԼՅՊՈՒՐԿ դքսութիւնն
իր համանուն գլխաւոր քաղքովը՝ որ 14.000 բնակիչ
ունի, ու հաւոր լեռնաշխարհ մ'է. յաւիտենական սա-
ռոյց ու ձիւն մը բոլոր լեռանց գագաթները պատած
է. ջրերու հոսանքները մարդուն զարմացումը վերջի
աստիճանի կը գրգռեն. լեռներն են արիեան լեռինք
որոնց մէջը կայ ոսկի, արծաթ, երկաթ, ու գեղեցիկ
մարմար: Բոլոր դքսութեան մեծութիւնը 125 □
մղոն է եւ 145.000 բնակիչ ունի:

Բ. ՇԹԱՅԵՐՄԱՐԲ

Գրաստ-Նիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Աւստրիայի հարաւային
դին է, ու բոլորտիքն ալիեան լեռները պատած
են: Մեծութիւնն 408 □ մղ. է ու բնակչացը
թիւը 1,000,000: Երկրին գլխաւոր բերքն է հան-
քը, երկաթն, ածուխն ու աղը շատ ու աղէկ է:
Առողջարար աղբիւրներ ալ չեն պակսիր: Գլխաւոր
գետերն են, Մուր եւ Տրաւ. Սաւ գետը հարա-
ւային կողմանէ կ'անցնի, Ռաապ գետն երկրին մէ-
ջէն կը բխի ու Մաճառիստան կը մտնէ:

Երեւելի քաղաքներ:

ՆՐԱՅ Մուր գետին քով, 46.000 բնակիչ, համալ-
սարան ու եպիսկոպոս մ'ունի: — ԱՅՅԵԼՐՅ կամ
ԻՆՆԵՐՅԵԼՐԿ իր երկաթին շատութեամբն երեւելի է:
Ուրիշ շատ պզտիկ քաղաքներ ալ կան: Մարիաձէլ
երեւելի ուխտատեղի է:

Գ. ԹԻՐՈԼ ՈՒ ՖՈՐԱԼՊԵՐԿ

Իշխանացեալ կոմսոս-Նիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Շ թայերմարքի արեւ-
մտեան կողմը ու մեծ պզտի ձորերով լեռնաշխարհ

մըն է: Երկրին մէջ տեղէն կ'անցնին ինն ու էջ գետերը: Հոս է Օրթլէսշբիցէ Գերմանիայի ամենաբարձր լեռը (12,000 ոտք): Ալփեան լեռանց գագաթները միշտ՝ ձիւնով ու սառոյցով ծածկուած են. շատ անգամ լեռներէն ձեան հիւսուածքներ ու հեղեղներ իջնալով երկիրն ու տուները կ'ապականեն: Լեռանց մէջ կայ արջ, եղջերու, գայլ: Հարաւային ձորերուն մէջ ըստ բաւականի աղէկ գինի, լեմոն ու ուրիշ ազնիւ պտուղներ յառաջ կու գան: Երկրին մեծութիւնն 408 □ մղոն է ու բնակչացը թիւը 850,000 որոնք ժիր, բարեպաշտ, հաւատարիմ, օսկրոտ ու քաջ մարդիկներ են:

ԻՆՆՍՊՐՈՒՄ, ինն գետին քով Թիրոլի գլխաւոր քաղաքը 11,000 բնակիչ ու համալսարան մ'ունի: Քաղաքը ծովու երեսէն 1400 ոտք բարձր է, ու բոլորտիքը 8000 ոտք բարձր լեռներ պատած են որոնք հասարակօրէն Մայիսի մէջ դեռ ձիւնով ծածկուած կ'ըլլան: — ՊՐԻՔՍՆ, Այգախ գետին քով 3800 բնակիչ ու եպիսկոպոս մ'ունի: — ՊՈՅՆ Է՛ջ գետին քով 7000 բնակիչ ու չորս մեծ տօնավաճառ ունի: — ԹՐԻԷՆԹ, Է՛ջ գետին քով 12,000 բնակիչ ունի: — ՌՈՎԵՐԵՏՏՈ, Է՛ջ գետին քով գեղեցիկ քաղաք է, 7000 բնակիչ ու մետաքսի գործարաններ ունի:

Դ. ԲՈՒՆԵՄԻՆ

Թագաւորութիւն:

Ընդհ. տեսութիւն: Եւստրիայի հիւսիսային գին լեռնապատ փառաւոր երկիր մըն է. իր բոլորտիքն առնող լեռներն են Էրցկէպիրկէ, Ռիզենկէպիրկէ, մորաւիական լեռինք: Ռիզենկէպիրկէյէն կը բխի Էլլպա գետը ու երկրին մէջ Մուտալ գետն իր մէջը կ'առնու: Երկիրն առողջ օդ մ'ունի: Յորենը, աղէկ ու առատ պտղեղէնը, եղոտ արջառը, երկաթն ու ադամանդը երկրին հարստութիւններն են: Անուանի բաղնիքներ ալ ունի: Բոհեմիա իր արուեստական բերքին կողմանէ տէրութեան միւս երկիրներէն շատ վեր է.

մանաւանդ իր յախճապակիովը, ապակիովն ու երկաթեղէն գործուածքներովը շատ անուն հանած է: Բոլոր թագաւորութեան մեծութիւնն 944 □ մղոն է եւ բնակչացը թիւը 4.300,000, որոնք բոլոր մեծի մասին շեխ (Սլաւի ցեղէն յառաջ եկած) ու մնացածները Գերմանացի են:

Երեւելի քաղաքներ.

ԲԲԱԿ, Մոլտաւ գետին երկու եզերքը 127,000 բնակիչ ու տեսնելու արժանի բաներ ունի: Մոլտաւի վրայի կամուրջն իր մեծութեանը կողմանէ Գերմանիայի մէջ առջինն է. աս կամուրջին երկայնութիւնը 1800 ու լայնութիւնը 35 ոտք է: Քաղքին մէջ շատ կրթութեան ու բարերարութեան շէնքեր կան ու վաճառականութիւնը բանուկ է: ԲՐՅԻՊՐԱՄ, ՊՈՒՏՂԱՍՍ, ԹԱՊՈՐ, ԲԱՐՏՈՒՊԻՅ, ՔԷՕՆԻԿՐԱՅ, ԼԱՅԹՄԵՐԻՅ անուանի քաղաքներ են: — ՔԱՐԼՍՊԱՏ, ՄԱՐԻԵՆՊԱՏ, ԹԵՓԼԻՅ անուանի բաղնիքներ ունին: — ԲԻԼՋԷՆ վաճառականական քաղաք է:

Ե. ՄՈՐԱԻԱ

Սահմանահոմանութիւն:

Բնրի. տեսութիւն: Արկիրը Աւստրիայի, Բոհեմիայի, Շլեզիայի ու Մաճառիստանի մէջ տեղը կ'իյնայ: Աւստրիայի կողմը՝ դէպ ի հարաւ, գետինը շիտակ է: Օղն ու բերքը Բոհեմիայի հետ նոյն են: Երկրին մեծութիւնը 404 □ մղոն է ու բնակչացը թիւը 1,800,000:

Երեւելի քաղաքներ.

ՊՐԻԻՆ գլխաւոր քաղաք է եւ 40,000 բնակիչ ու եպիսկոպոս մ'ունի: Քաղքին վաճառականութիւնը բանուկ է ու շատ գործարաններ կան: Իր մտերն է Շլեզիայի յանցաւորաց բերդը: — ԻԿԼԱՒ, Մորաւիայի ամենամեծ քաղաքը, շատ լաթի գործարաններ ու 15,000 բնակիչ ունի: — ՅԱՅԵՄ, 7000 բնակչով մաքուր քաղաք է. բարձր աշտարակ մ'ու շատ եկեղեցիներ ունի: — ՕԼՄԻՒՅ 13,000 բնակչով երկրորդ գլխաւոր քաղաք է, որն որ շատ մաքուր է, գեղեցիկ ճամբաներ ու հրապարակներ ունի: — ՔՐԵՄՋԻՐ, ՅԹԵՆՊԵՐԿ, ԲՐԱՍՆԻՅ, ՅԷՕՆՊԵՐԿ քաղաքներն ալ երեւելի են:

Զ. ՇԼԵԶԻԱ

Գրաստ-թիւն :

Րնդի. տեստաթիւն : Շ լեզիայի սահմաններն են, Պրուշ, Մորաւիա, Մաճառիստան ու Կալիցիա : Երկիրը շատ պտղաբեր ըլլալուն շատ պտուղ, արդար իւղ, կարագ, երկաթ ու ոսկւոյ փոշի ունի : Մեծութիւնն է 90 □ եւ 1,826,000 բն. ունի, որոնք աշխատասէր են ու շատ ասուի (չուհա) ու լաթ դուրս կու տան :

Երեւելի քաղաքներ.

ԹՐՈՒՅԱՆ ամուր քաղաք է ու 12,000 բնակիչ ունի : — ԵԷՂԵՐՏՈՐՓ, ԹԵԾԵՆ, ՓՐԻՎԼԻՏԱԿ, Երեւելի քաղաքներ են : — ՎԻԻՐՊԵՆԹԱԼ գերձանի վաճառականութիւն կայ :

Է. ԲԱՐԻՆԹԻԱ

Գրաստ-թիւն :

Րնդի. տեստաթիւն : Լս դքսութեան սահմաններն են, Աւստրիա, Շլոյերմարք, Քրանիա, Թիրոլ : Մեծութիւնն է 180 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 312,000 : Բերքն ու լեռները սահմանակից երկիրներուն հետ նոյն են : Երեւելի գետն է Տրաւ որ հոս՝ Կուրք, Լավանթ, ու Կայլ գետերն իր մէջը կ'առնու :

Երեւելի քաղաքներ.

ՔԼԱՂԵՆՓՈՒՐԹ որ 12,000 բնակիչ ու շատ գործարաններ ունի : — Ս. ՎԱՅԹ, վաճառականութեան քաղաք է :

Ը. ԲՐԱՆԻԱ

Գրաստ-թիւն :

Րնդի. տեստաթիւն : Երկիրն սահմաններն են Շլոյերմարք, Խոռլաթաստան, Իստրիա, Թրիեստ, Կէօրց, Կրատիսքա ու Քարինթիա : Երեւելի գետերն են Սալ, Իզոնցո, եւ ուրիշ քանի մը պզտի գետեր. մեծութիւնն է 173 □ մղոն ու բնակչա-

ցը թիւը 475,000: Բերքն ու լեռները սահմանակից երկիրներուն պէս:

Երեւելի քաղաքներ.

ԱՅՅՊԱՍ գլխաւոր քաղաքը 12,000 բնակչով, գեղեցիկ է, բարերարութեան ու կրթութեան շէնքերունի. վաճառականութիւնն ալ երեւելի է: Ատէլապէրկ աւանին մօտը հռչակաւոր ու երեւելի է Մագդաղենեայ այրը որուն սրչափ երկայնութիւն ունենալը դեռ չի գիտցուիր, թէ պէտ է թը ժամու ճամբայ եղած է:

Թ. ԿԷՕՐՅ ԵՒ ԿՐԱՏԻՍՔԱ

Իշխանացեալ կոստանիւն:

ԻՍՏՐԻԱ

Սահմանակոստանիւն:

ԹՐԻԵՍ

Ազաբ քաղաք:

Ընդհ. տնտեսութիւն: Աս երկիրներու սահմանն է Բրանիա, Խոռաթաստան, Զինուորական սահմանագլուխ, Աթրիական ծովն ու Լոմպարտեան-Վենետիկի թագաւորութիւնը: Լեռները Ալպեանք են որոնց մէջէն Գարսթ լեռը իր անգնդովն ու կնտութեամբը նշանաւոր է: Գետն է Իզոնցո: Աթրիական ծովը հոս Թրիեստի, Ֆիումէյի եւ Լուսսին-Բիքոլչի ծովածոցերը կը կազմէ: Թրիեստ, Բոլա, Բիրանո, Ֆիումէ եւ Լուսսին-Բիքոլչ քաղաքները սքանչելի նաւահանգիստներ ունին: Բոլորը մէկանց 139 □ մղոն մեծութիւն ու 492,000 բնակիչ ունին որոնք գլխաւորաբար վաճառականութեամբ կ'ապրին:

Երեւելի քաղաքներ.

ԹՐԻԵՍ, Եւրոպայի ծովական ու վաճառականական երեւելի քաղաքներէն մէկն է: Քաղաքը "Հաւատարիմ" պատուանունն ու գեղեցիկ ազատ նաւահանգիստ մ'ունի: — ԿԷՕՐՅ 9000 բնակիչ ունի: — ԿՐԱՏԻՍՔԱ պատիկ ամիոց մըն է: — ՔԱՐՈ Տ' ԻՍՏՐԻԱ, 6800 բնակչով երեւելի վաճառականական քաղաք է: — ԲՈՒԱ, կայսրութեան նշանաւոր քաղաքներէն մէկն

է, ու ամփիթէատրոն մ'ունի: — ՌՈՎԻՅՆՈՒ, Իստրիայի ամենամեծ քաղաքն է եւ 10,600 բն. ունի: Աւստրիայի Գերմանական երկիրները միայն, Գերմանական դաշնակցութեան մէջն են:

ԱՌՍՏՐԻԱՅԻ ԼԵՏԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ա. ԿԱԼԻՑԻԱ

Թագաւորութիւն:

Րկրի. տեսութիւն: Կալիցիա ու Լոտոմերիա Մաճառիստանի Տիւսիսային կողմն է ու իր սահմաններն են Շլեզիա, Լեհաստան, Ռուսաստան, ու Տաճկաստան: Գետինը շիտակ է, միայն Մաճառիստանի սահմաններուն վրայ քարքաթեան լեռները կան: Երկրին մէջ կը բխին Բրուլթ, Տնեսլթեր ու Պուկ գետերը, ու Վայքսել գետը Լեհաստանի սահմանէն կ'անցնի: Բերքն է առատ ցորեն ու պարարտ արջառ. ասոնցմէ զատ իր աղի հանքերը անսպառելի են: Աս թագաւորութեան բոլոր մեծութիւնն է 1425 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 4,677,000, որոնք Լեհ, Հայ (իրբ 4000) եւ Ռուլթէն են: Բուն Կալիցիացիք այնչափ աշխատասէր չեն ու շատ աղտոտ կ'ապրին: Երկրին մէջ գլխաւոր արուեստաւորներն ու գործողները հրէաներն են:

Կալիցիայի բաժանումն աս է. Կալիցիա՝ քրաքաւ, Աւշվից ու Ցաթոր քաղաքներու հետ Լեմպերկի փոխարքային տակն է ու երեք կառավարութեան սահմաններու կը բաժնուի որոնք իրենց գլխաւոր քաղաքներէն առնլով կ'ըսուին Լեմպերկ, քրաքաւ ու Սթանիզլաւ:

Երեւելի քաղաքներ.

Լեմպերկ կամ Լեհերէն իլլով 70,000 բնակիչ ունի որոնց մէջէն 18,000ը հրէայ է: Քաղքի մէջ Հայոց արքեպիսկոպոս մ'ալ կայ. — ՊՐՈՏԻ Ռուսի սահմանին վրայ 22,000 բն. ունի, որոնց կէսէն աւելին Հրէայ է: — ՊՈՒՆԻԱ, Լեհաստանի սահմանին վրայ 4000 բնակիչ ու աղահանք մ'ունի որ տա-

րին 300,000 կենդինար աղ կու տայ: — ՎԻԼԻՉԿԱ. Բրաքաւի սահմանին վրայ պզտի քաղաքը հուշակաւոր է իր անուանի աղահանքովը որուն խորութիւնը 615 կանգուն է ու պզտի քաղքի մը կը նմանի. մէջը կը գտնուի շատ խուցեր, ձիերու ախոռներ, մէջէ մէջ ճամբաներ, այրեր, 2 մատուռ որոնց մէջ գործաւորաց համար պատարագ կ'ըլլայ. ասոնց ամէնն ալ աղի մէջ փորուած են. աս պզտի քաղքին մէջը ամէն օր 1000 հոգի կը բանի: — ՍԹԱՆԻՉԼԱԿ, համանուն գաւառին գլխաւոր քաղաքը 12,000 բն. շատ գործարաններ ու երեւելի վաճառականութիւն ունի: — ԹԱՐՆՈՒԷԼ, 16,000 բնակիչ ունի ու տարազագործութիւնն երեւելի է:

Բ. ԲՐԱՔԱԻ

Մէջ դասուելիքն:

Ընդհ. տեսութիւն: Վրաքաւ որ ատեն մը Ռուսի, Աւստրիայի ու Պրուշի պաշտպանութեանը տակ հասարակապետութիւն էր հիմակ բոլորովին Աւստրիայի տակն է: Բրաքաւի դքսութիւնն իր 2 աւանովն ու 37 գեղերովը՝ 90,000 բնակչով 2 □ մղոն երկիր է. իր սահմաններն են Լեհաստան, Կալիցիա ու Շլեզիա:

Երեւելի քաղաքներ.

ԲՐԱՔԱԻ քաղաքը Վայքսել գետին քովը 38,000 բնակիչ ունի. կայ մէջը համալսարան մը, 72 եկեղեցի: Տեղւոյն վաճառականութեան նիւթերն են Մաճառխտանի գինի, մեղրամիմ, աղ, արջառ ու ցորեն:

Գ. ՊՈՒՔՈՎԻՆԱ

Գլխուելիքն:

Ընդհ. տեսութիւն: Աս դքսութեան (որուն անունը կաղնիի անտառ ըսել է) սահմանակից են Կալիցիա, Մոլտաւիա, Աւստրալ: Քարբաթեան լեռինք երկրին մէջ տարածուած են, գետերն է Բրութ, Սուչաւա, Սերէթ, ու ոսկեայ Պիսթրից: Բերքն է ցորեն, արջառ, շատ ձի ու ոչխար, ոսկի, արծաթ, երկաթ, ու մարմոր ալ կը գտնուի: Երկրին մեծութիւնը 181 □ մղոն է ու բնակչացը

Թիւր 290,000 որոնց մէջ 2600 Հայ կը գտնուի: Երեւելի քաղաքներ:

ՉԵՌՆՈՎՊՅ, ՔՈՅՄԱՆ, ՎԻՅՆԻՅԱ, ՌԱՏՈՂՅ, ՄՈՂՏԱ-
ԻՆԱՆ-ՔԻՄՐԱՈՂՈՂՆԿ ԵՒ ՄՈՂՉԱԿԱ: Եպրոպէնիէն ամէն
տարի 9000 կենդինար երկաթ, ու քիւրլիպապայէն
560 մարք արծաթ կ'երէ:

ԱՒՍՏՐԻԱՅԻ ՄԱՃԱՌԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ա. ՄԱՃԱՌԻՍՏԱՆ

Թագաւորութիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Ըս թագաւորութիւնը
Կայսրութեան ամենալաւ երկիրը, ունի իրեն սահ-
ման Կալիցիա, Աւստրիա, Մորաւիա, Շլեյեր-
մարք: Քարբաթեան լեռները աղեղի ձեւով եր-
կրին Տիւրքիային դին պատած են. հարաւային
կողմը դաշտային ու շատ տաք է. երկիրն ընդ-
հանրապէս քիչ աշխատութեամբ ամէն տեսակ
բան յառաջ կը բերէ. սքանչելի գինի, ոսկի եւ
արծաթ, ցորեն ու պարարտ արջառ երկրին հարս-
տութիւններն են. ասոնցմէ զատ երկաթ, զինկ
ու աղ ալ ունի: Բոլոր թագաւորութեան մեծու-
ծութիւնն է 3230 □ մղոն ու բնակչացը թիւը
8,211,000, որոնցմէ միայն մէկ միլիոնը բուն Մա-
ճառ ու մնացածները Հայ, Սլաւ, Վալախ, Գեր-
մանացի, Յոյն ու Իտալացի են: Դանուբ ու Թայս,
երկրին գլխաւոր գետերն են: Թայս գետին մէջ
շատ ձուկ կայ: Լիճերն են Բլաթնսէէ որուն մէջը
շոգենաւ մը կայ. Նայսիտլերսէէ. ու 90 □ մղ.
ճախճախուտ տեղ՝ որ հետզհետէ կը չորցուի:
Երեւելի քաղաքներ:

ԲԵՇՐՔ բոլոր թագաւորութեան մայրաքաղաքը
80.000 բն. ունի եւ շատ գեղեցիկ շինուած է. ունի
համալսարան մը ու զինուորական կրթութեան տե-
ղի, ազգային մուսարան, թէատրոն, մեծ զինուորա-
նոցներ ու երեւելի վաճառականութիւն: Գեղե-
ցիկ կամուրջով մը — Օֆէն քաղքին հետ կապուած
է՝ որ նաեւ 51,000 բնակչով գլխաւոր ու երեւելի
քաղաք է. իր սքանչելի գինին ու տաք բաղնիքնե-

բը անուանի են: — ԲՐԵՉՊՈՒՐԿ, 42,832 բն. Դա-
նուբ գետին քով զուարճալի դիրքով, գեղեցիկ
չէնքերով երեւելի քաղաք է: — ՔՈՄՈՒՐՆ, Վասկ
գետին բերանը ամուր բերդ է: — ԿՐԱՆ: — ՎԱՅՅՆ:
— ԾԹՈՒՂԱՅՑԵՆՊՈՒՐԿ 21,000 բն. ունի: — ՔՐԵՄՆԻՑ
ուկւոյ հանքեր կան: — ՍԷՆԵՏԻՆ 32,000 բն. ունի
երեւելի է իր անառի գործարանովը: — ԹՈՒՔԱ, իր
գինւոյն պատճառաւ մեծ անուն հանած է: — Ա-
սոնցմէ կատ երեւելի են, ՔԵՉՔԵՄԷԹ, ԹԵՐԵՉԻԱՆՈՒՐԷԼ,
ԿՐՈՍՎԱՐՏԱՅՆ ու ՏԵՊՐԵՅԻՆ քաղաքները:

Բ. ՍԼԱՒՈՒՆԻԱ

Թագա-որո-ւի-ն:

Րնդի. տեսողութիւն: Աս երկիրը Մաճառիս-
տանի հարաւային դին Սաւ ու Տրաւ գետերուն
մէջ տեղը կ'իյնայ. թէպէտ երկիրը շատ լեռնոտ
ու ճախնային է, սակայն գինին, ցորենը, շագա-
նակը, թուզն ու նուշը շատ աղէկ կը յաջողին:
Երկրին մեծութիւնը 170 □ մղոն է ու բնակիչ-
քը 400,000 պատերազմասէր Սլաւներ են:

Երեւելի քաղաքներ:

ԵՍՍԷՔ, Երկրին գլխաւոր քաղաքն ու բերզն է
եւ 11,000 բնակիչ ունի: — ՍԻՐՄԻԱ անուամբ աւան
մ'ալ կայ:

Գ. ԽՈՒՈՒԱԹԱՍԱՆ

Թագա-որո-ւի-ն:

Րնդի. տեսողութիւն: Երկրին սահմանն է Մա-
ճառիստան, Ադրիական ծով ու Զինուորական
սահմանագլուխ: Բոլոր իր մեծութիւնը 180 □
մղոն ու բնակչացը թիւը 700,000 է որոնք Աւս-
տրիայի ամենաքաջ պատերազմողներն են: Բերքը
Սլաւոնիայի հետ նոյն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ԱԿՐԱՄ. Երկրին գլխաւոր ու զուարճալի քաղաքը
ու Պանի նիստը, 15,000 բնակիչ ու երեւելի վաճա-
ռականութիւն ունի: — Երեւելի են նաեւ ՔՐԱՅՅ
ու ՔԱՐԼՅԹԱՏ քաղաքները որոնցմէ ետքինը բանուկ
վաճառականութիւն ունի: — ՎԱՐԱՏՆ 10,000 բնա-
կիչ ու վաճառականութիւն ունի:

Գ. ՍԵՐՈՒՒՍ

Վոյվոդայութիւնը

ԹԵՄԷՇԻ ՊԱՆԱԹԻՆ ՀԵՏ:

Րնդի. տեսութիւն: Սահմանն է Մաճառիստան, Առտեալ ու Զինուորական սահմանագլուխ: Մեծութիւնը 416 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 1,150,000: Գետերն են Թեմէշ, Թայս, ու Գանուբ:

Երեւելի քաղաքներ.

ԹԵՄԵՇՎՍԻ Երկրին գլխաւոր քաղաքն ու զորաւոր բերդն է, 17,000 բնակիչ ու երեւելի վաճառականութիւն ունի: — ՎԵՐՅԷՅ, աղէկ գինի ունի: — ՏՈՎԵՆՍՏՐԱ: — ՌԷՍՅԷՅ, երկաթի հանքեր ունի: — ՕՐԱՎԻՅԱ, ոսկի, արծաթ ու երկաթ ունի: — ՎԱՅՍՔԻՐՍԷՆ գեղեցիկ քաղաք է:

Ե. ԴԱՂՄԱՏԻՍ

Թափաւորութիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Մ. Երկիրը խոռակաւտանի հարաւային գին կ'իյնայ ու Աթրիական ծովուն ու Տաճկաստանին մէջտեղը երկայնաձեւ ծովեզերք մ'է. ու բերքի կողմանէ աղէկ գինի, ձէթ, թուզ ու նուշ ունի: Երկրին մեծութիւնն 222 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 405,000 է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՉԱՐՍ գլխաւոր քաղաք ու ամրոց է. 6000 բնակիչ ամուր նաւահանգիստ, արքեպիսկոպոս մ'ու երեւելի վաճառականութիւն ունի: — ՍԱՆԱԹՐՈՐ ամրոցով մը ցամաքակղզւոյ մը վրայ է, 8000 բնակիչ ու նաւահանգիստ մ'ունի: — ՌԱՎՈՒՋԱ Պաղմատիայի ամենամեծ քաղաքը լերան մը ստորոտը ու ծովու առջեւ է, 12,000 բն. ունի: Աս քաղաքներէն զատ ծովեզերքի առջին շատ մ'ալ կղզիներ ունի:

Զ. ԱՌՏԵԱԼ

Մեծ իշխանութիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Մ. մեծ իշխանութեան սահմանն է Մաճառիստան, Պուքովինա, Մոլտաւիա, Վալաքիա, Զինուորական սահմանագլուխ:

Մեծութիւնն է 1102 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 2,120,000 որոնց մէջ շատ Հայեր ալ կան: Երեւելի գետերն են Մարոշ, Սամոշ, Ալուժա: Բերքը Մաճառիստանի հետ նոյն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՔԼԱԿՉԵՆՊՈՒՐԿ գլխաւոր քաղաք է եւ 25,000 բն. ունի: — ՔՐՈՇԹՈՍ 27,000 բնակիչ ունի: — ԾԱՄՈՑ-ՈՒՅՎԱՐ. (Կեւլա, Հայաքաղաք) Հայոց քաղաք է որոնք հոս գեղեցիկ եկեղեցի մ'ունին: Երեւելի են նաեւ ՔԱՐԻՍՊՈՒՐԿ ու ՆԵՐՄԱՆԾՈՍ:

Է. ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳԼՈՒԽ:

Ընդհ. տեսութիւն: Օջինուորական սահմանագլուխը Տաճկի սահմանին վրայ նեղ ու երկայն երկիր մըն է ու Աթրիական ծովէն մինչեւ Առտեալ կը հասնի. մեծութիւնը 714 □ մղոն է ու բնակիչքը՝ որ 1,222,000 են, ամէն հարկերէ ազատ են, սակայն պէտք է որ ի ծնէ զինուոր ըլլան ու գիշեր ցորեկ՝ չէ թէ միայն Տաճկի այլ եւ ժանտախտի դէմ սահմանները պաշտպանեն: Աս նկատմամբ սահմանին վրայ իրարմէ քիչ հեռաւորութեամբ աշտարակներ կան: Աս սահմանագլուխը կը բաժնուի, Խոռաթի, Սլաւի, Պանաթի սահմանագլուխ:

Երեւելի քաղաքներ.

ՅԷՆԿ, Ադրիական ծովուն քովն է եւ 3000 բն. ու ազատ նաւահանգիստ մ'ունի: — ՍԷՄԼԻՆ, Սահմանագլխուն ամենամեծ քաղաքն է, 9000 բնակիչ ու աղէկ վաճառականութիւն ունի: — ԹԻԹԵԼ, հոս զինատուն ու նաւարան մը կայ: — ՔԱՐԱՆՍԵՊԷՍ, բանուկ վաճառականութիւն ունի: — ՄԵՆՍԻՍ, անուանի բազնիքներ ունի:

ԱՌՏՐԻԱՅԻ ԻՏԱԼԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

ԿԱՄ

ԼՈՄՊԱՐՏԵԱՆ - ՎԵՆԵՏԻԿԻ

Թագաորութիւնն:

Ընդհ. տեսութիւն: Աս երեւելի տէրութիւնն Իտալիայի հիւսիսային մասը գրաւած ու գեր-

մանական տէրութեանց այսինքն՝ Թիրոլի եւ Իլիրիայի սահմանակից է: Հիւսիսային ու արեւելեան կողմը Ալպեան լեռներէ զատ ուրիշ լեռ չկայ. երկրին մէջ տեղը բոլորովին շիտակ է ու պարտեզ մը կը նմանի: Այգիները առանց շատ աշխատութեան յառաջ կու գան, տեղիս տեղիս ցորենը տարին երկու անգամ կը հնձուի. ու բրինձն ալ աղէկ կ'աճի: Պատուէն սքանչելի է ու պանիրն անուանի. տեղացիք մետաքսի թրթրէն շատ վաստակ ունին ու քաղքին մէջ բազմաթիւ կերպասի գործարաններ կան: Փո գետէն զատ միւս գետերը ծովեզերեայ գետեր են որոնցմէ ամենէն երկայնն է Էջ գետը: Երկրին բազմաթիւ ջրանցքները վաճառականութեան մեծ դիւրութիւն կու տան: Բոլոր թագաւորութեան մեծութիւնն է 826

□ միոն ու բնակչացը թիւը 4,800,000:

Ամբողջ թագաւորութիւնը երկու վերակացութիւն կը բաժնուի որ է Միլան (Լոմպարտիա, արեւմտեան մասը) Վենետիկ (արեւելեան մասը):

Երեւելի քաղաքներ.

ՄԻԼԱՆ Լոմպարտիայի գլխաւոր քաղաքը 170,000 բնակիչ ունի: Փոխարքան ու եպիսկոպոսը հոս կը նստին: Քաղքին մէջ շատ երեւելի շէնքեր, գեղեցիկ մարմորէ եկեղեցի մը, գործարաններ, երեւելի վաճառականութիւն ու շատ կրթութեան տեղեր կան: — ՔՐԵՄՈՆԱ 24,000 բնակիչ ունի: — ԼՈՏՏ. ՔՐԵՄՈՆԱ, ՔՐԵՄՈՆԱ, ՊՐԵՅԻԱ, ՊԵՐՎՍՏՈՆ ու ՄԱՆԹՈՆԱ ամբողջներ են: — ՔՐԵՄՈՆԱ Փո գետին քովը 27,000 բնակիչ ու երեւելի կերպասի գործարաններ ունի: — ՊԵՐՎՍՏՈՆ, բլուրի մը վրայ շինուած է ու 32,000 բն. ունի: — ՄԱՆԹՈՆԱ 28,000 բնակիչ ու մեծ վաճառականութիւն ունի: — ԲԵՍՔԻՆՈՆԱ զօրաւոր ամրոց է: — ՎԵՆԵՏԻԱ, համանուն վերակացութեան գլխաւոր քաղաքը ցամաք երկրէն ժամ մը հեռու Ադրիական ծովուն ջրերուն մէջ շինուած է: Հիմակ 120,000 բն. ունի եւ իր երեւելի շէնքերուն մէկն է Ս. Մարկոսի հռչակաւոր եկեղեցին, որուն առջեւն են երկու պղինձէ թափծու ձիերը որոնք երբեմն Պոլսոյ զարդերն էին: Հոս Ս. Ղազար կղզւոյն վրան է Հայոց Մխիթարեանց վանքը որուն մէջ թաղուած է Մեծարեալ Մխիթար Աբբաճայր, Մխիթարեանց հիմնադիրը:

— ԲԱՏՈՒՈՒ 50,000 բնակիչ ունի: — ՎԻՉԵՆՅԱ, 33,000
բնակիչ ու գրանչելի շէնքեր ունի: — ՎԵՐՈՆԱ 60,000
բնակիչ ու բանուկ վաճառականութիւն ունի: —
ՊԱՍՍՆՆՈ, ՈՒՏԻՆԷ (Ֆրիաւլ) երեւելի քաղաքներ են:

ԻԶ. ՍՏՈՐԻՆ ԳԱԽԱՌՆԵՐՈՒ

Կամ Հոլանտայի գերմանական մասին վրայ,
նոյն տէրութեան մէջ կը խօսինք:

2. Ի Տ Ա Լ Ի Ա

Դիրք եւ Մեծոթիւն: Իտալիա Գերմանիայի
հարաւային դին Միջերկրական ու Ադրիական ծո-
վերու մէջ՝ հիւսիսէն Գաղղիայի ու Հելլուետիայի
սահմանակից, կօշկաձեւ ցամաքակղզի մը ու բո-
լոր մեծութիւնը 5600 □ մղոն է:

Երկիր: Երկիրն ըստ մեծի մասին դաշտային
է. հիւսիսային կողմ են Ալպեան լեռինք ուր է
նաեւ 14,000 ոտք բարձր Եւրոպայի ամենաբարձր
Մոն-պլան լեռը. Աբենինեան լեռինք երկրին հիւ-
սիսային կողմանէ մինչեւ հարաւ կը տարածուին.
Երեւելի են նաեւ 11,000 ոտք բարձր Վեսուվ ու
Էտնա հրաբուխները: Օդը շատ քաղցր է, Մի-
ջին ու Հարաւային Իտալիա՝ բաց ի լեռնագաւառ-
ներէն, հազիւ սառոյց ու ձիւն կը ճանչնայ: Եր-
կրաշարժը, հրաբուխներն ու Սիրոքքո հովը եր-
կրին արկածներն են:

Ջրեր: Երեւելի ջրերն են Փո, Թեսսինո, Ատ-
տա, Էչ, Առնո, Տիբերիս: Լճերն են Մեծ լիճ
(Լակո մաճիոուէ) Լուկանո, Իղէո, Քոմո, Կարտա:

Բերք: Իտալիայի երեւելի բերքերն են բրինձ,
բամպակ, գինի, թուզ, ձէթ, կիտրոն, շաքարի
եղէգն, շագանակ, մետաքսի թրթուր, գեղեցիկ
ձի եւ էշ, մարմոր եւ ուրիշ արհիւ քարեր:

Բնակիչ: Բոլոր Իտալիայի բնակչացը թիւը
23,000,000 է:

Բաժանողով: Իտալիա զանազան տէրութիւններու կը բաժնուի որոնցմէ Լոմպարտեան-Վենետիկի վրայ խօսած ըլլալով, հիմակ միւս մասերուն վրայ խօսելու կը սկսինք:

Ա. ՍԱՐՑԵՆԻԱ

Թագաւորութիւն:

Րնդի. տեսութիւն: Աս թագաւորութիւնը ցամաք երկրէն ու Սարտենիա կղզիէն կը բաղկանայ: Իր սահմանն է Գաղղիա, Հելլուտիա, Աւստրիա, Մոսենա ու Բարմա: — Միջերկրական ծովուն մէջն է Սարտենիա կղզին: Ցամաք երկրին մասունքներն են Սաւոյա դքսութիւն, Բիեմոնթ դքսութիւն, Նիցցա կոմսութիւն, Ճենուա դքսութիւն: Բոլոր տէրութեան մեծութիւնն է 1370 ք. մղ. ու բնակչացը թիւը 5,000,000: Երկիրն ընդհանրապէս աղէկ մշակուած է ու կը բերէ աղէկ ցորեն, տաճիկ ցորեն, բրինձ, կանեփ: Մետաքսը բոլոր Եւրոպայի մէջ անուանի է. մանաւանդ Բիեմոնթի ու Ճենուայի մէջ շատ մետաքսեայ գործուածքներ յառաջ կու գան: Կառավարութեան կերպն է սահմանադրական միապետութիւն:

Երեւելի քաղաքներ.

ԹՈՒՐԻՆ. գլխաւոր ու արքայանիստ քաղաքը 140,000 բնակիչ ու 2000 աշկերտով համալսարան մ'ունի: Թուրին Եւրոպայի ամենագեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է, տուներն 8 դասիկոն բարձր են, 32 մաքուր շիտակ ճամբաներ ունի: Հոս ժողովրդեան սովորութիւններն աւելի գաղղիական է քան թէ Իտալական: Աս քաղաքը վաճառականութեան կողմանէ երեւելի է ու ամէն տեսակ գործարաններ կը գտնուի: — ՅԱՄՊԵՐԻ, Սաւոյայի գլխաւոր քաղաքը 12,000 բնակիչ ունի, ու տղեղ շինուած է: — ԱՂԵՔՍԱՆԻՐԻԱ, զօրաւորամրոց մ'է ու 36,000 բնակիչ ունի: — ՆՈՎԱՐԱ, 1849, Մարտի 23ի պատերազմով երեւելի է: — ՆԻՅՅԱ, համանուն կոմսութեան մայրաքաղաքը 27,000 բն. ունի: — ՃԵՆՈՂԱ, իր բաղկութիւ եւ գեղեցիկ պալատներուն ու ծովու կողմանէ

ունեցած փառաւոր տեսքին համար, սքանչելի (la
 superba) անունն առած է. բոլոր քաղաքը լեռ-
 ներու վրայ շինուած ու կէս լուսնի ձեւով ծովու
 վրայ կեցած է: Քաղքին բոլոր ճամբաները զառի-
 վեր են, ու շատերն ալ անանկ նեղ՝ որ հազիւ 4
 մարդ կրնայ անցնիլ: Խոր ձորով մը քաղաքը երկու
 մաս բաժնուած է, որոնք 160 քայլ երկայն ու 15
 քայլ լայն կամուրջով կապուած են, կամուրջին
 տակը 8 դատիկոն տներ ալ կան որոնք կամուրջէն
 շատ ցած են: Իր նաւահանգիստը երկու այտարակ
 ունի որոնց մէկը նաւահանգիստը պաշտպանելու ու
 երկրորդը նաւերը լուսաւորելու համար է. վերջինը
 բարձր ժայռի մը վրայ 366 աստիճան է ուր ամէն
 գիշեր 35 մեծ կանթեղներ կը վառին. բնակչաց թիւը
 100.500 է:

Աս թագաւորութեան կը վերաբերի նաեւ մի-
 ջերկրական ծովու մէջ եղած Սարտենիա կղզին,
 որն որ 400 $\square$ մղ. է ու 550,000 բնակիչ
 ունի: Երկիրը ժայռոտ է բայց Խտայիայի ամէն
 տեսակ պտուղներն ալ կը բերէ: Հիւսիսէն դէպ
 ի հարաւ լեռանց գօտի մ'է կը տարածուի, որուն
 ամենաբարձր մասը միշտ ձիւնապատ է: Բնակիչ-
 ները ծոյլ, տգէտ ու միշտ աղտոտ կը հագուին:

ՊԱԼԵՍՏԻՆ, կղզւոյն գլխաւոր քաղաքն է ու 30,000
 բն. ունի: — ՍԱՍՍՍՐԻ կղզւոյն երկրորդ երեւելի քա-
 ղաքը 19,000 բն. ունի: կղզւոյն բոլորտիքը 40ի չափ
 ուրիշ մանր կղզիներ կան որոնցմէ 8ին վրայ միայն
 բնակութիւն կայ. միւսներէն մէկ քանիին վրան միայն
 վայրենի ձի ու վայրենի այծ կը գտնուի:

Բ. ԹՈՍԻՐԱՆԱ

Մեծ դասընթիւն:

Րնքի. տեստիթիւն: Միջերկրական ծովուն
 քովը, Լուքքան ու Եկեղեցւոյ տէրութիւնն իրեն
 սահման ունի: Մեծութիւնն է $402\frac{1}{2}$ $\square$ մղոն ու
 բնակչացը թիւը 1,855,000: Երկիրն իր բլուր-
 ներովն ու լեռներովը զուարճալի դիրք մ'ունի.
 բայց ունեցած մօրուտ տեղերն ալ հիւանդութիւն
 կը պատճառեն: Թոսկանայի վաճառականութիւնը
 երեւելի է ու երկրին մէջ զանազան բաներու շատ

գործատուներ կան ու ժողովուրդն աշխատասէր է: Բոլոր երկիրն երեք գաւառներու կը բաժնուի, Ֆիորենցա, Բիզա ու Սիենա: Կառավարութեան կերպը սահմանադրական միապետութիւն է: Երեւելի քաղաքներ.

ՖԻՈՐԵՆՑԱ, Առնո գետին քովը մեծ Գքսին նիստն ու Իտալիայի գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է եւ 102,000 բնակիչ ունի: Տեղւոյն վաճառականութիւնն երեւելի է, շատ պատկերատուն ու բարերարական շէնքեր ունի: — ԲԻԶԱՆ՝ որ 21,000 բն. ունի, անուանի է իր ծուռ աշտարակովը: — ԼԵՂՈՌՆՈՆ 77,000 բն. որոնց մէջ Հայ ալ կայ. վաճառականութիւնը շատ ծաղկած է, երեւելի նաւահանգիստ ունի: — ՍԻԵՆԱ երեք բլուրներու վրայ շինուած՝ 23,000 բնակչով երեւելի քաղաք է:

Յամաքէն 10 մղոն հեռու է Էլպա կղզին որ ատեն մը (1814 Մարտ 4 — Փետր. 26) Մեծին Նաբոլէոնի պստորանաց տեղն էր: Բոլոր կղզւոյն մեծութիւնը 7 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 12,000 է:

Գ. ԲԱՐՄԱ ԵՒ ԼՈՒԿԻՔԱ

ԴԻՍԿՈՒՆԻՆ:

Րնդհ. տեսողութիւն: Բարմա ու Լուքքա գլքքսութեանց մեծութիւնը 113 □ մղ. ու բնակչացը թիւը 600,000 է: Կառավարութեան կերպը սահմանադրական միապետութիւն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՓԱՐՄԱ գլխաւոր քաղաք է ու շատ գործատուներ եւ 31,000 բն. ունի: — ԲԻՆԶԵՆՑԱ քաղաքը, Փո գետին քով ըլլալուն խոնաւ երկիր մ'ունի: — ԼՈՒԿԻՔԱ 23,000 բնակիչ ու գործատուներ ունի:

Գ. ՄՈՑԵՆԱ

ԴԻՍԿՈՒՆԻՆ:

Րնդհ. տեսողութիւն: Լ.ս գքսութիւնը Փո գետին քովն ու արեւելքէն Փարմայի գքսութեան սահմանակից է: Մեծութիւնը 97 □ մղ. ու բնակչացը թիւը 586,000 է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՄՈՏԵՆԱ գլխաւոր քաղաք է, 30,000 բն. ու գեղեցիկ փողոցներ ունի: Քաղքին բոլորափր շատ անգամ գինւոյ ոգիի բոցի նման բոցեր կ'երեւան, որոնց բարձրութիւնը գարնան ու աշնան 40 ոտքէն աւելի կ'ըլլայ: — Թեթեօն, զուարճալի գիւղք ու 19,000 բն. ունի, ասոր հար. արմտ. գին է կանոսսա բերդը: Մոտենային կը վերաբերին նաեւ Մասսա, Քարարա երկիրները, որոնցմէ վերջինը իր մարմարովը երեւելի է:

Ե. Ս. ՄԱՐԻՆՈՍ

Հասարակացեայութիւն:

Ընդհ. տեսութիւն: Աս փոքրիկ տէրութիւնը որ 1400 տարի յառաջ Մարինոս անուամբ ճրգնաւորէ մը հաստատուած է, հիմակ պապական պաշտպանութեան տակ $1\frac{1}{4}$ □ մղոն մեծութեամբ պզտի հասարակապետութիւն է: Բովանդակ տէրութիւնը մինակ քաղաք մ'ու 4 գեղ ունի: Բոլոր երկրին 8000 բնակչէն 300ը օրէնսդիր ու 22ը զինուոր է: Բերքի կողմանէ գինին շատ ընտիր է: — Ս. Մարինոս քաղաքը 6000 բնակչով լերան գագաթն է ու շատ անգամ ձիւնով ու ամպերով ծածկուած կ'ըլլայ: Մի միայն մէկ նեղ ու անհարթ ճամբով մը կրնայ քաղաք երթըցուիլ:

Զ. ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ՏԷՐՈՒԹԻԻՆ

Ընդհ. տեսութիւն: Աս տէրութիւնը Աւստրիայի, Մոտենայի, Թոսքանայի, Նէապոլսոյ, Ադրիական ու Թոսկանեան ծովերու մէջը կ'ընայ: Բոլոր երկիրը 806 □ մղ. է, $2\frac{3}{4}$ միլ. բն. ունի: Երկրին տիրողը Քահանայապետն ու իր կառավարութեան կերպը բացարձակ ընտրական միապետութիւն է: Երկիրը չափաւոր աղէկ ու բերրի է. բոնթիւնեան (6 մղ. երկայնութեամբ 2 մղ. լայնութեամբ) մօրերը ծովին երկայնութեամբը Նէապոլսոյ ու Հռոմայ մէջ կը տարածուին: Ուրիշ կողմանէ երկիրն ամէն Իտալական բերքերը կը բերէ: Մէկ մեծ արկած մ'է Սիրոքքո ըստուած

հարաւային հովը, որ ամառ ատեն կ'ելլէ, ու մար-
դիկները մահուան չափ կը տկարցունէ: Բարե-
բախտաբար աս հովը միայն քանի մը ժամ կը
տեւէ ու Իտալիայի ուրիշ կողմերն այսպէս յաճախ
ու զօրաւոր չ'ըլլար:

Երեւելի քաղաքներ.

ՀՌՈՄ գլխաւոր ու մայրաքաղաք Թիպեր գետին
քովը 12 բլուրներու վրայ շինուած է, 180,000 բն.
ունի: Անհամար վանքերուն ու եկեղեցիներուն մէ-
ջէն ամենէն պահնելի շէնքն է Ս. Պետրոսի եկեղե-
ցին, որն որ երկրիս վրայ ամենէն մեծ ու ամենէն
գեղեցիկ շէնքն ու եկեղեցին է. 700 ոտք երկայնու-
թիւն, 500 լայնութիւն ու մինչեւ յարկ 400 ոտք
բարձրութիւն ունի: Առջեւի կողմը 5 դուռ ու 2
աշտարակ ունի. եկեղեցւոյն 29 խորանները բոլոր
մարմորէ են: Աւագ խորանը՝ որուն վրայ միայն Քա-
հանայապետը կը պատարագէ, եկեղեցւոյ մէջ տեղը
կ'իյնայ ու ամէն կողմանէ ազատ կը տեսնուի: Եկե-
ղեցւոյն մէջ 80,000 հոգի գրեթէ կը կորսուին: Լա-
տերանու պալատը քահանայապետին բնակարանն է.
Վատիկանեան պալատը 11,000 խուց ունի: Մտա-
դրութեան արժանի է հոս եղած Հայոց Անտոնեան
կրօնաւորաց վանքը: — ՈՍՏԻԱ, Թիպերի բերանը վատ
առողջ դիրք մ'ունի: — ՔԱՍԹԷԼ ՎԱՆՏՈՒՅՈՒ Քա-
հանայապետին ամառանոցը կայ: — ԹԻՎՈՒԻ, գեղե-
ցիկ զուարճալի դիրք ու 10,000 բն. ունի: Հոս Թե-
վերոնէ գետը 60 ոտք խորութեամբ ջրվէժ մ'ունի:
— ԼՈՐԵԹՈՒՆ, Ադրիական ծովուն քով միայն մէկ
երկայն ճամբայ մ'ունի, 7000 բն: Հոս է Ս. Աս-
տուածածնայ տունը 30 ոտք երկայն, 15 լայն, 18
բարձր: — ԱՆՔՈՆԱ, Ադրիական ծովուն քով վա-
ճառականութեան քաղաք է: — ԹԱՎԵՆՆԱ երբեմն
ծովու քով էր, բայց հիմակ ծովն ետ քաշուելով
բոլոր քաղաքը մօրերու մէջ է: — Աս տէրութեան
կը վերաբերի նաեւ Նէապոլսոյ թագաւորութեան
մէջ Պենեվէնթ իշխանութիւնն համանուն քաղքով
որն որ 14,000 բն. ունի:

Է. ՆԷԱՊՈՒԻՍ

ԿԱՍ

ԵՐԿՈՒ ՍԻԿԻԼԻԱՅԻ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ղնդի. տեսողութիւն: Աս թագաւորութեան
սահմանն է, եկեղեցւոյ տէրութիւն, Ադրիական
ծով, Յոնիական ու Միջերկրական ծով: Մեծու-

Թիւնն 2000 □ մլ . ու բնակչացը թիւը 8,567,000 է, որոնք այնչափ գործունեայ չըլլալնուն, վաճառականութիւնը բոլոր օտարներու ձեռք է: Դաշտերու ու ձորերու մէջ տաքն Իտալիայի ամէն տեղերէն սաստիկ է, բայց հասարակօրէն ծովու հով մը տաքութիւնը միշտ կը բարեխառնէ: Թէպէտ երկրին բոլորտիքը հրաբուխ լեռներն պակաս չեն, բայց արտաքուստ պտղաբեր է: Բերքն է գինի, ձէթ, բրինձ, շաքար, մետաքս, Նէպոլսոյ ձին Եւրոպայի ամենէն աղէկ ձին է. Նոյնպէս թուղ, լեմոն, ամերիկեան ալոյէ ունի եւ ամերիկեան արմաւն հոս աղէկ կը մեծնայ: Կառավարութեան կերպն է բացարձակ միապետութիւն, երկիրը երկու կը բաժնուի, Նէպոլիս ու Սիկիլիա կղզի: Նէպոլիս հինգ մաս կը բաժնուի որոնք են Նէպոլիս, Թեռա տի Լավորո, Ապուլցցո, Աբուլիա, Քալապրիա:

Երեւելի քաղաքներ.

ՆԵԱՊՈԼԻՍ, գլխաւոր ու արքայանիստ քաղաքը, իր 340,000 բնակչովը, կէս լուսնի ձեւով համանուն խորշին քով բարձր լեռան վրայ շինուած է, այնպէս որ կարգ կարգ տները իրարու վրայ կը նային: Աս երկնային դիրքը մանաւանդ տանց հարթ յարկը զանազան ծաղիկներով ու ծառերով զարդարուած ըլլալով, ծովու վրայէն զմայլեցուցիչ տեսք մը ունի: Քաղաքին մէջ շատ եկեղեցի, գործատուն ու յիշատակաց արժանի հնութիւններ կան: Հերբուլանուս ու Պոմպէյի, Քրիստոսէ 79 տարի վերջը գետնաշարժէ գետինն անցած քաղաքներ են որոնք 1711էն վեր գտնուած ու միշտ փորուելու վրայ են: — ԿԱՅԵԹԱ, գորաւոր քաղաք է:

Սիկիլիա, թագաւորութեան երկրորդ մասը միջերկրական ծովու մէջ երեքանկիւնի ձեւով կղզի մ'է 2,075,000 բն. ունի: Յամաքէն Մեսսինայի նեղուցովը կը բաժնուի երկրէն, որուն ամենէն նեղ տեղը եւ ոչ ժամու մը հեռաւորութիւն ունի: Աս նեղուցին մէջ ջուրը խողխոջմամբ ու պտոյտներով կանոնաւոր շարժում մը կը ցուցնէ, այսինքն՝ 6 ժամ դէպ ի հիւսիս, ու 6 ժամ

դէպ ի հարաւ կը հոսէ: Երբեմն երբեմն Սիկի-
լիայի եզերքը օդի վրայ մարդու ու աշտարակի
ձեւեր կը տեսնուին, իբր թէ իրօք օդի մէջ ըլ-
լային: Օդին ու բերքին կողմանէ՝ միւս մասին
հետ ըստ ամենայնի նոյն է:

ՓԱԼԵՐՄՈ. կղզւոյն գեղեցիկ ու գլխաւոր քաղա-
քը, համալսարան մ'ու 180,000 բն. ունի: -- ՄԵՍ-
ՍԻՆՈ՝ որ 1848ին ապստամբութեամբը շատ ապականե-
ցաւ, 77,000 բն. ու համալսարան մը ունի: — ՅԱ-
ԹԱՆԻԱ, 56,000 բն.:

Ը. ՄԱԼԹԱ

Ընդհ. տեսութիւն: Այս կղզին կոցցո ու Գո-
մինո կղզեակներով մէկտեղ, Սիկիլիայի հարաւային
դին, ծովէն դուրս ցրցուած կրի ժայռ մըն է,
զորն որ, Սիկիլիայէն եկած հողով, խնայութեամբ
մը ծածկած են: Բոլոր ծովեզերքը բնականապէս
գտնուած ժայռերուն վրայ ամուր ու անառիկ ամ-
րութիւններ շինուած են: Ծառ չի գտնուիր, բայց
աղէկ գինի պտուղ ու գեղեցիկ ծաղիկներ շատ
կան: Վարդը ձմեռն ալ կը բանայ: Բոլոր կղզւոյն
մեծութիւնն 10 □ մղ. ու բնակչացը թիւը 122,000
է որոնք ապականեալ արպերէն կը խօսին ու շատ
գործունեայ մարդիկներ են: Աս կղզին հիմակ
անգղիացւոց ձեռքն է, որոնք հոս 4000 հոգի
զօրք ունին:

Երեւելի քաղաքներ.

ԱՄ ՎԱԼԵԹԱ. 50,000 բն. ու զօրաւոր նաւահան-
գիստ ունի: — ՄԱԼԹԱ, երկրին մէջ տեղը բարձր լե-
րան մը վրայ է, 5000 բն.:

Թ. ՅՈՆԻԱԿԱՆ ԿՂԶԻՔ

Այնուապէս որոնիւն:

Ընդհ. տեսութիւն: Այս կղզեաց դիւրը Սիկի-
լիայի հարաւային դին կ'իյնայ, Տաճկաստանի եզե-
րացը մօտ յոնիական ծովուն մէջն է. գրեթէ
բոլոր կղզիներն ժայռոտ են քիչ փայտ ունին,

բայց անոր հակառակ գինին, ձէթը, մեղրը, աղն ու ձուկը առատ է: Ամենուն մեկանց մեծութիւնը 52 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 230,000 է: Կառավարութիւնն ազնուապետական է. Ժողովըրդեան մէջէն 29 պատգամաւորաց ժողովքը օրէնք կուտայ ու 7 անդամներէ կազմուած ծերակոյտը նոյներուն վրայ կը հսկէ: Անգղիացիք 4000 զինուորով ու 3 պատերազմական նաւերով բոլոր ամրոցներն ու նաւահանգիստները գրաւած են: Աս կղզիներուն ամէն մեկուն անունն է,

1. Գորֆու, համանուն գլխաւոր քաղաքով 64,600 բն. հոս կը նստի ծերակոյտը:

2. Փաքսո, երեւելի քաղաք մը չունի:

3. Սանթա Մաւրա:

4. Գեֆալոնիա, եօթը կղզիներէն ամենէն մեծն է Արկոսթոլի ու Գեֆալոնիա քաղաքներով:

5. Թէաքի կամ փոքր Գեֆալոնիա, Ֆաթի գլխաւոր քաղքով: Թէաքիին բոլորտիքը ուրիշ 24 պզտի կղզիներ ալ կան որոնցմէ ոմանք բնակիչ ալ ունին:

6. Չանթա (Չակինդոս) համանուն քաղքով:

7. Չերիկո միւս կղզիներէն բաժնուած յունական Մորէա ցամաքակղզոյն հարաւային դին ու չորս կողմանէ ժայռերով պաշարուած է: Գրլխաւոր տեղն է Չերիկո կամ Քաբսալի:

3. Հ Ե Լ Ո Ւ Ե Տ Ի Ա

Հասարակապետութիւն:

Դիրք ու Մեծութիւն: Հելլուետիա որ նաեւ Շվայց ալ կ'ըսուի, պզտի երկիր մ'է ու իր սահմաններն են Իտալիա, Գաղղիա, Գերմանիա: Երկրին մեծութիւնը 719 □ մղոն է:

Երկիր: Հելլուետիա լեռնային, բարձր ու բնութեան սքանչելի փառաւորութիւններով զար-

դարուած երկիր մըն է: Իր բնական անարուեստ գեղեցկութեամբն ունեցած հազար ու մէկ փոփոխութիւնները Եւրոպայի մէջ թխիկը չունին: Լեռանց գագաթները սարսափելի սառոյցի զանգուածներով պատած են. ահրելի խոր անդունդները լեռանց սայրերէն մէկանց կը գահալիժին. դալարագեղ զուարճալի դաշտերը, հայլի պէս շիտակ լիճերը, խողխող առուակները, ջրվէժներն ու ալիեան ձորերը հետզհետէ մարդուն աչքին նոր տեսարաններ կը բանան: Աս երկիրն Ալիեան լեռանց հայրենիքն է որոնց մէջէն երեւելիներն են Ս. Կոթարտ, Լիփոնթիսեան ու Բենիսեան Ալիեանք. Գաղղիայի սահմանին վրայ են Ժիւռա լեռինք:

Ջրեր: Հելլուետիա շատ լճեր ունի. գետերն ալ ըստ մեծի մասին աս լճերուն մէջէն կ'անցնին: Ռենոս գետն իսկզբան դէպ ի արեւելք կը հոսէ ու ետքը դէպ ի հիւսիս կը դառնայ, ուր որ Հելլուետիան թիրոլէն կը բաժնէ ու Պոսն լճին մէջէն 20 ժամու ճամբայ առնլով Գաղիա ու Գերմանիա կը մտնէ: — Ռոն, հոս կը բխի ու Կենֆ լճէն անցնելով Գաղղիա կը մտնէ: — Աար, Օրպէ, Նէօշաթէլ լճէն կ'անցնի:

Բերք: Երկիրն ամենեւին ցորենի յարմար չէ, բայց գետնախնձորը աղէկ յառաջ կու գայ. շատ պտղոյ ծառեր ու ընդարձակ անտառներ կան. խոտը շատ պարարտ է, ունի նաեւ քիչ մ'ալ աղ. անտառներու մէջ կան վայրի անասուններ զորօրինակ եղջերու, արջ, գայլ, այծ ու շատ յափշտակիչ թռչուն:

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Հելլուետիայի բնակչացը թիւը 2,393,000 է որոնցմէ 954,000ը ուղղափառ է: Բոլոր տէրութիւնը 22 հասարակապետութենէ կամ գաւառներէ կազմուած դաշնակցութիւն է: Ամէն մէկ գաւառ ըստ դաշանց իր ազատ կառավարութիւնը ունի: Գաշ-

նակցութեան հասարակաց գործքերը գաւառներու պատգամաւորներուն ժողովքովը կ'ըլլան, որն որ փոփոխակի Յիւրիս, Պեռն ու Լուցեռն քաղաքներու մէջ կ'ըլլայ: Ժողովք եղած քաղաքին քաղաքապետը ժողովքին գահերէցն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՊԱՋՆԻ, Ռենոսի երկու դին շինուած, 700 ուսը երկայն կամուրջ, քանի մը գործատուն ու 22,000 բնակիչ ունի: — ՅԻՒՐԻՍ, գեղեցիկ դիրք, շատ գործատուններ, համալսարան ու 14,000 բնակիչ ունի: — ՍԱՓՆԱՒՁԷՆ, Ռենոսի քով 7000 բնակիչ ունի. ա. մէն Ռենոսի նաւերն հոս իրենց բեռը կը պարպեն: — Քաղաքէն ժամ մը հեռու է Լաւֆէն ամրոցը որուն քով Ռենոս գետը 75 ոտք բարձր, 300 ոտք լայն ջրվէժ մ'ունի, որուն ձայնը 3 ժամ հեռուանց կը լսուի: — ՖՐԱՅՊՈՒՐԿ 8500 բնակիչ ու տեսնելու արժանի կամուրջ մ'ունի: — ԿԵՆՓ կամ ՎԻՆԵՒՐՍ Ռոն գետին երկու դին կենֆ լին արեւմտեան ծագը 31,000 բնակիչ ու գեղեցիկ տուններ ունի. երեւելի է իր ժամացուցի գործարանը: — ՔՈՒՐ բարձր լեռանց մէջ 5000 բնակիչ ունի:

4. Գ Ա Ղ Ղ Ի Ա

Կայսերութիւն:

Գիրք ու Մեծոթիոն: Գաղղիան հարաւէն Միջերկրական ծովուն ու Սպանիայի սահմանակից է, արեւմուտքէն Աթլանտեան ծովուն, հիւսիսէն Լա Մանչ ջրանցքին, Գալէյի նեղուցին, Բեղգիային ու Գերմանիային: Մեծութիւնն ըստ ճիշդ քրոնոմետրի 9962 ք. մ. է:

Երկիր: Գետնին գէպ ի Իտալիայի կողմերը 13,000 ոտք բարձր ծայրերով Ալպիան շղթաները կան, Սպանիայի կողմանէ Պիւռնեան լեռներն 10,000 ոտք բարձր ծայրերով Միջերկրական ծովէն մինչեւ Աթլանտեան ծով կը տարածուին: Կան քանի մը լեռեր ալ երկրին մէջ տեղը, ինչպէս են Լոզեռ, Սեվէնեան լեռինք, Ավերները, Ժիւռա, Արտենինեան լեռինք: Հիւսիսային կողմն

Handwritten notes and scribbles at the bottom of the page, including the number 5 and various illegible markings.

ու Աթլանտեան ծովուն քովերն ընդարձակ դաշտեր կան:

Ջրեր: Գաղղիայի երեւելի գետերն են 1. Ռոն, Հելուետիայէն գալով հարաւային կողմանէ Միջերկրական ծով կը թափի. 2. Կառոն, Պիւնենեան լեռներէն կը բխի ու բերնին մօտերը ժիրոնտ կ'անուանուի ու Աթլանտեան ծով կը թափի. 3. Լուառ, Սեվէնեան լեռներէն կը բխի ու դէպ ի հիւսիս կ'երթայ եւ Աթլանտեան ծով կը թափի. 4. Սէյն, դէպ ի հիւսիս կ'երթայ ու Բրիտանական կամ Լա Մանշ ջրանցքը կը թափի. Ռենոս գետը քիչ մը տեղ իր սահմանէն կ'անցնի:

Քերք: Բոլոր Եւրոպան Գաղղիայի պէս ներքին հարստութիւններ ունեցող ու սքանչելի գինւոյ երկիր չունի: Հարաւային գին աղէկ ձէթ ու հիւսիսային գին աղէկ պտուղներ յառաջ կու գան: Հարաւային գին որ Նաբոլիի պէս տաք է, Իտալիայի բոլոր հարաւային պտուղները կը հասնին: Թէպէտ ձին ու եզը այնչափ ընտիր չեն. սակայն ոչխարն ու էջը աղէկ է: Երկաթի ու հանքային ածխոյ կողմանէ երկիրը շատ հարուստ է: Բարձր լեռանց վրայ կան արջ, այծեամն ու առնէտ:

Նոյնպէս բերքի տակ կ'երթան երկրին գործատանց սքանչելի գործուածքները: Գաղղիացիք իրենց ապրանքներուն հաճոյարար կերպարանք մը տալուն մէջ շատ յաջող են, որով շատ ապրանք դուրս կը խաւրեն ու անհամար ստակ տէրութիւն կը խոթեն: Վաճառականութիւնն երկրին յաջող դիրքովը մեծ դիւրութիւն գտած է, զորն որ գետերը, 500 մղոնէն աւելի երկայն 70 ջրանցքներն ու երկաթուղիները աւելի եւս կը դիւրնցընեն: Նորելուկ (մօտա) բաներու մէջ 200 տարիէ վեր Գաղղիացիք բոլոր երկրին օրէնսդիր եղած են:

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Բոլոր Գաղղիայի բնակչացը թիւը 35,780,000 է, ու

րոնք ըստ մեծի մասին ուղղափառ են. կայ 2 միլ. նորոգական, 300,000 լուտերական (միայն Ալսաս գաւառին մէջ) 60,000 հրեայ, 5000 զանազան ազանդաւորներ: Կառավարութեան կերպն է սահմանադրական կայսրութիւն ու պատերազմական զօրութիւնն ալ թէ ծովու թէ ցամաքի կողմանէ մեծ եւ զօրաւոր է:

Բաժանում: Երկրին նոր բաժանումն է 86 Տեբարթման (Բաժին), որոնց անուններն ընդարձակագոյն գրքի պատշաճ սեպեղով հոս միայն գաւառներուն հին անունները կը դնենք որոնք հիմակ ալ գործածական են. 1. Ել տը Ֆրանս, 2. Բիգարտիա, 3. Արթուայի դքսութիւնը, 4. Գաղղիական ստորին գաւառներ, 5. Շամիայներ, 6. Լորէն դքսութիւնը, 7. Ալսաս կոմսութիւն, 8. Պուրկուէտ կամ Պուրկոյն կոմսութիւն, 9. Լիոնէ, 10. Տոֆինէ, 11. Բրովանս, 12. Լանկտոք, 13. Պուրպոնէ եւ Օվերներ, Մարշ, Պէռի, Լիմոզէն եւ Նիվէրնէ, 14. Օրլէանէ, Թուրէն, Անժու եւ Մէն, 15. Նորմանտիա, 16. Պրեթայներ, 17. Բուաթու, 18. Կիլէն, 19. Կասգոններ, 20. Գորսիգա կղզի:

Երեւելի քաղաքներ.

ՓԱՐԻՉ, կայսրանիստ ու Լոնտոնէն ետքը եւրոպայի ամենամեծ քաղաքը Սէյն գետին երկու դին 1,053,000 բն. ունի: Քաղաքն իր բազմաթիւ արուարձաններովը 8 ժամու շրջապատ, 550 պալատ (Եւրոպայի մէջ ասկէ շատ պալատ ունեցող քաղաք չկայ) 3000 սրճանոց, 20էն աւելի թատր, 40 դասատուն ունի: Ճամբաները նոյն իսկ քաղքին մէջ նեղ ու անհարթ են: Սէյն գետին երկայքն եղողներն ամենէն գեղեցիկ ճամբաներն են: Նոյն գետին վրայ 18 կամուրջ կայ որոնցմէ մէկ քանին երկաթէ է: Նոր կամուրջը 1020 ոտք երկայնութիւն ու 54 ոտք լայնութիւն ունի: Սէյն գետը քաղքին մէջ երեք կղզի կը կազմէ որոնցմէ երկուքին (Նոթր տամ եւ Սէն Լուի) վրայ շէնքեր կան: Նոթր տամ կղզոյն վրան է համանում գեղեցկաշէն մայր եկեղեցին որն որ 400 ոտք երկայնութիւն 200 ոտք լայնութիւն 70 ոտք բարձրութիւն, երկու հատ 200 ոտք բարձր աշ-

տարակներ ունի որոնց մէկուն մէջ 320 կենդինար ծանր զանգակ մը կախուած է: Նոյն կղզւոյն վրան է անուանի Օթել Տիէօ հիւանդանոցը որ ատեն մը 30,000 հիւանդ աւած է: Բայէ ուսայեալ պայտոր պզտիկ քաղքի մը կը նմանի: Անուանի են նաեւ Թիւլլերրիի ու Լիւսանպուրիի պալատները: Անկարող զօրաց զինուորանոցը մեծ հրապարակներով ու եկեղեցիով մը մեծ շէնք է որուն մէջ Նափոլէոնի մոխիրը կը հանգչի: Փարիզ ասոնցմէ զատ շատ գործատուններ, 80 տպարան, 600 գրքածախի խանութ, ազգային գրքատուն մը, շատ եկեղեցի եւ ուրիշ շատ ուսումնական ու բարեպաշտական շէնքեր ունի: — Սէն Տէնի Փարիզին մօտ է: — Սէն Քլոտ գեղեցիկ պալատ մ'ունի ու ատենօք Թագաւորաց գեղազնացութեան տեղն էր: — Վերսալլ, ատենօք արքայանիստ քաղաք էր: Հոս բերդին մէջ Լ. Փիլիպպոս ազգային պատմութեան պատուոյն համար ազգային մուսէոն մը հաստատեց որուն մէջ արդէն 3286 սքանչելի պատկերներ ու 540 քանդակներ կան: — Արլու Արթուայի կոմսութեան գլխաւոր քաղաքն է: — Քուէ նոյնպէս նոյն կոմսութեան մէջ համանուն նեղուցին քով 11,000 բնակչով երեւելի ամրոց է: — Լիլ, զօրաւոր ամրոց է ու 72,000 բն. ունի: Քաղքին մէջ շատ գեղեցիկ տուններ ու փողոցներ կան, 300էն աւելի եղի աղօրիք ու վաճառականութիւն ունի: — Ռեօօ, շատ հին է ու 40,000 բն. ունի ու Շամփանեա ըսուած գինին իր մօտերը կ'էլլէ: Ատենօք Գաղղիայի Թագաւորները հոս տեղի մայր եկեղեցւոյն մէջ կ'օծուէին ու կը պսակուէին: — Նոնօ, գեղեցիկ քաղաք է: — Լիլլեօ, — Մեօ, — Վերսալլ երեւելի քաղաքներ են: — Սթրասբուրց, Ալլաս կոմսութեան գլխաւոր քաղաքը երկրիս առջի ամրոցներէն մէկն է, քաղաքը Թէպէտ Ռենոսէն կէս ժամ հեռու է, սակայն իր ամրութիւնները մինչեւ Ռենոս կը հասնին: Ընդ ամէնը 60,000 բնակիչ ու սքանչելի, տեսնելու արժանի մայր եկեղեցի մ'ունի որուն աշտարակին 574 ոտք բարձրութիւնը շատ զարմանալի բան է. ու եկեղեցւոյն մէջ կայ 2242 փողերով երգիոն մը: — Լիլլեօ, Ստոն գետին Ռոն Թափելու տեղը, ունի 200,000 բն. ու Փարիզէն ետքը տէրութեան առջի քաղաքն է: — Վիէն Ռոն գետին քով հին քաղաք է ու իր մայր եկեղեցին ատենօք կուատուն էր: — Մարսէյ, Բրովանս գաւառին գլխաւոր քաղաքը, մշտապալար ձիթեմիներով ու նուշերով զարգարուած լեբանց մէջ է ու 150,000 բն. ունի: Աս քաղաքը Գաղղիայի վաճառականութեան առջի քաղաքներէն մէկն է, աղէկ նաւահանգիստ մը ու շատ գործատուններ ունի: Վաճառքներն ըստ մեծի մասին ի-

տալիա ու Արեւելք կ'երթան: — ԹՈՒՆՆ Մարտէ-
լէն քիչ մը հեռու ծովու քով 40,000 բն. ու շատ
խորունկ նաւահանգիստ մ'ունի որն որ բարձր ժայ-
ռերով բնականապէս պաշտպանուած ու գրեթէ ա-
նառիկ է: Աս նաւահանգստին մէջ կը կենայ գաղ-
ղիական նաւատորմը մեծ մասը: — ԷՍ, (Aix) բոլոր
ձիթենիներով պաշարուած է ու տաք բաղնիքներ ու-
նի: — ՄՈՆՏԵՆԵ 40,000 բն. ունի եւ արուար-
ձաններուն փողոցները շիտակ ու լայն են. շատ ան-
գամ անանկ տաք կը լլայ որ փողոցներն լաթով կը
ծածկեն: Բերու անուանեալ տեղն հոս բարձր բլու-
րի մը վրայ է ուստի որ Ալփեան, Պիւռենեան ու Սե-
վէնեան լեռինք ու Միջերկրական ծովը կը տեսնուին:
— ԹՈՒՆՆՆ Հին քաղաք է ու աղէկ վաճառականու-
թիւն ու պատկերատուն մ'ունի: — ՊՈՐՏՈՅ, մեծ ու
հին քաղաք է Կառոն գետին քով որուն վրայ կայ
1700 ոտք երկայն կամուրջ մը. քաղաքն ունի 120,000
բն. գինւոյ մեծ վաճառականութիւն, շաքարի գոր-
ծատուններ ու Ամերիկայի հետ ծովական վաճառա-
կանութիւն:

Գորսիգա կղզին Միջերկրական ծովուն մէջն
է, ուր 200,000 բնակիչ կայ ու իտալերէն կը
խօսուի:

Գլխաւոր քաղաքն է ՊԵՍԹՆԱ: — ԱՅՈՂԻՍՏ, Նա-
փոլէոնի ծննդեան քաղաքն է:

Գաղղիան Եւրոպայէն դուրս քանի մը տե-
ղեր ալ ունի որոնք են 1. Ամերիկայի մէջ Արմ.
Հնդկաստանի Մարթինիք ու Կատալուք կղզիներն
ու անոնց գիմացը գտնուած Կուայանա երկրին մէկ
մասը: 2. Ափրիկէի մէջ Ալճիերն ու Պուրպոն
կղզիներն, Սենեկամպիայի եզերքին վրայ քանի մը
գաղթականութիւններ. 3. Ասիա, Արլ. Հնդկաս-
տանի մէջ քանի մը տեղեր:

5. Ս Պ Ա Ն Ի Ա

Թագաորութիւն:

Դիրք ու Մեծոթթիւն. Սպանիա ու Փորթու-
կալ, Եւրոպայի հարաւային արեւմտեան տէրու-
թիւններն, երկուքը մէկանց իբր ցամաքակղզի մը

Աթլանտեան ու Միջերկրական ծովերուն մէջ տեղը կ'իյնան: Բոլոր Սպանիայի մեծութիւնը 8,500
□ մղոն է:

Երկիր: Սպանիա ծովէն բարձր դիրք մ'ունի. երկրին մէջ տեղը դաշտային է. Տիւսիսային կողմն են Պիւռեսենեան լեռինք սառնակոյտերով ու Ասթուրեան լեռինք երկրին բոլոր Տիւսիսային սահմանը կը պատեն: Ասթուրեան լեռներէն դէպ ի հարաւային արեւմտեան դին կը տարածուին Իբերական լեռինք, որուն մասն է, գրեթէ Սպանիայի մէջ տեղը, Սիեռա Կատարամա լեռը. երկրին հարաւային դին կ'իյնան Սիեռա Մորենա ու Սիեռա Նեվատա լեռները: — Սպանիա սքանչելի օդ մ'ունի. լեմոնը, արմաւենին բաց օդի մէջ յառաջ կուգան եւ շատ կողմեր այգեկութքը Յունիսի մէջ կ'իյնայ: Երկրին մէջ տեղը շատ տաք է ու անձրեւ շատ քիչ կուգայ: Հարաւային ծովեզերեայ կողմերը խոնաւ, տաք, ու շատ վնասակար օդ մ'ունին, ուր շատ անգամ դեղին տենդն անանկ կը սաստկանայ որ միջին քաղաքներուն մէջ օրը 10 հոգի կը մեռնի: Հոս քանի մը վնասակար հովեր ալ կան. զոր օրինակ Կալեկոյ հովը Տիւսիսային խայթիչ հով մըն է, Սոլանոյ հովն հարաւէն կը փչէ (Ափրիկէէն գալով) որն որ գլխու պտոյտ, արեան բորբոքումն, ու ապշութիւն կը պատճառէ:

Ջրեր: Երեւելի գետերն են Մինհոյ, Թայոյ, Կատիանա, Կատալքիվիր, Էպրոյ. Թինթոյ գետակը դեղին ջուր մ'ունի որ ամէն բան կը դեղնցընէ, աւազը կը քարացընէ, մէջը ձուկ չապրիր, այժէն զատ կենդանի մը նոյն ջուրը չիկրնար խմել ու քանի մը հիւանդութեանց դեղ ալ կ'ըլլայ:

Քերք: Սպանիայի բերքն է շատ ու աղէկ գինի, ձէթ, շաքարի եղէգն. բամպակ, բրինձ, սիմինտը (մըսըր պուղտայր) մազտաքէ (սաքրզ) գազպէ ու հարաւային պտուղներ. բայց ցորենի

մշակութեան այնչափ հոգ չհտարուիր: Սպանիայի ոչխարներն աշխարհքիս ամենալաւ ոչխարներն են որոնց բարակ բուրդը Մերինոս կ'անուանուի, ու 5 միլիոնի չափ միշտ բաց օդի մէջ գաւառէ գաւառ կը պտրտին ու զանոնք արածող հովիւներն իրաւունք ունին աղէկ տեղ գտած ատեն նին քիչ ստակով ոչխարնին արածելու: Էշը գեղեցիկ է. աղուոր ձին Անտալուզիա գաւառին սեփհական է: Լերանց մէջ ոսկի, արծաթ, ու սնդիկ կայ: Երկաթ, զինկ, կապար, անագ, հանքածուխ, աղ, մարմոր եւ ուրիշ հանքերն ալ չեն պակսիր:

Սպանիայի գործատուները կը գործեն կաշի (սախթիյան, այծենի մորթ, որ հոս գտնուած է.) քթախոտ ու ծխախոտ, շաքար, ապակի, հայելի, յախճապակի, բրդեղէն, բամպակեղէն ու մետաքսեղէն գործուածքներ, լաթ, թուղթ, երկաթեայ ու պողպատեայ վաճառքներ, գորգ, ...: Աս գործատուները գեռ այնչափ ծաղկած չեն. ու ապրանքներէն շատերը Գաղղիացիք ու Անգղիացիք կը գնեն:

Յնակիչ ու կառավարող թեան կերպ: Սպանիա թէ արական թէ իգական գծով սահմանադրական միապետութիւն է: Ծովական ու ցամաքային զօրութիւնը երեւելի բան մը չէ: Ալ մեծ տէրութեանց կարգը չի համարուիր Սպանիա ինչպէս որ 300 տարի յառաջ էր, որ ատենն որ իր տէրութեանը մէջ արեգակ չէր մտներ ու բոլոր աշխարհքիս հետ վաճառականութիւն կ'ընէր: Բոլոր բնակչացը թիւը 14 միլիոնի կը հասնի, որոնց ամէնն ալ ուղղափառ են:

Յստակոտ: Հիմակ Սպանիան 30 գաւառներու կը բաժնեն. բայց երկրին հին ու գործածական բաժանումը երկու է, Գասթիլիա ու Արակոնիա որոնց մէջ կայ 14 թագաւորութիւն եւ ուրիշ քանի մը երկիրներ: — Գասթիլիայի կը

վերաբերին հետեւեալ 9 թագաւորութիւնները.
 1. Նոր Գասթիլիա, 2. Հին Գասթիլիա, 3. Աս-
 թուրիա, 4. Կալիցիա, 5. Լէոն, 6. Էսթրեմա-
 տուրա, 7. Անտալուզիա, 8. Կրանատա, 9. Մուր-
 չիա: — Արահոնիայի կը վերաբերին հետեւեալ
 տէրութիւնները. 1. Վալենչիա, 2. Գաթալոնիա,
 3. Արահոնիա, 4. Նավառա, 5. Պիսքայեան գա-
 ւառներն ու 6. Մայորքայի թագաւորութիւնը:

Երեւելի քաղաքներ.

ՄԱՏՏԻՏ բոլոր տէրութեան մայրաքաղաքը, գրե-
 թէ Սպանիայի մէջ տեղն է ու 200,000 բն. ունի:
 Բոլորաթիբը 4 ժամ է, ունի 15 դուռ: 77 եկեղեցի-
 ները թէպէտ հարուստ զարդեր ունին բայց պզտիկ
 են. 75 ալ մենաստան ունի: Մանձանարէս գետակին
 վրայ շատ լայն ու 1000 քայլէն աւելի երկայնութեամբ
 փառաւոր կամուրջ մը կայ: Քաղաքն ընդհանրապէս
 գեղեցիկ է, շիտակ ճամբաներ ու բարձր տուններ ու-
 նի: Թագաւորական պալատը փառաւոր մատրով մը
 գետնի տակ 3 դատիկոն ու գետնի վրայ 5 դատիկոն
 ունի: — ԹՈՂԵՏՈՅ Թայոյ գետին քով ժայռի մը վրայ
 շինուած, նեղ ու աղտոտ ճամբաներով, անպիտան
 տուներով քաղաք մըն է, ունի 25,000 բն. սակայն
 սքանչելի բան է իր մայր եկեղեցին որուն նոյն իսկ
 խորաններուն աստիճաններն արծաթեզարդ են, հոս
 է նաեւ Սպանիայի ամենամեծ զանգակը: — ԻՏԵԼ-
 ՖՈՒՋՈՅ, թագաւորի ամարաստունն է, ուր կայ
 հայելոյ գործարան մը որուն մէջ 12 ոտքէն աւելի
 երկայն ու 5½ ոտք լայն հայլիններ կը շինուին: —
 Սպանիայի հրաշալիք է ԵՍՔՈՐԻՍԷԼ, որ համանուն 2000
 բն. ունեցող աւանին մէջ Մատրիտէն 12 ժամ հե-
 ուս վայրենի լեռանց մէջ շինուած, չորեքիւսի վանք
 մըն է ու իր մէջն ունի 20 հրապարակ, արքունեաց
 բնակարան, 11,000 պատուհան, 890 դուռ, 200 կրօ-
 նաւոր: Գլխաւոր եկեղեցին Հռոմայ Ս. Պետրոսի
 եկեղեցւոյն ձեւովը շինուած է, ունի 364 ոտք եր-
 կայնութիւն, 230 ոտք լայնութիւն, 330 ոտք բարձր
 գմբեթ մը, 48 խորան, եւ 8 երգիւն: Ըստ ամե-
 նայնի գմբեթին տակն է աւագ խորանը, որուն տակ
 16 յասպիս քարէ սիւներով ստորերկրեայ մատուռ
 մը կայ ուր Սպանիայի թագաւորները կը թաղուին:
 — ՍԵՎԻԼԷՆ Կատալքիվիլի գետին քով գաւառական
 գլխաւոր քաղաք է ու 96,000 բն. ունի: Աս քաղաքը
 Սպանիայի ամենէն մեծ քաղաքն է, 7 ժամ շրջապատ
 ունի ու մաւրիտանական ձեւով շինուած է. փողոց-

ները նեղ են, 30 եկեղեցի, 90 վանք, 24 հիւանդանոց ու համալսարան մ'ունի: Մայր եկեղեցին 420 ոտք երկայն, 260 ոտք լայն 120 ոտք բարձր է, 9 մեծ գուռ ունի ու 300 ոտք բարձր աշտարակ մը որուն վրայ ձիով ալ կ'ելլըցուի, շէնքը նկարուած ապակիներով 80 մեծ պատուհաններ, 80 սեղան ու 5000 փողերով երգիոն մ'ունի: Աս եկեղեցւոյն մէջն է Գոլումպոսի գերեզմանը: Հոս տեղի թագաւորական ծխախոտի ու քթախոտի գործարանը բոլոր թագաւորութեան մէջ մէկ հատիկ ու արքայական պալատի մը պէս գեղեցիկ շինուած է: Աս գործարանին մէջ ամէն օր 1700 հոգի ու 100 ձի կը գործեն: Կըսեն Սպանիացիք թէ Սելվիլա չտեսնողը բան մը տեսած չիսեպուիր: — ՅՈՐՏՈՎԱ, Կատալքիվիր գետին քով, Սիեռա Մորենա լեռան զառիվերին վրայ շինուած երեւելի ու գեղեցիկ քաղաք է ու 60,000 բնակիչ ունի: Մայր եկեղեցին 170 գրկաչափ երկայն ու 160 գրկաչափ լայն է, 16 գուռ եւ 16 գոթացի աշտարակներ, 1000էն աւելի զանազան մարմորէ սիւներ ունի, որոնք 17 գմբեթ կը ձեւացընեն ու բոլոր եկեղեցւոյն մէջ վեհ մթութիւն մը կը սփռեն: Աս եկեղեցին ժամանակ մը հոս եղած մաւրիտանական մզկիթին չորրորդ մասն է, որուն մէջ ամէն գիշեր 4000 կանթեղ կը վառուէր: — ՅԱՏԻՔՍ, բարձր ժայռերով, պարիսպներով ու ամրոցներով պաշարուած անառիկ բերդ մըն է ու առջի վաճառականական քաղաք, ունի 75,000 բն. ճամբաները ցեխոտ են բայց տուները փառաւոր ու շիտակ յարկերով: — ՎԱԼԵՆՉԻԱ, համանուն թագաւորութեան գլխաւոր քաղաքը, 100,000 բնակիչ, համալսարան մը, մետաքսի գործարան մը, 70 եկեղեցի, 44 վանք ունի եւ Սպանիայի ծաղկեալ քաղաքներէն մէկն է, մայր եկեղեցին թագաւորութեան ամենափառաւոր եկեղեցին կը համարուի, աւագ խորանը արծաթէ է: — ՊԱՐՉԵԼՈՆԸ ծովու քով է ու 12,000 բն. ունի. քաղաքն ունի նաեւ 127 եկեղեցի ու մանաւանդ արեւելքի հետ բանուկ վաճառականական նաւահանգիստ մը ու վաճառականութիւն. Սպանիայի ամենէն աղէկ գործարաններն հոս են. քաղքին մէջ շատ ամրոցներ ալ կան: — ՆՐԱՆԱՏԱ շատ գեղեցիկ քաղաք է: — ՍԱՐԱՎՈՍՍԱ անուանի է իր շեղ աշտարակովը եւ ունի 27,000 բն.:

Մայրոգայի թագաւորութիւնը,

Միջերկրական ծովուն մէջ Բալէարեան, Մայրոգա եւ Մինորքա ու Բիթիուսեան Իվիծա ու Քորմենթերա կղզիներէն կը բաղկանայ որոնցմէ

ամենէն մեծն է Մայորգա կղզին՝ որ 136,000 բն. ունի եւ երկիրը թէպէտ լեռնոտ բայց պտղաբեր է: — Փալմա, Մայորգա կղզւոյն գլխաւոր քաղաքն ու բերդը 36,000 բն. ունի ու բոլորտիբը Ափրիկէի ծովահէններուն դէմ շատ աշտարակներ կան: — Փորթ Մահոն, Մինորգա կղզւոյն վրայ, Իվիժա՝ համանուն կղզւոյն վրայ զօրաւոր ամրոցներ են:

Սպանիացիք ատենօք իրենց ունեցած ընդարձակ երկիրները բոլոր կորսնցուցած են ու հիմակ ունին 1. Ափրիկէի մէջ, Մարոքեան ծովերաց վրայ քանի մը տեղ ու Գանարեան կղզիները: 2. Ասիայի մէջ, Փիլիպպեան 3. Արմ. Հնդկաստանի մէջ Գուպա ու Փորթորիքոյ կղզիները. որոնց ամէնը մէկանց գրեթէ 5200 մլ. է 4 միլ. բնակչով:

6. Փ Ո Ր Թ Ո Ւ Կ Ա Լ

Թագաւորութիւն:

Դիրք ու Մեծութիւն: Փորթուկալ Եւրոպայի վերջի արմ. ծագն է: Հիւսիսէն ու Արեւելքէն Սպանիա, հարաւէն ու արեւմուտքէն Աթլանտեան ծովն իր սահմաններն են: Բոլոր տէրութեան մեծութիւնը 1900 □ մղոն է:

Երկիր: Փորթուկալի երկիրը պտղաբեր ու օդը գեղեցիկ է. ամենէն երեւելի բերքն է բարակ բուրդով ոչխարը: Բոլոր երկիրը բարձրագաւառ ու լեռ է. Սիեռա տէ Էսթրելեա լեռը սառնաձորեր ու սառնակոյտեր ունի. ձմեռն ուրիշ բան չէ բայց եթէ հինգամսեայ անձրեւ մը:

Ջրեր: Երեւելի գետերն են Տուրոյ (ըստ տեղացւոց Տորու ու Սպանիայի մէջ Տուերոյ) Թէյոյ (ըստ տեղ. Թուշու, Սպանիայի մէջ Թայոյ) Կատիանա որ Սպանիայէն գալով Աթլանտեան ծով կը թափի:

Բնակիչ ու կառավարողներու կերպ: Կառավարութեան կերպը սահմանադրական միապետութիւն է, ժառանգութիւնը թէ արական թէ իգական գծով կը յառաջանայ. իսկ զինական զօրութիւնը երեւելի բան մը չէ: Բոլոր բնակչաց թիւը $3^{1/2}$ միլիոնի կը հասնի որոնց ամէնն ալ ուղղափառ են:

Բաժանորդ: Աս տէրութիւնը երկու թագաւորութիւններու կը բաժնուի որոնք են Փորթուկայի ու Ալկարվիայի թագաւորութիւնները: Փորթուկայի թագաւորութիւնը դարձեալ հինգ մաս կը բաժնուի որոնք են 1. Էսթրեմադուրա, 2. Էնթրէ Մինյոյ է Տուրոյ (Մինյո եւ Տուերոյ գետերուն մէջ) 3. Թրաս օս մոնթէս (լերան անդիի դին), 4. Պէյրա, 5. Ալէմ Թէյոյ. (Թէյոյի անդիի դին):

Ալկարվիայի թագաւորութիւնը Փորթուկայի հարաւային դին ծովեզերեայ պզտի երկիր մըն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ԼԻՍԱԳՈՒՆ (Լիսպոնա) բոլոր տէրութեան գլխաւոր ու արքայանիստ քաղաքը Թայոյ գետին աջ եզերքին վրայ՝ որ հոս 3 ժամու լայնութեամբ աղէկ նաւահանգիստ մը կը կազմէ, բանուկ վաճառականութիւն ունի: Քաղաքն ամփիթէատրոնի մը պէս 7 բլուրներու վրայ շինուած է. 2 ժամ երկայնութիւն ու 1 ժամ լայնութիւն ունի. մէջը 300 եկեղեցի ու մատուռ, 50 վանք, 300,000 բնակիչ եւ ամուր դղեակ մ'ունի. Թայոյ գետին վրայ նաւահանգստին քով քանի մ'ամրոցէ զատ քաղաքը ոչ պարիսպ եւ ոչ ալ դուռ ունի: Ճամբաներն աղտոտ ու անհանդիստ են: Բաց ի եպիսկոպոսէն կայ հոս պատրիարք մ'ալ որ հանդիսաւոր պատարագի ատեն քահանայապետական զգեստ կրնայ հագնիլ ու իր երէցները կարգինայական հագուստներ կը հագնին: Այս նաեւ հոս հիւանդանոց մը որ իր մէջ 16,000 հիւանդ առած է: — ՄԱՅՐԱ գեղին մէջն է Փորթուկայի Էսթրիալը որն որ 300 Գաբուչին կրօնաւորներով ու 150 եղբայրներով ահագին վանք մըն է. որուն մէջ 800 խուց 5000 պատուհան կայ, եկեղեցին բոլոր մարմնը է, 6 երգիոն, աշտարակ մ'ունի որուն մէջ 160 մեծ ու պզտիկ զանգակներ կան, բայց վանքին շէնքը դեռ

բոլորովին լմնցած չէ: — ՉԻՆԹՐԱ գեղն՝ որ մեծատանց գիւղագնացութեան տեղն է, Գաբուչիներու բնակարան մը կայ որուն եկեղեցին, աւանդատունը, խոտտովանարանները, խոհանոցն ու խուցերը, վերջապէս ամենայն ինչ ժայռի մէջ փորուած է ու խոնաուլթիւնն արգելելու համար պատերը սնկով ծածկուած են: — ՓՈՐԹՈՅ կամ ՕՓՈՐԹՈՅ ծովեզերեայ երեւելի քաղաք է 80,000 բնակչով, Լիսապոնի պէս գեղեցիկ ու տէրութեան երկրորդ քաղաքը, աղէկ նաւահանգիստ մ'ու աղէկ վաճառականութիւն ունի մանաւանդ իր գինւովը զորն որ Անգղիա կը խաւրէ: — ՔՈՅԻՄՊՐԱ, գաւառական քաղաք է համալարանով մը: — ԹԱԻԻՐԱ, Ալկարվիայի թագաւորութեան գլխաւոր քաղաքը. ծովածոցի մը քով է, 8000 բնակիչ ունի որոնք ձկնորսութեամբ կ'ապրին:

Փորթուկալ Եւրոպայէն դուրս ունի 1. Մատեյրա, Փորթոյ Սանթոյ, Գաբվերտեան կամ Գալարի կղզիներն, Ազորեան կղզիներն, Ստորին Կուլինէայի ու Ափրիկէի արեւելեան եզերքին վրայ քանի մը գաղթականութիւններ: 2. Ասիայի մէջ, արեւելեան Հնդկաստանի Կոա ու Տիու քաղաքները, չինեան Մագան, Թիմոր կղզոյն մէկ մասը, որոնք ամէնը մէկանց 18,000 □ մղ. երկիր են, 1½ միլ. բնակչով:

7. ԲՐԻՏԱՆԻԱ կամ ԱՆԳՂԻԱ

Թագաւորութիւն:

Րեդի. տեսութիւն: Բրիտանական պետութիւնը երկու մեծ կղզիներէ կը բաղկանայ, որոնք Գաղղիայի հիւսիսային կողմը կ'իյնան ու են Մեծ Բրիտանիա ու Իրլանտա: Մեծ Բրիտանիայի հիւսիսային դին Սկոտլիա (Շոթլանտ) ու հարաւային դին Անգղիա կ'անուանուի: Բրիտանական տէրութիւնը 5720 □ մղ. մեծութիւն ունի: Բնակչացը թիւն ըստ նոր քննութեան 27,452,300 է:

Ա. ԱՆԳՂԻԱ

Գիրք ու Մեծոթիոն: Անգղիա հարաւային կողմանէ բրիտանական ջրանցքով ու Գալէյի նեղուցով Գաղղիայէն բաժնուած է, արեւմուտքէն Ս. Գէորգի ջրանցքով Իրլանտայէն բաժնուած է. հիւսիսային դին է Սկովտիա, արեւելեան դին հիւսիսային ծով ու իր բովանդակ մեծութիւնը 2700 □ մղոն է:

Երկիր: Անգղիայի գետինը շիտակ է, հիւսիսային կողմը գտնուող լեռանց բարձրութիւնը 5000 ոտքի չեն հասնիր. ծովեզերքը շատ սպիտակ կրաժայռեր կան: — Ծովու մօտաւորութենէ օդը միշտ խոնաւ, ամպոտ ու փոփոխական է, ոչ ձմերուան ցուրտը ոչ ամառուան տաքութիւնը խիստ է: Խոնաւութեան պատճառաւ տարւոյն մեծ մասը գետինը կանաչագեղ դալարով զարդարուած է: Պայծառ երկինք կամ արեգակ շատ քիչ կը տեսնուի:

Ջրեր: Անգղիայի գետերը թէպէտ երկայն ընթացք մը չունին, բայց լայնութիւննին երեւելի է. երկրին անուանի գետերն են Թէմզ, Թրենթ, Սէվերն: Առջի երկուքը հիւսիսային ծով կը թափին: Երկրին մէջը մեծամեծ լճեր ալ կան:

Բերք: Անգղիայի մէջ ամէն տեսակ պարտեզի պտուղները շատ յաջող յառաջ կու գան: Պաճարաբուծութիւնը շատ յառաջադիմութեան մէջ է: Բոլոր երկրին մէջ 2 միլիոնէն աւելի ձի կայ որոնք մեծ, զօրաւոր ու սրնթաց են: Անգղիայի ոչխարները՝ Սպանիայիները ի բաց առնելով, Եւրոպայի մէջ ամենընտիրներն են, նոյնպէս Տոկ անուանեալ շներն իրենց մեծութեամբն ու զօրութեամբը շատ անուանի ու գործածելի են: Նաեւ աղէկ անագ ու կապար ունի. սակայն երկաթն անպիտան է: Ածխոյ հանքերն անսպառելի են. տարին 150 միլ. կենդինար հանքային ածուխ կ'ելլէ որմէ 14 մի-

լինը Լոնտոնի մէջ կը գործածուի: Երեւելի է հոս նաեւ ձկնորսութիւնը. հեռու ծովերու վրայ կիտորսութեան համար 100,000 մարդ զբաղած է:

Անգղիա գործատանց ու վաճառականութեան կողմանէ աշխարհքիս մէջ մէկ հատիկ է: Գործատները շոգեշարժ մեքենաներով, բամպակէ, բրդէ, երկաթէ, կաշիէ գործուածքներ ու թուղթ կը գործուի: Միայն վաճառականութեան նաւերն 20,000 են որոնց մէջ 150,000 նաւավար կայ: Թէպէտ տէրութիւնն այսչափ յառաջացած է, բայց իր ունեցած աղքատաց բազմութիւնն ալ արտաքոյ կարգի ու զարմանալի բան է. ժողովուրդը ընդհանրապէս կարգալ գրել չի գիտեր ու միայն Լոնտոնի մէջ 90,000էն աւելի մարդ անկիրթ ու անուսում կը մեծնայ:

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Մեծ Բրիտանիա ու Իրլանտա սահմանագրական միապետութիւն է ու թէ արական թէ իգական գծի մէջ թագը կը ժառանգուի: Բնակչացը թիւը 18,065,680 կը համարուի:

Քաժանո՞ւմ: Բոլոր Անգղիա 40 կոմսութիւն կը բաժնուի որոնց հետ է նաեւ Վալիսի իշխանութիւնը:

Երեւելի քաղաքներ.

ԼՈՐՏՈՆ բոլոր տէրութեան մայրաքաղաքն ու երկրին առջի վաճառականական կենդրոնը Թէմը գետին քով 2,361,700 բնակիչ ունի որոնցմէ 200,000 աղքատ է: Քաղաքը 8000 փողոց, 34 վաճառանոց, 822 սրճանոց 580 պանդոկ 8000 գարեջրոյ տուն ունի: Թէմը գետին վրայ 6 գեղեցիկ կամուրջ կայ որոնցմէ մէկուն երկայնութիւնը 1100 ոտք է, նոյն գետին տակէն թունէլ անուամբ հսկայագործ ճամբայ մ'ալ կայ որն որ 1300 ոտք երկայնութիւն ունի: Լոնտոն թէպէտ Փարիզի պալատները չունի, բայց խանութները շատ հարուստ են ու իրիկունները անանկ կը լուսաւորեն որ փողոցները լոյս վառելու հարկ չ'ըլլար: Ս. Ճեմս արքունական պալատը Անգղիայի իշխողի մը պատուոյն համեմատ չէ: Քաղքին մէջ 500 եկեղեցեաց մէջէն որոնք ըստ մեծի մասին չեն գործա-

ծուիր, Ս. Պօղոսի եկեղեցին ամենէն գեղեցիկն ու
 Հռոմայ Ս. Պետրոսի եկեղեցիէն ետքը, երկրիս վրայ
 ամենէն մեծ եկեղեցին է, 500 ոտք երկայնութիւն,
 250 ոտք լայնութիւն ու գմբեթը 146 ոտք երկակը-
 տուր ունի ու իր չորրորդ մասը միայն կը գործա-
 ծուի: Ս. Պետրոսի եկեղեցին ալ հին գոթացի
 ձեւով շինուած եկեղեցի է որուն մէջ թագաւոր-
 ները կը պսակուին ու կը թաղուին: Տեսնելու ար-
 ժանի են նաւահանգիստները: Լոնտոնի բազմաթիւ
 գործարաններն ու տպարանները մէկիկ մէկիկ յիշելը
 գործքիս համառօտութիւնը չիներեր: — ՕՔՍՖԸԲԹ
 համալսարան մ'ունի: — ԼիՏՍ 125,000 բնակիչ ունի:
 — Մէնչեսթըր, 238,000 բնակչով: — ԼիՎԲՈՒՆԻ, 189,000
 բնակչով: — ՊիՐՄԻՆԳԵՄ 147,000 բն. ու շատ գոր-
 ծատներ ունի:

Բ. ՍԿՈՎՏԻԱ

Բնդի. տեսողութիւն: Անգղիային հիւսիսային
 դին է ու նոյնին հետ մէկ կղզի մը կը կազմէ:
 Երկիրը բարձր է մանաւանդ հիւսիսային դին, ուս-
 տի որ նաեւ օդն ալ Անգղիայէն աւելի պայծառ
 ու ցուրտ է. ձորերու մէջ շատ լիճեր կան: Սկով-
 տիայի ամենամեծ գետերն են, Ֆուլթ, Թէյ,
 Քլայտ եւ Նես: Երկրին հարաւային դին շատ ցո-
 րեն կը տնկուի, բայց հիւսիսային դին ամենեւին
 բան մը յառաջ չիգար: Սկովտիայի մեծութիւնը
 1500 □ մղոն է ու բնակչացը թիւը 2,870,790
 որոնք նորոգական, յանդուգն ու քաջ մարդիկ-
 ներ են:

Երեւելի քաղաքներ.

ԷՏԻՆՊՈՒՐԿ գլխաւոր քաղաք է, 187,000 բնակիչ,
 համալսարան մը, շատ գործատներ ու վաճառակա-
 նութիւն ունի: — ՂԵՍՔՈՅ, Սկովտիայի ամենամեծ
 քաղաքը, 260,000 բնակիչ, շատ գործատներ ու ա-
 ղէկ վաճառականութիւն ունի: — ԷՊՐՏԻՆ, - ԻՆՎԵՐՆԻՍ
 երեւելի քաղաքներ են:

Սկովտիայի տակ կ'երթան հետեւեալ կղզի-
 ներն ալ:

Որգատեան կղզիք՝ որ 69ի չափ կան. միայն
 29 հատին վրայ 30,000 աղքատ ու յանդուգն
 բնակիչ կայ: Աս կղզիները Փենթլանտի նեղու-

ցով Սկովտիայէն բաժնուած ու բոլորն ալ լեռնային են, ցորեան գրեթէ ամենեւին չիկայ, բայց խոտն ու ձկնորսութիւնը աղէկ է: Ամենամեծ կղզին է Փոմոնա կամ Մայնլանտ կղզին որուն գլխաւոր քաղաքն է Քերքուէլ:

Շեթլանտեան կղզիք. Արգատեան կղզեաց հիւսիսային դին են. ամարուան մէջ տեղը հոս գիշերը հաղիւ երկու ժամ կը տեւէ. բոլորը մէկանց 86 հատ են. միայն 26ին վրայ 20,000ի չափ բնակիչ կը համարուի: Շեթլանտ կամ Մայնլանտ ամենամեծ կղզին է եւ 4000 ոտք բարձր ծայրեր ունի: Գլխաւոր տեղն է Լերվիք:

Հեպրեյտեան կղզիք. որոնք Սկովտիայի արեւմուտեան եզերքին մօտ 300ի չափ են ու 60,000 բնակիչ ունին: Ժայռերու վրայ շատ ոչխար ու թռչուն կը գտնուի: Աս կղզիներուն մեծերն են Մէօլ, Սգայ, Լուխս. երեւելի են նաեւ Սթաֆա, Գաննէ ու Քիլտէ կղզիները:

Գ. ԻՐԼԱՆԴՍԸ

Րնրհ. տեսութիւն: Իրլանտա Անգղիայի արեւմտեան դին ու Սկովտիայի հարաւային-արեւմուտեան դին հակկթաձեւ կղզի մ'է: Շատ լիճեր ու ճախիններ ունի. երկրին մէջ տեղն օդը խոնաւ ու Անգղիայէն աւելի պղտոր է. երեւելի գետերն են Շէնէօն եւ Պէռու: Թէպէտ ցորենը շատ չկաջողիր, բայց գետնախնձորը աղէկ յառաջ կու գայ, ու խոտը շատ պարարտ է, ուստի որ եղոտ ոչխարներ, պարարտ արջառ ու անհամար խոզ յառաջ կու գան. ամենեւին վայրենի անասուն չիկայ: Բոլոր կղզւոյն մեծութիւնն է 1500 □ մղոն 8 միլիոն բնակչով, որոնցմէ 7½ միլիոնը ուղղափառ ու մնացածները լուտերական են:

Երեւելի քաղաքներ.

ՏէՕՊԼԻՆ. Իրլանտիայի գլխաւոր քաղաքը բոլորակաձեւ շինուած է, 276.000 բնակիչ, թագաւորական

բերդ, համալսարան ու երեւելի վաճառականութիւն ունի: — ՊԷԼՖԷՍԹ, — ԼԸՆՏԵՏԷՐԻ, — ՆՈՒՐԻ, — ԷՆԹՐԻՄ, — ՔՈՐՔ, — ՈՒՆԵԹՐՖԷՐՏ երեւելի քաղաքներ են:

Բրիտանական պետութիւնը ասոնցմէ զատ Եւրոպայի մէջ ունի Կիպրայլթար գղեակը 17,000 բնակչով. Միջերկրական ծովուն մէջ Մալթա, Կոցցո, Գոմինո կղզիներն. Հելլոլանտ՝ որուն մէջ ծովական բաղնիք ու 3400 բնակիչ կայ: Աս ամէն կղզիներն ալ վաճառականութեան օգտակար տեղեր են: — Բրիտանական պետութեան Եւրոպայէն դուրս՝ Ասիայի ու Ամերիկայի մէջ ունեցած երկիրները շատ ու ընդարձակ ըլլալուն, ամէն մէկուն վրայ ատենին զատ զատ կը խօսինք:

Միայն աս կը յիշեցրնենք հոս որ Հուովայեցիներէն ետքը Անգղիացւոց պէս ընդարձակ, բազմամարդ, վաճառականութեան յարմար ու ազնիւ բերքերով լեցուն տէրութիւն ունեցող ժողովուրդ մը չեղաւ:

Տ. Դ Ա Ն Ի Ա

Թագաւորութիւն:

Դիւրք ու Մեծոսթիւն: Գանիա Հիւսիսային ու Արեւելեան ծովուն ջրերուն մէջ ցամաք երկրէ ու քանի մը կղզիներէ բաղկացած թագաւորութիւն մ'է: Ցամաք երկրին վրան է Եուստանտ ցամաքակղզին, Շլեզվիկ ու Հոլլթայն դքսութիւնները որոնց վերջինը Գերմանիայի դաշնակցութեան մէջն է: Կղզիներն են Սէլանտ, Ֆիլիպինս ու Ֆարէօրեան կղզիք, Իսլանտ ու քանի մը ուրիշ փոքր կղզիներ: Մեծութիւնն 2,800 $\square$ մղ. է:

Երկիր: Գանիայի երկիրը բոլոր շիտակ ու Հոլանտայի պէս ցած է, հազիւ քանի մը բլուրներ կրնան գտնուիլ: Օդը բարեխառն է. բայց խոնաւ ու ձմեռը խիստ: Ամառը սաստիկ տաք է ու Սեպտեմբեր ամիսը զուարճալի: — Իսլանտ

կղզին ունի հրաբուխներ որոնցմէ երեւելին է Հեքլա:

Ջրեր: Սքակեր-Ռաք Հիւս. ծովուն մէկ նեղուցն է ու Գանիան Շուետէն կը բաժնէ: Աս Սքակեր-Ռաք նեղուցը դէպ ի հարաւ երկրնալով քաթթեկաթ կ'անուանուի ու երեք նեղուցներով արեւելեան ծովուն հետ հաղորդութիւն կ'ունենայ, որոնցմէ առջինն է Սունտ երկրորդը Մեծ Պելթ ու երրորդը Պզտի Պելթ: Գանիայի գետերն շատ պզտի ըլլալուն անուանելու արժանի չեն:

Բերք: Գանիա երեւելի ձի եւ արջառաբուծութիւն ունի, կան կովեր որ օրը 30 հոխայ կաթ կուտան. առատ ձուկ ու շատ ցորեն ունի. փայտը շատ սուղ ու քիչ է, փայտի տեղ կիզակաւ կը վառեն. հանքի կողմանէ ալ շատ աղքատ է, նոյն իսկ աղը դրսէն կուգայ:

Բնակիչք ու կառավարութեան կերպ: Բնակչացը թիւը 2 միլ. է որոնք լուտերական եւ ուղղափառաց դէմ շատ խիստ են որոնց թիւն է 4,000: Կառավարութեան կերպն է սահմանադրական միապետութիւն: Թագն իգական գծի մէջ ալ ժառանգական է:

Բաժանող: Գանիան զանազան դքսութեանց ու եպիսկոպոսութեանց կը բաժնուի որոնք երեւելի չըլլալուն չենք յիշեր:

Երեւելի քաղաքներ.

ԳՈՒԵՆՀԱԿԷՆ գլխաւոր ու արքայանիստ քաղաք է 120,000 բնակչով. համայնարան, երեւելի նաւահանգիստ ու աղէկ վաճառականութիւն ունի: — ՅԼԵՉՂԻԿ, խուլերու դպրոց մը կայ: — ՓԼԵՆՍՊՈՒՐԿ աղէկ վաճառականութիւն ունի:

Իսլանտ կղզոյն վրայ ամենեւին քաղաք չկայ, գլխաւոր տեղը Ռայքիավիք կ'անուանուի: Օդը շատ պաղ է. ամարուան ամենէն երկայն օրը, ձմերուան ամենէն երկայն գիշերը մէյ մէկ շաբաթ կը տեւէ: Աս կղզին հրաբխային ըլլալուն խիստ շատ տաք ջրի աղբիւրներ ունի:

9. ՇՈՒԵՏ ու ՆՈՐՈՒԵԳԻԱ

Թագաւորութիւն :

Դիրք ու Մեծոթիտն: Աս թագաւորութիւնը որ Սքանտինաւեան ցամաքակղզի ալ կը կոչուի, ունի սահման արեւելքէն Արլ. ծով եւ Ռուսաստան, հարաւէն Արեւելեան ծով, արեւմուտքէն Սունտ ու քաթթեկաթ, հիւսիսէն Հս. սառնապատ ծով: Բոլոր երկրին մեծութիւնը 14,000 □ մղ. է:

Երկիր: Երկրին մէջ տեղը գրեթէ բոլոր լեռ է, ձորերու մէջ շատ լճեր ու մօրեր կան. բոլոր ծովեզերքը կղզեաց շղթայ մ'է կը պատէ, որ թէպէտ նաւագնացութեան մեծ արգելք բայց թշնամական յարձակմանց դէմ ալ զօրաւոր թումբ մ'է: — Օգը պաղ բայց մաքուր ու առողջ է: Չմեռն ինը ամիս կը տեւէ. թէպէտ ամառ ատեն արեգակը ամբողջ ամիս մը չիմտներ, ի վերայ այսր ամենայնի շատ անգամ ցորենը կը սառի:

Ջրեր: Աս երկրիս գետերը ծովեզերեայ փոքր առուակներ են: Ունի քանի մը երեւելի լճեր որ է Վենէր (48 □ մղ. տէրութեան ամենէն մեծ լիճը). Վեթթէր սէէ (փոթորկի լիճ) որուն վրայ շատ փոթորկներ կ'ըլլան ու մէջէն որոտման ձայներ կը լսուին:

Բերք: Շուետ ունի պզտի բայց դիմացկուն ձիեր, անպիտան բուրդով ոչխարներ. հիւսիսային կողմը որսի երէները խիստ շատ են. արտաքոյ կարգի շատ ձուկ կ'որսացուի զորն որ շատ անգամ հացի տեղ կ'ուտեն: Տունկերը շատ ողորմելի վիճակի մէջ են, մի միայն միջին ու հարաւային դիերը քիչ մը ցորեն կը բուսնի: Պտուղ ամենեւին չկայ: Երկիրն իր փայտաշատ անտառներովը հարուստ է. սակայն աւելի եւս պատուական է հոս տեղի երկաթն որ գրեթէ ամէն ազգաց գործարաններուն մէջ կը մտնէ. 180 երկաթի

Հանք ունի. ուրիշ ունեցած Հանքերը շատ չեն. աղ ամենեւին չունի:

Յնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Բոլոր երկրին բնակչացը [Ժիւր 4^{1/2} միլ. է (3,322,000 Շուետի ու 1,328,000 Նորուեգիայի մէջ) որոնց ամէնն ալ լուտերական են եւ ուրիշ դաւանանք ունեցողները քաղաքական իրաւունքներէ զրկուած են: Շուետի կառավարութեան կերպը սահմանագրական միապետութիւն է. [Թագաւորը պէտք է որ ամէն 5 տարի մէյ մը ժողովք կանչէ: Թաւանգութիւնը միայն արական գծի մէջ կը յաւաքանայ:

Յաժանո՞ւմ: Աս տէրութիւնը ընդհանուր երկու բաժանում ունի որոնք են Շուետի ու Նորուեգիայի [Թագաւորութիւնները, որոնք դարձեալ իրենց մէջն ալ զատ զատ բաժանումներ ունին:

Երեւելի քաղաքներ.

ՍԹՈՔՀՈՒՄ գլխաւոր ու արքայանիստ քաղաքը 83,000 բնակչով գեղեցիկ բերդ մը ու երեւելի վաճառականութիւն ունի: — ՈՒՓՍԱՂԱ, [Թագաւորութեան գլխ. քաղաք է ու համալսարան մ'ունի: — ՆՈՐՔԵՆՅԵՆԿ, 12,000 բն. ու գործատներ ունի: — ԿՈԹԵՆՊՈՒՐԿ 29,000 բն. ու երեւելի վաճառականութիւն ունի: — ԳԱՐՄԳՐՈՆԱ, պատերազմական նաւահանգիստ ունի: — ԲՐԻՍՏՐԵՆԱ, Նորուեգիայի արքայանիստ քաղաքը 25,000 բն. համալսարան մը եւ երեւելի վաճառականութիւն ունի: — ՊԵՐԿԵՆ, 23,000 բն. ու նաւահանգիստներ ունի: — ՏՐՈՆԹՀԱՅՄ, վաճառականական քաղաք է:

Արմ. Հնդկաստանի մէջ Փոքր Անթիլեան կղզիներէն Բարթոլդիմէոս կղզին Շուետաց ձեռքն է ու 16,000 բն. ունի:

10. ՀՈՒԱՆՏԱ

Թագաւորութիւն:

Դիրք ու Մեծոթիւն: Հողանտա՝ որ նաեւ Ստորին գաւառ (Նիտերլանտ) կը կոչուի Հիւսիսային ծովուն վրան, արեւելքէն Գերմանիայի

(այսինքն Հանովերի ու Պրուշի Ռենոսի գաւառներուն), հարաւային կողմանէ Բեղգիայի թագաւորութեան սահմանակից ու բոլոր երկրին մեծութիւնը 620 □ մղոն է:

Երկիր: Գրեթէ բոլոր երկիրը մանաւանդ ծովեզերքը ցած ու 40—100 ոտք բարձր թումբերով ջրի դէմ աղէկ պաշտպանուած է: Երկրին մէջ տեղը շատ ջրանցքներ կան ու դաշտերու վրայի ջուրը ջրմուղներով ջրանցքներու մէջ կը բերեն որպէս զի երկիրն ազատ ըլլայ: — Հովանտայի օդը խոնաւ ու ամառուան տաքութիւնը բարեխառն է. ձմեռը շատ անգամ անանկ ցուրտ կ'ըլլայ որ գետերն ու ջրանցքները սառոյցով կը ծածկուին:

Ջրեր: Իր ջրերէն երեւելիներն են, Սայտերսէէ որ յառաջ ցամաք երկիր էր ու հիմակ ծովու խորշ է. ասոր մէկ բազուկը Հէթ Այ (Het Y) կը կոչուի ուր որ Ամսթերտամ քաղաքը շինուած է: Ռենոս գետն հոս մտնելուն պէս բազմաթիւ ճիւղերու կը բաժնուի: Շելտէ, Բեղգիայէն հոս կուգայ:

Քերք: Բոլոր երկրին մէջ ամենեւին ցորեն չիտնկուիր, բայց արջառաքուծութիւնն երկրին հարուստ ու պարարտ մարգագետիններովը մեծ յառաջադիմութեան մէջ է: Անուանի է Հոլանտայի պանիրն ու կարագը: Չկնորսութիւնը գրեթէ ընդհանուր բան մ'եղած է. կիզակաւր փայտի պակասութեան տեղը կը լեցընէ: Վաճառականութիւնը թէպէտ 50 տարի յառաջ եղածին չափ երեւելի չէ, սակայն միշտ բանուկ ու անուանի է:

Քնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Հոլանտա 1,636,000 բողոքական 1,374,000 ուղղափառ բնակիչ ունի. կան նաեւ Յանսենեան ու Հրէայ. բոլոր տէրութեան բնակիչքը յարատեւող, կարգ ու մաքրութիւն սիրող եւ աղէկ վաճառականու-

Թիւն ընող մարդիկներ են: Կառավարութեան կերպը սահմանադրական միապետութիւն է:

Բաժանում: Բովանդակ թագաւորութիւնը 10 գաւառներու կը բաժնուի որոնց վերջինը մտադրութեան արժանի է: Աս գաւառը, որ է Լուքսենպուրկի մեծ դքսութիւնը, տէրութեան միւս գաւառներէն բոլորովին բաժնուած Գաղղիայի, Բեղգիայի ու Պրուշի Ստորին Ռենոսի գաւառին մէջ տեղը կ'յնայ ու Գերմանիայի դաշնակցութեան դաշնակից է եւ ըստ հետեւորդի Հոլանտայի թագաւորն ալ Լուքսենպուրկի մեծ Գուքս կը կոչուի եւ Գերմանիայի դաշնակցութեան անդամ է: Երկիրը լեռնոտ է եւ շատ երկաթ ունի. բնակիչքն են 170,000 ուղղափառ որոնք գաղղիերէն ու գերմաներէն կը խօսին:

Երեւելի քաղաքներ.

ԱՄՍԹԵՐՏԱՄ գլխաւոր ու երեւելի վաճառականութեան քաղաք 280,000 բնակիչ ունի. գրեթէ բոլոր քաղաքը պատի վրայ շինուած է. գեղեցիկ խորհրդանոցը, ուսումնական շէնքերն ու բազմաթիւ գործատուներն ու նաւահանգիստները քաղքին զարդերն են, լայն ու մաքուր ճամբաներուն մէջտեղէն ջրանցքներ կ'անցնին ու բոլոր քաղաքը 90 կղզի կը բաժնեն որոնք 290 կամուրջներով իրարու հետ կապուած են. ուղղափառներն ընդ ամէնը 60 եկեղեցի ունին: — **ՆԱՐԼԷՄ** 24,000 բն. ունի եւ իր ծաղկի վաճառականութեամբը երեւելի է. կակաշն (լալէ) ու յակինթը շատ գեղեցիկ են ու առատ կը բուսնին եւ գլխաւոր վաճառականութեան նիւթեր են: — **ՊՐԷՐՔ**, իր մաքրութեանը կողմանէ Եւրոպայի գեղեցիկ գեղերէն մէկն է: — **ՆԱՍԿ**, արքայանիստ քաղաքը 95,000 բնակիչ ունի: — **ԱՍՏԵՆ** 26,000 բն. ունի: — **ՌՈՒԹԵՐՏԱՄ**, Ամսթերտամէն ետքը երեւելի վաճառականութեան քաղաք է եւ 80,000 բն. ունի: — **ՌԻԹՐԵԽՏ** ու **ՄԻԹԹԵԼՊՈՒՐԿ** երեւելի քաղաքներ են: — **ԱՌԿԵՍԵՆՊՈՒՐԿ** համանուն դքսութեան գլխաւոր քաղաքը 11,000 բնակիչ ունի ու Եւրոպայի ամուր բերդերէն մէկն է:

Հոլանտան Եւրոպայէն դուրս քանի մը գաղթականութիւններ ալ ունի: 1. Արլ. Հնդկաստանի մէջ Եափա կղզին ու Սումատրա կղզւոյն վրայ

քանի մը տեղեր: 2. Ափրիկէի եզերքը, Կուինէայի վրայ քանի մը տեղեր: 3. Ամերիկայի մէջ Սուրինամ ու Արմ. Հնդկաստան Գուրասաս, Գուսթաս ու Մարթին կղզիները:

11. Բ Ե Ղ Գ Ի Ա

Թագաորութիւն:

Գիրք եւ Մեծոյթիւն: Բեղգիայի սահմանն է Տիւսիսէն Հոլանտա. արեւելքէն Պրուշ ու Լուքսենպուրկ, հարաւէն Գաղղիա, արեւմուտքէն Հիւսիսային ծով: Բոլոր տէրութեան մեծութիւնը 536 □ մղոն է:

Երկիր: Երկրին հարաւային կողմանցը քանի մը բլուրներէն զատ, մէջ տեղը բոլոր շիտակ է ու քանի որ հիւսիսային դին կը մօտենայ՝ ծովեզերայ տեղերը կը ցածնայ, ուր որ Հոլանտայի պէս շատ ջրանցքներ կան: Երկրին աս որպիսութեամբ օդն ալ ամէն տեղ հաւասար չէ. Բեղգիա ընդհանրապէս մաքուր ու չոր օդ ունի:

Ջրեր: Աս երկրին գլխաւոր գետերն են Շելտէ, Մասս, որոնց երկուքն ալ Գաղղիայէն կուգան: Ասոնցմէ զատ կան նաեւ Լայս, Տենտեր ու Տայլէ գետերը:

Քերք: Բեղգիա իր երկրին պտղաբերութեամբն երեւելի է. աղէկ ցորեն, պտուղ եւ ծխախոտ ունի. իր կանեփը գուցէ Եւրոպայի ամենազնիւր կրնայ սեպուիլ: Վաճառականութիւնը՝ մանաւանդ ազնիւ ու բարակ լաթի ու չուխայի, երեւելի է: Պրայանթի ժանիքը բոլոր աշխարհքի ծանօթ է: Ասոնցմէ զատ ունի նաեւ գեղեցիկ ձի, արծաթ, երկաթ, կապար . . . :

Յնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Բոլոր երկրին բնակչացը թիւը 4,000,000ի կը հասնի որոնք զօրաւոր, ազատասէր ու գրեթէ ամէնն ալ ուղ-

ղափառ են: Կառավարութեան կերպը սահմանա-
դրական միապետութիւն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՊՐԻՒՍՍԷԼ գլխաւոր ու արքայանիստ քաղաքը
115,000 բն. ունի եւ Եւրոպայի ամենագեղեցիկ քաղաք-
ներէն մէկն է. ուր շատ գործատներ կան որոնք գե-
ղեցիկ ժանիք, ոսկեղէն ու արծաթեղէն գործուածք-
ներ, կառքեր (որ հոս հնարուած է) մետաքսեղէն ու
բրդեղէն զգեստներ կը գործեն: Ասոնցմէ զատ հա-
մալարան ու գեղեցիկ խորհրդանոց մ'ալ ունի: —
ՆՅԹՎԵՐՅՆ, Շելտէ գետին աջ գին, 80,000 բնակչով
երկրին հռչակաւոր քաղաքներէն մէկն է: — ՎԵՆԹ
25 կողմերու վրայ շինուած է, 300 կամուրջ ու
90,000 բն. ունի: — ՎԵՐՄԵՐԼՈՒ Երեւելի է 1815 Յուն.
18ին պատերազմովը: — ԼԻՒԹԹԻՍ, 66,000 բն. շատ
գործատուն ու երեւելի վաճառականութիւն ունի:

12. Ռ Ո Ւ Ս Ա Ս Տ Ա Ն

Կայսրութիւն:

Դիրք ու Մեծութիւն: Բովանդակ Ռուսաս-
տանի սահմաններն են, հիւսիսէն՝ Հիւսիսային
սառնապատ ծով: Արեւելքէն Մեծ ովկիանոս ու
բրիտանական Հիւսիսային Ամերիկա: Հարաւէն Մեծ
կամ Խաղաղական ովկիանոս, Ճենաստան, Ազատ
Թաթարիստան, Կասպից ծով, Պարսկաստան, ա-
սիական Տաճկաստան, Սեւ ծով, Եւրոպական
Տաճկաստան, Աւստրիա: Արեւմուտքէն Մոլտա-
ւիա, Պրուշ, Արեւելեան ծով, Շուեա ու Նորուե-
գիա: Ռուս քաղաքագէտները Ուրալ լեռն եւ
Ուրալ գետը Եւրոպական ու ասիական Ռուսաս-
տանի սահման կը դնեն: Բոլոր պետութեան մե-
ծութիւնը 401,536 □ մղոն է, ու երկիրը ա-
րեւելքէն դէպ ի արեւմուտք անանկ ընդարձա-
կութիւն մ'ունի որ Ռուսաստանի մէջ գրեթէ արե-
գակ չիմտներ: Այսչափ ընդարձակութենէ, Ռուս
քաղաքագիտաց համաձայն, Եւրոպական Ռուսաս-
տանի 285,206 □ մղոն, ասիական Ռուսաստանի

285,206 □ մղոն եւ ամերիկեան Ռուսաստանի
17,500 □ մղոն կ'իյնայ:

Ջրեր: Ռուսաստանի երեւելի գետերն են Եւրոպայի մէջ, Վոլկա, Տնեբեր, Տնեսթեր, Տոն, Քուպան, Թերէք, Բեչորա, Մեսէն, Տվինա, Օնեկա, Քեմի, Նեւա եւ Տիւնա: Ասիայի մէջ, Օպ, Եէնիսէյ, Գաթանկա, Անապարա, Օլենէք, Լենա, Եանա, Ինտիկիրգա, Քոլիմա, Անատիր, Գամչաթգա, Օխոթա, Ուրալ, Էմպա, Կուր, Ամուր գետին մէկ մասը: Երեւելի լճերն են Եւրոպայի մէջ, Լատոկա, Օնեկա, Բայբուս, Իմանտորա, Իլմեն, Սայմա, Բեյենէ եւ Էնարա: Ասիայի մէջ. Պայքալ, Ալթին, Չանի, Սումի, Գենիս, Կասպից ծովուն եւ Արալ լիճին մեծ մասը:

Երկիր: Եւրոպական Ռուսաստանն ընդարձակ դաշտ մըն է որուն մէջ երեւելի են Ուրալ լեռներն՝ որ 6,000 ոտք բարձր սարերով հիւսիսէն դէպ ի հարաւ կը տարածուին ու եւրոպական Ռուսաստանը ասիական Ռուսաստանէն կը բաժնեն: Սեւ ու Կասպից ծովերու մէջն են Կաւկասեան լեռինք՝ որ 10—17,000 ոտք բարձր ու ձիւնապատ ծայրեր ունին: Ասոնցմէ զատ երեւելի են նաեւ Ալթայ լեռը (10,000 ոտք), Տաւրոս լեռն ու Գամչաթքայի լեռը: Օղն ընդհանրապէս խիստ է ու ձմեռը սաստիկ մանաւանդ հիւսիսային կողմը: Ասոր հակառակ հարաւային կողմը, մանաւանդ Խրըմ, օդը տաք ու խիստ զուարճալի է:

Բերք: Ռուսաստան շատ ազնիւ բերքեր ունի: Արջաւը թէպէտ ընտիր տեսակէն չէ բայց միջին Ռուսաստանի մէջ այնչափ շատ է՝ որ միայն ճարպն ու կաշին առնելու համար գունդ գունդ կը սպաննեն: Ոչխարն ու այծը սաստիկ շատ է: Չիու կաթը իբրեւ օղի կը գործածուի ու միսն օրական կերակուր է: Հիւսիսային Ռուսաստան ու Սիպիրիա շատ ձուկ ու վայրի կենդանի կ'որսացուի: Միջին ու Հր. Ռուսաստան շատ պտուղ

յառաջ կուգայ ու $1\frac{1}{2}$ հոսայ ծանրութեամբ խնձոր ունի: Սեւ ծովու կողմերը կերասի անտառներ կան: Հանքի կողմանէ ալ երկիրն աղքատ է, Աւրալ լեռներէն առատ ոսկի, արծաթ, պղինձ, բլաթին, կապար ու երկաթ կ'ելէ:

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Բոլոր Ռուսաստանի բնակչացը թիւը ըստ նոր քննութեան 67,308,000 է: Ասոցմէ 62,047,000 եւրոպական Ռուսաստանի (յունագաւան). 5,200,000 ասիական Ռուսաստանի (զանազան ազանդ, կուպաշտ ալ), 61,000 ամերիկեան Ռուսաստանի մէջ կ'իյնայ: Կառավարութեան կերպը բացարձակ ժառանգական միապետութիւն է ու միապետը կայսր եւ Ինքնակալ ամենայն Ռուսաց եւ Չար կ'անուանուի:

Բաժանում: Բոլոր տէրութիւնը հետեւեալ մասունքներու կը բաժնուի. Մեծ Ռուսաստան: Փոքր Ռուսաստան: Արեւելեան ծովու գաւառները՝ որն են, 1. Ինկերմանլանտ, 2. Իսթլանտ, 3. Լիֆլանտ, Գուրլանտ: Ֆինլանտի մեծ իշխանութիւնը: Արեւմտեան կամ Լեհական Ռուսաստան որ է, 1. Լիթաւիայի մեծ իշխանութիւն ու 2. Փոքր Լեհաստան (Փոտլախիա ու Ալոյինիա): Լեհի թագաւորութիւն: Գազանի թագաւորութիւն: Հարաւային Ռուսաստան՝ որ զանազան նահանգներու կը բաժնուի որոնք են, 1. Տաւրիա, 2. Քերսոն, 3. Պեսսարապիա, 4. Եէքաթէրի նոս, 5. Տոնի քողաքներուն երկիրը, 6. Չեռնոմորիա կամ Չեռնոմորեան քողաքներու երկիր: Կաւկասիա որուն տակ կ'երթան աս նահանգները, 1. Արաստան, 2. Իմէրէթիա, 3. Հայաստան, 4. Շիրվան, 5. Չերքեզներու երկիր, 6. Աւղաշներու երկիր, 7. Օսսեթներու, 8. Միճեկներու երկիր, 9. Տաղիստան, 10. Լազիստան: Սիպիւրիա, ռուսական Ամերիկա եւ Ալէութեան կղզիք: Հարաւային Ռուսաստան Տաւրիա նահանգին

յառաջ կուգայ ու $1\frac{1}{2}$ հոխայ ծանրութեամբ խնձոր ունի: Սեւ ծովու կողմերը կերասի անտառներ կան: Հանքի կողմանէ ալ երկիրն աղքատ չէ. Ռւրալ լեռներէն առատ ոսկի, արծաթ, պղինձ, բլաթին, կապար ու երկաթ կ'ելլէ:

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Բոլոր Ռուսաստանի բնակչացը թիւը ըստ նոր քննութեան 67,308,000 է: Ասոցնմէ 62,047,000 եւրոպական Ռուսաստանի (յունադաւան). 5,200,000 ասիական Ռուսաստանի (զանազան աղանդ, կուպաշտ ալ), 61,000 ամերիկեան Ռուսաստանի մէջ կ'իյնայ: Կառավարութեան կերպը բացարձակ ժառանգական միապետութիւն է ու միապետը կայսր եւ Ինքնակալ ամենայն Ռուսաց եւ Չար կ'անուանուի:

Բաժանում: Բոլոր տէրութիւնը հետեւեալ մասունքներու կը բաժնուի. Մեծ Ռուսաստան: Փոքր Ռուսաստան: Արեւելեան ծովու գաւառները՝ որն են, 1. Ինկերմանլանտ, 2. Էսթլանտ, 3. Լիֆլանտ, Բուրլանտ: Ֆինլանտի մեծ իշխանութիւնը: Արեւմտեան կամ Լեհական Ռուսաստան որ է, 1. Լիթաւիայի մեծ իշխանութիւն ու 2. Փոքր Լեհաստան (Փոտլախիա ու Վոլինիա): Լեհի թագաւորութիւն: Գազանի թագաւորութիւն: Հարաւային Ռուսաստան՝ որ զանազան նահանգներու կը բաժնուի որոնք են, 1. Տաւրիա, 2. Քերսոն, 3. Պեսսարապիա, 4. Եէքաթէրինոս, 5. Տոնի քոզաքներուն երկիրը, 6. Չեռնոմորիա կամ Չեռնոմորեան քոզաքներու երկիր: Կաւկասիա որուն տակ կ'երթան աս նահանգները, 1. Վրաստան, 2. Իմէրէթիա, 3. Հայաստան, 4. Շիրվան, 5. Չերքեզներու երկիր, 6. Աղաշներու երկիր, 7. Օսսեթներու, 8. Միճեկներու երկիր, 9. Տաղիստան, 10. Լազիստան: Սիպիւրիա, ռուսական Ամերիկա եւ Ալէութեան կղզիք:

Հարաւային Ռուսաստան Տաւրիա նահանգին

երեւելի բաղմամարդ ու շատ գործարաններ ունեցող վաճառականական քաղաքներ են:

Քրիսի, Փոքր Ռուսաստանի մէջ, Տներեր գետին քով գլխաւոր քաղաք է, շատ եկեղեցիներ, պալատներ, գործարաններ ու 50,000 բն. ունի: — Չեռնոյով, երեւելի վաճառականութիւն եւ 12,000 բն. ունի: — Ռուսթուս 15,000 բնակչով երեւելի քաղաք է: — ԳԱՐԿՈՎ, շատ ուսումնական շէնքեր, բանուկ վաճառականութիւն 4 մեծ տօնավաճառ եւ 34,000 բն. ունի:

Ս. ԲԵԹԵՐՍՊՈՒՐԿ, Արեւելեան ծովու գաւառներուն ինկերմանյանտ նահանգին մէջ Նեւա գետին բերանը, բոլոր պետութեան մայրաքաղաքն է: Աս քաղաքը անհամար ու բաւ մեծի մասին հսկայագործ սրանչելի շէնքերով, գեղեցիկ հրապարակներով ու փողոցներով զարգարուած աշխարհքիս ամենափառաւոր եւ ամենէն կանոնաւոր ձեւով շինուած քաղաքն է: Փողոցները բաւ մեծի մասին 60—120 ոտք լայնութիւն ունին եւ 42 ոտքէն աւելի նեղ փողոց չկայ: Հրապարակները գեղեցիկ յիշատակարաններով զարգարուած եւ որոնցմէ երեւելիներն են 154 ոտք բարձրութեամբ Աղեքսանդրի կրանիտ քարէ սիւնը ու Պետրոս Ա.ին (Մեծին) արձանը: Տեսնելու արժանի շէնքեր են կայսերական պալատը, մարմնրեայ եւ տաւրական պալատները: Ասոնցմէ զատ երեւելի շէնքեր են Իսահակայ եկեղեցին, Գազանի Աստուածամօր եկեղեցին, Նիկողայոսի եկեղեցին, Աղեքսանդր-Նեւսքիի վանքն 5 եկեղեցիով եւ բոլոր քաղքին մէջ ընդ ամէնը 168 եկեղեցի եւ մատուռ կայ: Ուսման նկատմամբ Ս. Բեթերսպուրկ բոլոր տէրութեան կեդրոնն է, ուսումնական եւ արուեստական ձեմարաններէն ու բաղմութիւ բարձր ու ստորին աստիճանի դասատուներէն զատ, ձեռագիրներն առանց հաշուելու, 450,000 հատոր գրքով հասարակաց գրատուն մ'ունի. ուսումնական ձեմարանին գրատունը 100,000 հատոր կը բովանդակէ, յիշուածներէն զատ 39ի չափ ալ ուրիշ գրատուներ կան: Ս. Բեթերսպուրկ ճարտարութեան կողմանէ ալ Մոսկուայի հետ կը մրցի եւ մեծամեծ գործարաններ ունի, զոր օրինակ, հայելոյ, յախճապակոյ, ակն վանիի, ապակոյ եւ գորգի: Քաղքին բոլոր բնակչացը թիւը 450,000 է: — ՉԻՐԿՍԿԻ, 26,000 բն. ունի: — ԳՐՈՆՈՎ, Ֆինեան ծովածոցին կղզիներէն մէկուն վրայ ամուր քաղաք ու ամրոց է եւ Յնաւահանգիստ, բանուկ վաճառականութիւն 55,000 բն. ունի: — ՌԻԻԷԼ, Ժայռէ ամրոց մը, բանուկ վաճառականութիւն եւ 30,000 բն. ունի: — ՌԻԿԱ, տէրութեան ծովային վաճառականութեան երեւելի

քաղաքն է եւ 64,000 բն. ունի: -- ՏՈՐԱՍ, Իմպախ գետին քով, համալսարան մը, գեղեցիկ բժշկական պարտէզ, 70,000 հատորով գրատուն, երեւելի վաճառականութիւն եւ 12,700 բն. ունի: -- ՄԻԹԱԻ Աա գետին քով 30,000 բն.: -- ՊԱԻՍՔԷ, ցորենի վաճառականութիւն, 2300 բն. -- ՎԻՆՏԱԻ եւ ԼԻՊԱԻ Քուրլանտիայի մէջ երեւելի քաղաքներ են:

ՕՊՕ Ֆինլանտի Մեծ Իշխանութեան գլխաւոր քաղաքը 18,000 բն. ունի: -- ՀԵԼՁԻՆԿՓՈՐՄ, Ֆիննեան ծովածոցին քով, Ռեւելին դիմացը ամուր ու վաճառականական քաղաք է 16,000 բն. ունի: Ասոնցմէ զատ երեւելի են ՎԻՊՈՐԿ, ՔԵՔՍՆԱԼՄ, ՕԼԷՈՊՈՐԿ, ԹՈՌՆԵՈՅ քաղաքները:

Արեւմտեան կամ Լեհական Ռուսաստանի երեւելի քաղաքներն են, ՎԻԼՆԱ, Վիլիա գետին քով ուղղափառ եպիսկոպոս մ'ու 54,000 բն. ունի: -- ՎԻԹԷՊՈՔ, 20,000 բն.: -- ՄԻՆՍՔ:

ՎԱՐՅՈՒ ԼԵՀԻ Թագաւորութեան մայրաքաղաքը Վայքսել գետին ձախ դին, 157,000 բն. ունի: -- ՎԱՐՅՈՒ, Վարթէ գետին քով ցորենի վաճառանոցներ ու 4300 բն. ունի: -- ՌԱՏՈՄ, 7200 բն. ունի: ՍԱՆՏՈՄԻՐ, ԼՈՒՊԼԻՆ, ԻՎԱՆՎՐՈՏ, ՏՈՒՊԻԵՆՔԱ, ՊԱԱԼԱ, ԼՈՒՔՈՎ երեւելի քաղաքներ են:

ՊԱՂԱՆ, համանուն Թագաւորութեան գլխաւոր քաղաքը, Գաղանգա գետին քովն է որ ասկէ $\frac{1}{2}$ մղոն հեռու Վոլկա կը թափի: Քաղքին մէջ կայ 36 եկեղեցի, 9 վանք, 10 մզկիթ, ասուի, ամառի, կաշոյ, վառօդի գործարաններ եւ 58,000 բն.: -- ՎԻԵՐՔԱ, համանուն գետին քով, ՍԻՄՊԻՐՍՔ, ԲԵՆՍԱ երեւելի քաղաքներ են:

ԱՓՏԵՐԽԱՆ, համանուն Թագաւորութեան գլխաւոր քաղաքը Վոլկա գետին կղզիներէն մէկուն վրան է որ ասկէ 12 մղոն հեռու անհամար բերաններով կասպից ծով կը թափի. Հայ եւ Յոյն եպիսկոպոսներ, բամբակի, մետաքսի շատ գործարաններ, բժշկական պարտէզ մը, նաւարան, 3 տոնավաճառ, վաճառանոցներ եւ Պարսկաստանի, Հինտիստանի ու ազատ Թաթարիստանի հետ բանուկ վաճառականութիւն եւ 46,000 բն. ունի: -- ՍԱՐԱԹՈՎ, շատ գործարաններ, բժշկական պարտէզ մը, մեծ տոնավաճառ եւ 45,000 բն. ունի: -- ՈՒՓԱ, համանուն գետին բերնին քով 13,000 բն. ունի:

ՍԻՄՓԵՐՈՅՈՒ, (Թաթարերէն Ագմեճիտ) Հարաւային Ռուսաստանի մէջ Խրքմի ցամաքակղզւոյն վրայ Տաւրոս լեռանց հիւսիսային ստորոտը 1 Հայոց եւ 1 Յունաց եկեղեցի, 4 մզկիթ, մեծ վաճառանոց բժշկական պարտէզ, եւ 8600 բն. ունի, որ են Թաթար, Ռուս, Հայ, Յոյն եւ Գերմանացի: Երեւելի

են նաեւ ՊԱՍՃԷՍԱՐԱՅ ու ՉՈՒՓՈՒՏՔԱԼԷ քաղաքները : — ՍԵՒԱՍՏՈՐՈՂ գեղեցիկ, ընդարձակ եւ ապահով նաւահանգիստ մ'ունի : — ՊԱԼԱՔԼԱԿԱ, ընդարձակ նաւահանգիստ ու 2000 բնակիչ ունի : — ԹԷՈՂՈՍԻԱ (Գաֆա), 7000 բն. ունի : — ԳԱՐԱՍՈՒ ԿԱՄ ԳԱՐԱՍՈՒ-ՊԱՋԱՐ 1200 բն. ունի : — ԵՒՊԱՏՈՐԻԱ 10,000 բն. : — ՔԵՐՉ, ԵԷՆԻՅԱԼԷ, ՔԵՐՍՈՆ, ՏՆԵՔԵՐ գետին քով ՆԻՔՈՂԱՅԵՒ, ԱԼԵՔՍԱՆՏՐԻԱ, ՕՉԱՔՈՂ երեւելի տեղեր են : — ՕՏԵՍԱ, ՍԵԼ ծովու քով ՏՆԵՍԹԵՐ ու ՏՆԵՔԵՐ գետերուն բերնին մէջ ծովային ու վաճառականական քաղաք է, լայն ու շիտակ ճամբաներ, գեղեցիկ շէնքեր բազմաթիւ գործարաններ ու վաճառանոցներ ցորենի աղէկ վաճառականութիւն եւ 80,000 բն. ունի : — ԱՔԵՐՄԱՆ, ՏՆԵՍԹԵՐ գետին բերանը բանուկ վաճառականութիւն եւ 25,000 բն. ունի : — ԵԷՔԱԹԷՐԻՆՈՍԱԼԿ, ԱԼԵՔՍԱՆՏՐՈՂՍՔ, ՊԱՄՄՈՒԹ երեւելի քաղաքներ են : — ՆՈՐ ՆԱՆԻՋԵԻԱՆ, ՏՈՆ գետին քով, հոս Հայերը Արքեպիսկոպոս մը 3 եկեղեցի, 1 վանք, դասատուներ ու տպարան ունին : Բաղքին 13,000 բնակիչը գրեթէ բոլոր Հայ է : — ԱՉՈՂ (հին ատենները Տանայիս), — ԹԱԿԱՆՐՈՔ՝ որ Ազախու ծովուն քով վաճառականական քաղաք է եւ 22,500 բն. ունի, երեւելի քաղաքներ են :

ԹԻՓԼԻՉ Կաւկասիայի մէջ Վրաստանի գլխաւոր քաղաքը Կասպից ու ՍԵԼ ծովերու մէջ տեղը 2 ուղղափառաց, 15 Յունաց, 20 Հայոց եկեղեցի ու երկու մզկիթ ունի : Ասոնցմէ զատ քաղքին մէջ կայ բժշկական պարտէզ մը, տպարան, առողջարար բաղնիքներ, բրդեղէն գործուածքներու, գորգի ու զէնքի գործարաններ, բանուկ վաճառականութիւն եւ 50,000 բնակիչ : — ԱՆԱԼՅՈՒ, աղէկ վաճառականութիւն եւ 16,000 բն. ունի : — ԱՆԱԼՔԱԼԱՔԻ, ԱՅՂՈՐ, ԿԵՐԹՎՈՒ ԿՈՒՐ գետին քով լեռնային ամրոցներ են : — ԵՐԵՒԱՆ զօրաւոր ամրոց մը, Հայ Եպիսկոպոս մը, 6 եկեղեցի 3 մզկիթ եւ 12,300 բն. ունի : — ԷՋՄԻԱԺԻՆ, Հայոց հին, հռչակաւոր ու շատ հարուստ եւ ընդարձակ դաշտի մը վրայ բարձր պատերով ամրացած վանք ու կաթողիկոսի աթոռ է. տպարան մ'ութիւթի գործարան ունի : — ՆԱՆԻՋԵԻԱՆՍ (հին ատենները Արքսաթա կը կոչուէր) որ ատեն մը Հայաստանի գլխաւոր քաղաք էր, հիմակ շատ խնկած է ու հազիւ 2600 ունի : — ԱՐՏԱՅԻՐ, ԺԻՐՎԱՆ, ՊԱՔՈՒ, ԺԱՄԱՔԻ, ԳԱՐՊԱՆԻ, ՍՈՒՍՈՒՄ-ՔԱԼԷ երեւելի քաղաքներ են :

Սիպիւրիայի երեւելի քաղաքներն են, ԹԻՒՄԷՆ, ՍՈՒՐԿՈՒԹ, ՊԵՐՍՍՈՂ, ՕՄՍՔ, ՓԵԹՐՈՐԱՅԱԿՈՂՍՔ, ԹՈՄՍՔ, ԻՐՔՈՒՋԵ, ԲՐԱՆՈՅԵՍՍՔ, ԵԷՆԻՍԷՅՍՔ, ԻՐՔՈՒՅԵ, ՕՍՈՅԵ :

13. Տ Ա Ճ Կ Ա Ս Յ Ա Ն

Կայսրոս-Նի-ն :

Գիրք եւ Մեծոռթիւն: Եւրոպական Տաճկաստանը՝ որուն վրայ որ հոս կը խօսինք, բոլոր Տաճկաստանին հինգերորդ մասին մէկն է. իր սահմանն է հիւսիսէն Աւստրիա եւ Ռուսաստան, արեւելքէն Սեւ ծովն ու Արքիպելագոսը, հարաւէն Յունաստան, Միջերկրական ու Ագրիական ծովերը: Մեծութիւնը 10,000 □ մղոն է:

Երկիր: Եւրոպական Տաճկաստանը չորս կողմանէ զուարճալի բլուրներով պաշարուած է, որուն համար ամենեւին տեղ մը արտաքոյ կարգի տաք չ'ըլլար. նոյնպէս ձմերուան ցուրտն ալ այնչափ խիստ չէ, որովհետեւ երկրին դիրքը հարաւային է: Գլխաւոր լեռն է Պալզան լեռը, որն որ կէս լուսնոյ ձեւով Արքիպելագոսին հիւսիսային ծայրէն մինչեւ Սեւ ծով կը տարածուի ու տաճկի մայրաքաղաքը հիւսիսային յարձակումներէ կը պահպանէ ու մինչեւ հիմակ անմատչելի համարուած է:

Ջրեր: Երեւելի գետն է Գանուբ որն որ Ռուսաց սահմանին վրայ զանազան բազուկներու բաժնուելով Սեւ ծով կը թափի. Սաւ, Աւստրիայի դէմ սահմանագետ է:

Բերք: Եւրոպական Տաճկաստանն օրհնեալ ու բերրի երկիր է, բայց ափսոս որ աղէկ չի գործածուիր: Երեւելի են իր ձիերը, գեղեցիկ էշերը, ջորիները, ուղտերն ու ոչխարները: Փայտքիչ ունի. ամենայն առատութեամբ զանազան ու ազնիւ պտուղներ կը գտնուին. շագանակը, խնձորը, մետաքսը, սալորը, թուզը, ձիթապտուղը եւ ուրիշ հարաւային պտուղներ հոս իրենց հայրենիքն են: Ծխախոտ արտաքոյ կարգի շատ կայ: Մշակութիւնն ու այգեգործութիւնը շատ ստորին աստիճանի մէջ են: Երկրին մէջ զանազան բա-

ներու գործարաններ ալ պակաս չեն բայց ամէնն ալ օտարականաց ձեռքն են:

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Տաճկաստանի բնակչացը թիւը 15 միլիոն է որոնք տաճիկ ու զանազան ազգեր են, որոնց մէջէն Հայոց թիւը 2 միլիոնէն աւելի կը համարուի: Կառավարութեան կերպն է բացարձակ միապետութիւն:

Քաժակներ: Եւրոպական Տաճկաստանը զանազան նահանգներու (էյալէթներու) ու աս նահանգներն ալ Սանճաքներու կը բաժնուին որոնք են. Ռոմանիա կամ Ռում էլի: Պուլխարիա, Մակեդոնիա, Թեսաղիա, Կղզիները, Ալպանիա կամ Եպիռոս, Պոսնիա, Հարկատու երկիրները՝ որ են, Սերուիա, Վալաքիա, Մոլտաւիա:

Երեւելի քաղաքներ.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ կամ ՍՏԱՄՊՈԼ Ռումէլի նահանգին (էյալէթ) ու բոլոր կայսրութեան մայրաքաղաքը, Մարմարա ծովուն քով Պոսփորոսի նեղուցին ձօթն է: Քաղքին արտաքին տեսքը գեղեցիկ է, փողոցները նեղ ու աղտոտ են, աները փայտէ որուն համար ալ կրակ մ'ըլլալուն պէս հարիւրաւոր տուներ կ'այրին: Բայց հիմայ քարաէն տներն երթալով կ'աւելնան: Օդը շատ առողջ է, Սեւ ծովուն հովերը ամառուան տաքութիւնը շատ կը զովացընեն: Կոստանդնուպոլիս Եւրոպայի ամենամեծ քաղաքն է, որովհետեւ առանց արուարձանները մէկտեղ առնլու բոլորտիքը 5 ժամ է, իսկ արուարձաններով ու գեղերով մէկտեղ 24 ժամ: Տուներն 88,000 ու բնակիչը 700,000 կը համարուի որոնց մէջէն 140,000էն աւելի Հայ են: Քաղաքը եօթը բլուրներու վրայ շինուած գրեթէ երեքանկիւն է. նշանաւոր է քաղքին ծայրի Էէտի Գուլէ բերդը որուն աշտարակներէն 3ը միայն ամբողջ մնացած է, աս բերդը միանգամայն տէրութեան բերդ ու զանձատուն է, Լոնտոնի թովերի նման: Ղալաթա արուարձանը շատ եւրոպացի վաճառականներ ունի: Աս արուարձանին արեւելեան դին է թոփհանէ արուարձանը, ու Ղալաթայի ու թոփհանէ յին վրան Բեռա կամ Պէյօղլու արուարձանն է, ուր բոլոր արտաքին տէրութեանց դեսպանները կը բնակին: Նեղուցին բերանը ժայռի մը վրայ է Լէանտէրս աշտարակը (Գըղ գուլէսի): Քաղքին դիմացը Ասիայի դին է Սկիւտար արուարձանը 60,000 բնակչով: Բուն

Ստամպով քաղաքը 548 աշտարակներով ցամաքի դիէն կրկնապատիկ ու տկար պատով մ'ամրացած է: Երեւելի շէնքերէն մէկն է Պապը հիւմայունի Սարայը, որն որ ծովու վրայ՝ բարձր պատերով պաշարուած ու թնդանօթներով ամրացած է: Մզկիթներու թիւն 500ի կը հասնի. գլխաւոր Այա Սոֆիայի մզկիթը, որ ատեն մը Յունաց պատրիարքական եկեղեցին էր, 290 ոտք երկայնութիւն, 260 լայնութիւն, 170 մարմորէ սիւներ ունի, գետինն հարուստ գորգերով ծածկուած է, ու Տաճիկներէն զատ չիկրնար մէկը ներս մտնել: Շատ ու գեղեցիկ բաղնիքներ ալ կան: — ԱՊՐԻՆՆՈՊՈԼԻՍ կամ ԷՏԻՐՆԷ, ՓԻԼԻՊՊՈՊՈԼԻՍ կամ ՓԻԼԻՊԷ երեւելի քաղաքաց առջինը 120,000 ու երկրորդը 60,000 բնակիչ ունի: — ՍՈՓԻԱ 50,000 բն. ու տաք բաղնիքներ ունի: — ՎԻՏԻՆ, ՆԻԿՈՊՈԼԻՍ, ՍԻԼԻՍԹՐԻԱ, ՊՐԱԻԼԱ, (Իպրայիլ) Գանուբի քով ամրոցներ են: — ՎԱՌՆԱ, ՍԵԼ ծովու քով 24,000 բնակչով բերդաքաղաք է: — ՅՈՒՄԼԱ, Հեմոս կամ Պալգան լեռանց մէջ բերդ մ'է ունի 36,000 բն: Շուամ լայի լեռանց կիրճերը պատերազմական մեծ նշանակութիւն ունին: — ՊԵԼԿՐԱՏ, բերդ մ'ու 30,000 բն. եւ բանուկ վաճառականութիւն ունի: — ՍԵԼԱՆԻՔ, 80,000 բն. ունի: — ՊՈՒՔՐԷՅ, 60,000 բն. ունի: — ԵՍՅ, երեւելի վաճառականութեան քաղաք է: — ՎԱԼԱՅ, Բրուժ գետին Գանուբ մտնելու տեղը անպիտան շէնքերով վաճառականութեան քաղաք է:

Արքիպեղազոսը կազմող կղզիներէն ոմանք եւրոպական Տաճկաստանի կը վերաբերին, ինչպէս Թասոյ, Սամոթրակէ, Լեմնոս եւ Իմպրոս կղզիները: Իսկ Միջերկրական ծովուն բերանը կ'իյնայ Գանտիա, (Կրետէ), նաեւ Կիրիտ, արքիպեղազոսին ամենէն մեծ կղզին որ 200 □ մղոն է եւ 250,000 բն. ունի: Գետնին մէկ մասը Ժայռերով ծածկուած է, լեռանց շղթայ մը կղզւոյն մէկ ճոթէն մինչեւ միւս ճոթը կը տարածուի, ու կղզւոյն մէջ տեղը կ'իյնայ Իտա կամ Ֆիլորիթի 7,000 ոտք բարձր լեռը որուն ստորոտը երեւելի լաբիւրինթոս մը կայ: Կղզւոյն ամէն մասին վրայ աղէկ ու առատ գինի յառաջ կուգայ եւ մեղրն ու մետաքսն առատ է. երեւելի քաղաքներն են — ԳԱՏԻԱ 13,000 բն. ու — ԳԱՆԷԱ, 15,000 բնակչով:

14. Յ Ո Ւ Ն Ա Ս Տ Ա Ն

Թագա-որո-ւի-ն :

Իիրք ու Մեծոռթիւն: Ըս տէրութեան սահմաններն են Տաճկաստան, Արքիպեղազոս ու Յունիական ծով: Բոլոր մեծութիւնը 717 □ մղոն է:

Երկիր: Գրեթէ բոլոր երկիրը լեռնոտ է, ու քանի մը ձիւնապատ գագաթներ ու խիտ անտառներ ունենալուն համար օդն ալ չափաւոր տաք է. ձմեռը (Գեկտեմբ.) առատ ձիւն կուգայ. վերջապէս Յունաստան Եւրոպայի ամենէն զուարճալի օդ ունեցող երկիրներէն մէկն է:

Քերք: Իր բերքերն են ցորեն (որ Մայիսին վերջերը առջի անգամ կը հնձուի) հր. պտուղներ, գինի (չատ աղէկ տեսակներ) ձէթ, մեղր, ոչխար, մետաղ, մարմոր:

Քնակիչ ու կառավարութեան կերպ: Յունաստանի բնակչացը թիւը 1,000,000ի կը հասնի որոնց ամէնն ալ յունադաւան ու գիտութեանց եւ արուեստներու մէջ շատ ետ մնացած են: Հիմակուան թագաւորը գերմանացի եւ ուղղափառ է ու իր կառավարութեանը կերպը սահմանադրական միապետութիւն:

Քաժանոռմ: Երկիրն հասարակօրէն 3 մաս կը բաժնուի որոնք են: 1. Մորէա, 2. Լիվատիա ու 3. Կղզիները:

1. Մորէա, որ հին ժամանակը Պեղոպոնեսոս կը կոչուէր, երեւելի է Յունաց հին պատմութեան մէջ ու Կորնթոսի պարանոցովը ցամաք երկրին հետ միացած է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՆԱԻՓՂԻԱ կամ ՆԱՓՈՂԻ ՏԻ ԹՈՄԱՆԻԱ, ունի նաւահանգիստ ու ամրոց եւ 14,000 բն: Ասոր մօտերն են — Նոր Մալվաղիա կամ Մենկեշէ որուն գինին երեւելի է: — ՄԻՍՏՐԱ, երեւելի է Սպարթայի աւերակներուն նկատմամբ. ասոր մօտերն են Մայնա լերինք ուր տեղը կը բնակին Մայնացիք որոնք վայ-

րենի, քաջ, աւագակ ու պատերազմող ժողովուրդ են: — ՆԱՂԱՐԻՆ, երեւելի է 1827ին պատերազմաւը: — ԳՈՐԹՈՍ կամ ԳՈՐԵԹՈՍ, հիմակ գրեթէ աւերակ դարձած է ու չամչի վաճառականութիւն կ'ընէ: — ԳՂ. Մաթափան Մորէայի հր-դին Եւրոպայի ամենէն վերջի հր. ծագն է:

2. Լիվատիա, կ'անուանուի Մորէայի հս. դին ինկած Յունաստանին մասը, զորն որ հիներն Հելլաս (Ելլադա) կը կոչէին: —

ԱԹԻՆԱ կամ ՍԵՐԹԻՆԱՍ, հին ատենուան հըռ-չակաւոր Աթէնք քաղաքը հիմակ գլխաւոր ու ար-քայանիստ քաղաք է 24,000 բն. ամրոց ու նաւա-հանգիստներ ունի: Չէթն ու մեղրը երեւելի է: Հին փառաւորութեանց աւերակները դեռ կը գտնուին: Ասոր մօտն է ՄԱՐԱԹՈՆ գեղն ուր որ հին Յոյները Պարսից յաղթելով մեծ փառք ստացան: — Լիվա-ճիւ, 6000 բն. ունի: — Լեփալոս համանուն խորշն քով 3000 բն. ունի: — ԳԱՍԹՐԻ, քաղաքն որ հին ա-տենները Գեղփիս կը կոչուէր, յունաց վանքով մը ողորմելի գեղ մ'է, ու ատեն մը Յունաստանի մեծ քաղաքներէն էր ու հռչակաւոր պատգամ մը ու-նէր: Նոյն տեղւոյն մօտերը, Պառնաս ու Իտա լե-րանց մէջ, Փոկիս կը կոչուէր: Պառնաս, որ 7500 ոտք բարձր է, հին Յունաց նուիրական լեռն էր. ու իր գագաթանը վրայ Բագոս ու Ապոլոն չաստուածները անկարգաբար կը պաշտուէին:

3. Աս կղզիներէն՝ որ 30էն աւելի են ու 128,000 բնակիչ ունին, երեւելիներն ասոնք են:

1. Նեկրոփոնթէ, (Եւպէա) Լիվատիայի արեւ-ելեան դին՝ միայն նեղ նեղուցով մը ցամաքէն բաժնուած, երկայն կղզի մ'է: Բարձր լեռներ ունի, որոնցմէ շատը, տարւոյն մեծ մասը ձիւնով ծածկուած են: Ունի 60,000 բն. որոնցմէ 16,000 համանուն գլխաւոր քաղքին մէջն են: Բուն քա-ղաքը (որ երբեմն Քաղկիս կը կոչուէր) կամուր-ջով մը ցամաք երկրին հետ կապուած է:

2. Անտրոս. աս կղզին՝ որ վերինին հր. ծայ-րը կ'իյնայ, 12,000 բն. եւ շատ զով ջրոյ աղ-բիւրներ ունի եւ Արքիպեղագոսին ամենէն զուար-ճալի ու գեղեցիկ կղզին է:

3. Միքոնոս, թէպէտ ոչ անտառ ոչ ջուր ունի,

բայց գինին, ձիթապտուղն ու թուզը չափէն աւելի շատ է, 3,000 բնակիչ ունի:

4. Տելոս, ժայռոտ կղզի մըն է որուն վրայ միայն ճագարներ կը բնակին:

5. Նաքսոս, 12,000 բն. միջին դարու մէջ Վենետիկի հզօր տէրութեան գլխաւոր տեղն էր: Նաքսոս ու Փարոս կղզեաց մէջ երեւելի ընտանիքները կամ Գաղղիացիներէ կամ Վենետացիներէ սեռած են:

6. Փարոս որ 2,000 բն. ունի. երեւելի է իր սպիտակ գինւովը: — Անթիփարոս, Փարոսէն միայն նեղուցով մը բաժնուած 12 ժամ շրջապատով պզտի կղզի մ'է ու երեւելի է իր գեղեցիկ անդնդովը՝ որն որ 1,500 ոտք խորութիւն ունի:

7. Թերա կամ Սանթուրին Յունաստանի հարաւային դին ամենէն ծաղկեալ կղզին է: Բոլոր կղզւոյն մէջ 15,000 բնակիչ կայ, ցորենը, եղն ու գինին առատ են:

8. Գոլուրի, Աթէնքին դիմացը պզտի կղզի մ'է 2,000 բնակչով: Ասոր մօտ է Եգինա կղզին համանուն ծովածոցին մէջ. ունի շատ կաքաւ, ձէթ, թուզ, նուշ, մետաքս ու ցորեն:

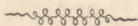
9. Հիտրա (Չամիլըճա) եւ Սբէցցիա, Մորէայի եզերքը պզտի կղզիներ են որոնց մէջ ոչ աղբիւր, եւ ոչ ալ գետի ջուր կը գտնուի: Բնակչաց թիւն է 40,000 որոնք աղէկ վաճառականութիւն կ'ընեն: — Հիտրա կղզւոյն համանուն քաղաքը 15,000 բնակիչ ունի եւ Յունաստանի գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է:

10. Սիրա, Չիգլատեան կղզեաց մէջ տեղը, Աթէնքէն ետքը տէրութեան գլխաւոր քաղաքն է, ու շոգենաւաց երթեւեկի պատճառաւ վաճառականութիւնը շատ ծաղկած է, ու 40,000 բն. ունի:

15. ՄՈՆԹԵՆԵԿՐՈՅ ԿԱՄ ԳԱՐԱՏԱՂ

Իշխանութիւն :

Րնդի. տեսութիւն: Աս երկիրն՝ որ տեղացւոց լեզուաւ Չեռնակորա կը կոչուի 1852էն վեր Տաճկէն բոլորովին անկախ եւ ռուսական-աստրիական պաշտպանութեան տակ փոքր իշխանութիւն մըն է: Երկիրը ամբողջ լեռնագաւառ մըն է անանկ որ նեղ ճամբաներով՝ որոնց շատերուն մէջէն հազիւ մէկ հոգի կրնայ անցնիլ, երկիրն մէջ կը մտցուի: Բոլոր երկիրն մեծութիւնը 65 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 120,000 է որոնց մեծագոյն մասը ի հարկաւորութեան կրնան զէնք գործածել: Օգն ամէն տեղ հաւասար չէ, լեռանց վրայ շատ անգամ բոլոր ամառ ձիւն կը կենայ: Բերքի կողմանէ երկիրը շատ աղքատ է. լեռանց մէջէն երկաթ, ծծումբ, նաեւ ոսկի ու արծաթ ալ կ'ելլէ: Գլխաւոր գետն է Մորաչա իր Սէթա բազիլովը: Բոլոր իշխանութիւնը ընդհանրապէս երկու կը բաժնուի, Չեռնակորա եւ Պետրա: Չեթինեէ, գլխաւոր իշխանանիստ քաղաքը Ադրիական ծովուն երեսէն 3,500 ոտք բարձր է:

Բ • Ա Ս Ի Ա

1

Ասիա երկրին միւս մասերուն համեմատութեամբ ինչ առաւելութիւն ունի: — Դիրքն ու մեծութիւնը ինչ է:

Ասիան երկրին միւս մասերուն համեմատութեամբ շատ առաւելութիւններ ունի եւ մտադրութեան արժանի է: Ասիան է ընդհանուր մարդկութեան որորոցը: Ասիայէն ծագած են լեզուներն ու գիտութիւնները: Ասիայէն են մեր ցորենը, ընդեղէնն ու պտուղները: Ասիան տեսարան է հին պատմութեան ու իր հին փառաւորութեան յիշատակները գեռ ասդին անդին կը տեսնուին:

Ասիան իրեն սահման ունի Հիւսիսէն Հիւսիսային Սառնապատ ովկիանոսը: Արեւմուտքէն Ուրալ լեռներն ու Ուրալ գետը, Կասպից ծովը, Սեւ ու Մարմարա ծովն ու Արքիպելագոսը, Միջերկրական ծովը, Սուէզի պարանոցը, Կարմիր ծովը՝ որն որ գրեթէ բոլորովին Ասիան Ափրիկէէն կը բաժնէ: Հարաւէն Հնդկաց ովկիանոսն ու Չինու ծովը: Արեւելքէն Մեծ կամ Խաղաղական ովկիանոսը: — Բոլոր Ասիայի մեծութիւնը 882,000 քառակուսի մղոն է:

2

Ասիայի երեւելի լեռներն որոնք են:

Ասիայի երեւելի լեռներն են 1. Միջին Ասիայի մէջ ձեան զանգուածներով լի, Պելուր լեռը որ ահեղ կերպարանքով մը հարաւային կողմանէ Քուէն - Լին լեռան հետ կը կապուի: — Աս Քուէն - Լին կամ Քուլքուն լեռը գէպ արեւելք մինչեւ Հոանկոյին աղբիւրները կը տարածուի: — Նոյնպէս Պելուրին հիւս. կողմէն ալ լեռանց շարք

մը դէպ արեւելք կ'երկրննայ ու քոպի անապատը կը մտնէ: Աս լեռան անունն է Մուս տաղ կամ Սաունալեռ: (Չինեբէն Թիան-Շան. Սիւնք երկնից.)

2. Հիւսիսային արլ. դին, Պայգալ լճէն կը սկսի մեծ սիպիրական-մոնկոլական Ուլու Թաւ լեռանց շղթան, ուստի որ Սիպիրիայի ահագին հեղահեղները կը բխին: Աս շղթային մաս կը համարուի Մեծ Ալթայ լեռը 10—12,000 ոտք բարձր կատարներով որուն հիւս. արեւելեան դին է Փոքր Ալթայ հանքաշատ լեռը: Ասոնցմէ զատ կայ Տաւրական-ալփեան երկիրը որն որ ի ներքուստ հանքահարուստ ու արտաքին երեսը, զառիվերներուն վրայ խիտ եղեւիտի (չամ) կուենիի (գաթրան աղածը) ցարասիի (ղուլ աղածը) անտառներով ծածկուած է: Չորերը մշակութեան յարմար են: (Ալթայ՝ չինեբէն քինչան կ'ըսուի ու Ոսկելեռըսել է:)

3. Քինքկան լեռանց շղթան Ասիայի արեւելեան դին հիւսիսէն դէպ ի հարաւ, մինչեւ Հոանկոյ գետ կը տարածուի:

4. Հնդկաստանի մէջ են Հիմալայա լեռինք (Գահ ձեան) երկրիս լեռանցը հսկան, որն որ Ալփեան լեռանց կրկին տարածութիւնն ունի ու 12,000 $\square$ մլ. երկիր կը գրաւէ: Աս շղթային մէջ 20,000 բարձր հսկաներ շատ կը գտնուին, շատերն ալ 23—27,000 ոտք են: Նանտա Տեվի կամ Ճավահիրի 24,162 ոտք է: Աս շղթային կարգը, Նեփալ երկրին մէջն է հսկայից արքայ Տավալակիրի (Սպիտակ լեռուն) որուն բարձրութիւնն է 26,340 ոտք. ասոր հր. արլ. դիէն կը բարձրանայ Քինչին-Եինկա լեռը 26,438 ոտք. ու ասոր արլ. դին է 26,000 ոտք բարձր Չամուլարի լեռը:

4. Փոքր Ասիայի մէջ Անայ ծովուն հիւսիսային դին է հնուց ծանօթ եղած, հսկայածեւ, անտառասին Արարատ լեռանց շղթան: Աս կարգը 16,000 ոտք բարձրութեամբ երկու ձիւնապատ

ու հրաբուխ գագաթներ ունի: Ջրհեղեղէն ետ-
քը նոյեան տապանը աս լերանց վրայ նստաւ:
Բաց ասկից կան նաեւ հոս կաւկաս, Լիբանան
ու Անդիլիբանան լեռները:

5. Աւրալ լերինք Եւրոպայի ու Ասիայի սահ-
մանները կ'որոշեն:

3

Ասիայի սահմանակից ծովերն ու խորշերը որոնք են: — Ասիայի
երեւելի նեղուցներն որոնք են:

Ըսիա 14 սահմանածով ունի որոնցմէ 4ը մեծ
10 հատը պզտիկ են: Մեծերն են

1. Արջային սառնապատ Ովկիանոս՝ հիւսի-
սային դին:

2. Հնդկաց Ովկիանոս՝ հարաւային դին:

3. Մեծ կամ Խաղաղական Ովկիանոս՝ արեւե-
լեան դին:

4. Միջերկրական ծով արեւմտեան դին:

Պզտի ծովերն են

1. Արալ ծով կամ լիճ, 6. Չինաց ծով,

2. Կասպից ծով, 7. Դեղին ծով,

3. Սեւ ծով, 8. Ճաբոնի ծով,

4. Մարմարա ծով, 9. Օխոցքի ծով,

5. Արքիպելագոս, 10. Պերինկի ծով:

Ասիայի երեւելի խորշերն են, Օպի խորշը,
Սիպիրիայի հս. կողմը: Օխոցքի եւ Դեղին ծո-
վու խորշերը: Թոնքինի խորշը Հնդկաստանի մէջ՝
Գանգէսի անդիլի դին: Սիամի խորշ: Պենկալայի
խորշ: Օմանի խորշ կամ Արաբիայի ծով: Արա-
բական ծոց կամ Կարմիր ծով:

Ասիայի մէջ կայ 10 երեւելի նեղուց որ են,
Պերինկի նեղուց որ Ասիան ու Ամերիկան իրարմէ
կը զատէ: Գորէայի նեղուցը, համանուն ցամա-
քակղզւոյն ու Ճաբոնի մէջ: Ֆորմոզայի նեղուցը:
Սունտայի նեղուցը, Սուլամթրա ու Եաւա կղզի-
ներուն մէջ: Չելեպէս նեղուցը, Պոունէոյ ու Չե-

լեպէս կղզիներուն մէջ: Պապ էլ Մանտէպ (Դուռն Մահու) Արաբիայի ու Կարմիր ծովուն մէջ: Տարտանելի ու Կոստանդնուպոլսոյ նեղուցները՝ եւրոպական ու ասիական Տաճկաստանը իրարմէ կը զատեն:

4

Ասիայի երեւելի գետերն ու լճերը որոնք են:

Ասիայի երեւելի գետերն են Օպ, Եէնիսէյ, Լենա, Ինտիկիրքա, ու Գոլիմա Հս. սառնապատ ծովը կը թափին: Հոհանկոյ, Եանսէքիանկ, Գեղին ծով կը թափին: Գանգէս Պենկալայի ծոցը կը թափի: Եփրատ ու Տիգրիս Պարսից ծովածոցը, Վոլկա եւ Ուրալ Կասպից ծով կը թափին:

Ասիայի երեւելի լճերն են Ասֆալթի լիճը կամ Մեռեալ ծովը, Վանայ լիճը (Հայաստանի մէջ). Որմիա լիճը. Զայսանկ լիճը, Չինաց տէրութեան Հիւսիսային արմ. գին. Խուխու-Նուր Չինի մէջ տեղը. Պայգալ, Սիպիրիայի Հր. գին:

5

Ասիայի երեւելի կղզիներն ու արքիպելագոսներն որոնք են: — Ասիայի երեւելի ցամաքակղզիներն որոնք են: — Ասիայի երեւելի գլուխները կամ հրուանդաններն որոնք են:

Ասիայի երեւելի կղզիներն ու արքիպելագոսներն են, 1. Թարաքայ, 2. Ֆորմոզա, 3. Մաբաոյ, 4. Հայնան, 5. Սէյլան, 6. Պոմպա, 7. Պահրէյն, Պարսից խորշին մէջ, 8. Կիպրոս, 9. Ռոդոս Միջերկրական ծովուն մէջ, 10. Մարմարա համանուն ծովուն մէջ: Քիոս (Սագրղ ատասը), Մետիլինէ (Միտիլի), Սամոս (Սուսամ ատասը) որոնց երեքն ալ արքիպելագոսի մէջ են: Ասոնցմէ զատ կայ 8 արքիպելագոս կամ կղզեաց խումբեր, որոնք են 1. Նոր Սիպիրիայի արքիպելագոսը Հս. սառնապատ ծովուն մէջ, 2. Քուրիլեան կղզիները Օխոցքի ծովուն ու Մեծ ովկիանոսին մէջ, 3. Ճա-

բոնի կղզիները, 4. Լիու-Քիու կղզիները, Մեծ
ովկիանոսին մէջ, 5. Անտաման ու 6. Նիգոպար,
Պենկալայի խորշին մէջ, 7. Մալետիվեան ու 8.
Լաքետիվեան կղզիները, Հնդկաց ովկիանոսին մէջ:

Ասիայի երեւելի ցամաքակղզիներն են, 1. Հին-
տոսթան, 2. Գանգէսի անդիի դին, 3. Արաբիա,
4. Անատոլու, Տաճկաստանի մէջ, 5. Գամչաթ-
քա, Սիպիրիայի արլ. դին, 6. Գորէա, Չինի արլ.
դին, 7. Մալագգա, 8. Կուճրաթ (Հինտոսթանի
մէջ):

Ասիայի երեւելի գլուխներն են, 1. Արեւե-
լեան գլուխ, Պերինկի նեղուցին վրայ, 2. Ռոմա-
նիա գլուխ, Մալագգա ցամաքաղցւոյն հր. դին.
3. Գամպոճա, համանուն երկրին հր. ծայրը,
4. Գոմորին, Հինտոսթանի հր. դին. 5. Ռաս-էլ-
Հատ Արաբիայի արեւելեան դին, 6. Գարա պու-
րուն ու 7. Պապա գլուխները Տաճկաստանի մէջ:

6

Ասիա ինչ տեսակ երկիր ունի եւ — Օգն ինչպէս է:

Ասիայի երկիրը շատ պտղաբեր ու բերրի է:
Բնութիւնն իր գանձերը բոլոր հոս բացած կ'ե-
րեւայ: Ամէն տեսակ ծաղկանց պտղոց ու տնկոց
գեղեցիկ տեսակները հոս կը գտնուին. իսկ եր-
կրի ծոցը գեղեցիկ ադամանդ, ազնիւ ոսկի ու
զինկ կը գտնուի: Անտառներն ալ ամէն տեսակ
հսկայ ու վայրենի կենդանիներով լեցուն են:

Ասիայի ընդարձակ երկրին մէջ անթիւ հըս-
կայածեւ լեռանց ու անհամար ձորերու պատճա-
ճաւ, օգն ալ ամէն տեղ զանազան բարեխառ-
նութիւն ունի: Սիպիրիայի մէջ գրեթէ բոլոր
տարին ձմեռ է: Անոր հակառակ Պարսկաստանի
ծովափանցը վրայ գրեթէ միշտ ամառ է: Հա-
րաւային Ասիայի մէջ միայն բարձր լեռանց վրայ
ձիւն կը տեսնուի:

Ասիայի մէջ որչափ բնակիչ կայ — Քանի լեզու կը խօսուի ու
— Քանի կրօն ու տէրութիւն կայ :

Ի ոլոր Ասիայի բնակչացը թիւը 550 միլիոն
կը համարուի :

Ասիայի մէջ խօսուած լեզուները հետեւեալ-
ներն են :

1. Չինեթեքեկ, որուն տակ կ'երթան, ա. Ճա-
փոներէն, բ. Թիպեթերէն, գ. Գորէացի լեզուն,
դ. Հնդիկ - Չինեթեկ :

2. Միլիթեթեքեկ, որուն տակ կ'երթան, ա.
Թունկուզերէն, բ. Մոնկոլերէն զանազան գաւա-
ռական բաժանմունքներով գ. Տաճկերէն որուն
ամենէն մաքուրը արպերէն ու պարսկերէն բա-
ռերով խառն, Կոստանդնուպոլիս կը խօսուի :
Թիւրքմէններու, Չերքէզներու, Էօզլաքներու,
Թաթարներու ու Վերին Սիպիրիայի մէջ խօ-
սուած լեզուներն ալ տաճկերէնի տակ կ'երթան :

3. Հնդկեթեքեկ, որն որ դարձեալ զանազան
գաւառական լեզուներու բաժնուելով զանազան
անուններ կ'առնու որոնց ամենուն աղբիւրը Սանս-
գրիթ լեզուն է, որն որ իր նուիրականութեամբն
ու հարուստ մատենագրութեամբը Պրահմաննե-
րու եւ լեզուագիտաց ուսման առարկան է :

4. Իրանի լեզուները, որ են Չանդիկ, Պահ-
լաւիկ եւ Փարսի :

5. Մեմեան լեզուները, որ են Արաբերէն,
Եբրայեցերէն եւ Ասորերէն :

6. Կաւկասեան ցեղերու լեզուներէն մտա-
դրութեան արժանի են Հայերեկ ու վրացերեկ
լեզուները որոնց երկուքն ալ գրաւոր են :

7. Մարայեան լեզու, որ Հնդկաց լեզուին հետ
խնամութիւն մ'ունի եւ արաբերէն բառերով
խառն է :

8. Միպիրեթեքեկ, որ շատ անկատար լեզու է :

Ասիայի մէջ տարածուած կրօններն են :

1. Քրիստոնէական կրօնն իր ամէն բաժանմունքներովը :

2. Իսլամութիւն .

3. Պրահմայութիւն .

4. Պուտհայութիւն .

5. Կոնփուկիոսի կրօնը .

6. Կրակապաշտները եւ կամ Հրոյ կերպարանօք (եւ ոչ թէ հօւր) աստուածութիւն մը պաշտողները .

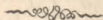
7. Կռապաշտութիւն կամ Բնութեան ամէն շնչաւոր եւ անշունչ բաներուն երկրպագութիւն ընողները .

8. Հրէութիւն :

Ասիա զանազան տէրութիւններու կը բաժնուի որոնք են 1. Ասիական Ռուսաստան, 2. Ճաբոն, 3. Չին կամ Ճենաստան, 4. Արեւելեան Հնդկաստան, 5. Իրան կամ Պարսկաստան, 6. Ազատ Թաթարիստան կամ Թուրքաստան, 7. Գապուլիստան 8. Պէլուճիստան, 9. Արաբիա, 10. Ասիական Տաճկաստան :

1. ԱՍԻԱԿԱՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

Ռուսաստանի Ասիայի մէջ ունեցած մասին վերայ արդէն Եւրոպական Ռուսաստանին մէջ խօսեցանք :

2. Ճ Ա Փ Ո Ն

Կայսրութիւն:

Դիրք ու Մեծութիւն: Աս տէրութիւնը զանազան կղզիներէ կազմուած է որոնք աւազակոյտներէ ու ժայռերէ պաշարուած են, ու ջրի պտոյտին պատճառաւ գրեթէ մէջերնէն չ'անցնուիր: Սահմանն է արեւելքէն Մեծ ովկիանոս, արեւմտքէն Ճափոնական ծովն ու Գորէայի նեղուցը: Մեծութիւնն է 12,500 □ մղոն:

Երկիր: Աս կղզիներուն շատերը մերկ, անբնակ ժայռեր են, ու ամենուն մէջն ալ հրաբուխներ ու այնպիսի լեռներ կը գտնուին, որոնց սարերը ըստ մեծի մասին յաւիտենական ձեամբ պատած են: Ամառը շատ տաք ու ձմեռը շատ պաղ ու փոթորիկն ալ անպակաս է:

Բերք: Թէպէտ երկիրն ի բնութենէ պտղաբեր չէ, սակայն Ճափոնացւոց անխոնջ գործունէութիւնը, երկրին շատ ազնիւ բերքեր կը շնորհէ: Հոս՝ ինչպէս նաեւ Չինու մէջ, այգեգործութիւնը մեծ պատուոյ մէջ է, բրինձ ու ցորեն շատ առատ կը ցանեն, կան նաեւ սքանչելի պտուղներ, կիտրոն թուզ, ծխախոտ, թէյ: Թէպէտ ունեցած պղինձը շատ ազնիւ է, սակայն ոսկին ու արծաթը քիչ է ու երկաթ ամենեւին չունի: Եւրոպական ընտանի անասունները հոս չեն կրնար դիմանալ, կով ու ձի շատ քիչ ու անպիտան են, այծ ու ոչխար ամենեւին չեն դիմանար, ու ասոր հակառակ խոզ, արջ ու կապիկ շատ կայ. շուներն ալ շատ յարգի են ու տէրութենէ կը կերակրին:

Բնակիչ ու Կառավարութեան կերպ: Ճափոնի բնակչացը թիւը 25—30 միլիոն կը հասնի. որոնք սրտոտ ու գործունեայ մարդիկ են. մետաքսեղէն բրդեղէն զգեստներ կը շինեն, եւ իրենց

յախճապակիէ ամաններն եւ ուրիշ մետաղեայ գործուածները նոյն իսկ եւրոպացիները կը զարմացրնեն: Կրօնի կողմանէ գրեթէ ամէնն ալ կուսակաշտ են: Երկրին տէրը որ Քուպոյ կ'անուանուին երկրին վրայ արձակ կը տիրապետէ, ու իր հպատակացը կենաց ու ընչիցը բացարձակ տէր է:

Քաժականոմ: Աս տէրութեան բաժանումն է: 1. Բուն ճաբոն, Քիուսիու, (որ նաեւ Քսիմոյ եւ Սայգոգֆ կը կոչուի) Սիգոգֆ կղզիները: 2. Ճափոնի տակ են նաեւ Քուրիլեան արքիպեղագոսին մէկ մասը, Եսսոյ կամ Եէտսոյ կղզին, Թարագայ կղզւոյն հարաւային մասը, Աիէու-Քիէու արքիպեղագոսն ու Մունին կամ Պոնին Արքիպեղագոսը:

Երեւելի քաղաքներ.

Ճափոն շատ երեւելի ու բազմամարդ քաղաքներ, աղէկ նաւահանգիստներ ունի. բոլոր կղզիները կամուրջներով ու ջրանցքներով իրարու հետ կապուած են: Ճափոնի մէջ գտնուած 13,000 քաղաքներէն, զորոնք Ճափոնացիք իրենց պարծանքը կը համարին, քանի մը հատը հոս յիշենք: — Նիփոն կղզւոյն վրան է — ԵՏՈՅ Ճափոնի գլխաւոր քաղաքը. աշխարհագիրները կ'ըսեն թէ աս քաղաքը 30 ժամ շրջանակ ու 1½ միլ. բն. ունի: Քուպոյի պալատը 5 ժամու շրջապատ ունի. բայց 200 տարի է որ եւրոպացի մը Եսսոյ, ինչպէս նաեւ Միւսիմո թաղաքը ոտք կոխած չէ: — ՆԱՆԿԱՉԱՔԻ, Քսիմոյ կղզւոյն վրայ ծովական ու վաճառականական քաղաք է 70,000 բն. 35 կամուրջ, 62 տաճար, նաւարաններ, ու բանուկ վաճառականութիւն ունի: Մինակ աս քաղաքն որ Տէ-սիմա կղզւոյն հետ կամուրջով մը կապուած է, ճենաց ու Հոլանտացւոց վաճառականներուն առջին բաց է: — ՄԱՅՄՈՅ, Եէտսոյ կղզւոյն գլխաւոր քաղաքը, զօրաւոր ամրոց մը, թէատրոն մը, բանուկ վաճառականութիւն եւ 50,000 բն. ունի: ԱԹՔԻՍ ամուր քաղաք է ու աղէկ նաւահանգիստ մ'ունի:

3. 2 ի ն

կայսրո-բիւն :

Դիրք ու Մեծոթիսն : Աս տէրութիւնը բո-
լոր իրեն հպատակ երկիրներովը սահման ունի
հիւսիսէն ասիական Ռուսաստանը, արեւելքէն մեծ
կամ խաղաղական ովկիանոսը, հարաւէն արլ-
Հնդկաստանը, արեւմտքէն Սիպիրիայի մէկ մասն
ու ազատ Թաթարիստանը : Բոլոր իր մեծութիւնը
253,000 □ մղոն է : Ճենաստանցիք իրենց երկիրը
Երկնային Թագաւորութիւն տիեզերաց կը կոչեն :

Երկիր : Երկիրը բուն ճենաստանի մէջ ընդ-
հանրապէս աղէկ մշակուած է, ու նոյն իսկ Ժայ-
ռերը ժիր բնակչացը անխոնջ աշխատութեամբը
հողով ծածկուած ու մշակուած են : Երկրին հիւ-
սիսային դին օդը շատ խիստ է ու յաճախ եր-
կրաշարժ կ'ըլլայ, հարաւային դին տաք է :

Ջրեր : Երեւելի գետերն են, Հոանկոյ, Եանկ-
սէքիանկ եւ Ամուր :

Բերք : Չինի տէրութիւնը անանկ սքանչելի ու
հազուագիւտ բերքեր ունի՝ որ ուրիշ տեղ չեն
գտնուիր : Չին, ոչխարը, կովն ու խոզը առանին
անասուններ են : Ար գտնուին նաեւ ինձ, արջ,
կապիկ, եղջերու, փիղ, ուղտ, եւ հանքերու մէջ
արծաթ ու ոսկի : Չինը թէյի բուն տեղն է : Ա-
րուեստներու կողմանէ գեղեցիկ մետաքսեայ գոր-
ծուածքներ, յախճապակիէ ամաններ ու սքանչելի
թուղթ ունի : Աւաճառականութիւնն ալ երեւելի է :

Բնակիչ ու կառավարութեան կերպ : Բոլոր տե-
րութեան բնակչացը թիւն է 330 միլիոն, որոնք
դարերով կրթեալ ազգաց կարգը սեպուած են,
բայց ան յանդուգն, անագորոյն գաղափարն՝ որ
ունին թէ իրենք երկրիս ամենէն իմաստուն ժո-
ղովուրդն ու առաջին ազգն են, զիրենք մինչեւ
հիմակ առանց յառաջագիմնութեան մի եւ նոյն

կրթութեան աստիճանի մէջ պահած է: Երկրին մէջ շատ բարձրագոյն ու ստորին դպրոցներ ու համալսարաններ ալ կը գտնուին: Կառավարութեան կերպը բացարձակ միապետութիւն է ու զարմանալի կարգաւորութիւններ ունի:

Բաժանում: Բոլոր Չինաց տէրութիւնը կը բաժնուի, Բուեն Չին եւ Չինի հպատակ երկիրներ, որ են Մանչուրիա, Մոնկոլներու երկիր, որ շատ անգամ Թաթարիստան ալ կ'ըսուի, արլ. Թուրքաստան կամ Թիանշան - Նանլու ու Թիպէթ. ասոնցմէ զատ Չինաց կայսեր հարկատու է նաեւ Գորէա ցամաքակղզին, (Թագաւորութիւն որ ճաբոնի ալ հարկատու է) Հիմալայեան տէրութիւնները՝ որ են Նեփալ, Պութան, ու Լատաք, ստորին Հնդկաստանի Անամ ու Սիամ տէրութիւններուն մէկ մասը, Լիէուքիէու ու Սուլու կղզիներն ու Պոննէյի հս. եզերքները:

Չարմանալի բան է Չինաց գիրը, զորն որ չէ թէ գիր այլ աւելի բառանշան կրնանք անուանել, ինչու որ ամէն գիր մէյմէկ բառ կը նշանակէ: Աս նշանները 80.000 հատ են. որոնցմով կրնայ մարդ իր գաղափարները բացատրել, բայց հասարակ գրութեան համար ասոնցմէ 10.000 ալ բաւական է: Լեզուին բառերը բոլոր միավանկ են, որոնք զանազան հնչմամբ ու եղանակաւորմամբ զանազան նշանակութիւն կ'ունենան:

Բուեն Չինաց տէրութեան հիւսիսային սահմանն է ան հրաշալի չինական պատն որ 2000 տարիէ վեր Թաթար ազգաց յարձակմանց դէմ քաշուած է ու ծովեզերքէն սկսած 25 ոտք բարձրութեամբ ու 15 ոտք թանձրութեամբ 300 մղ. դէպ ի արեւմուտք կ'երկրնայ, եւ 200 քայլ մէյ մը մէյմէկ աշտարակ ունի: Աս հսկայաձեւ շէնքը 5000 ոտք բարձր լեռանց վրայէն ու նոյն համեմատութեամբ ձորերու մէջէն քաշուած է:

Երեւելի քաղաքներ.

Երկրին անհամար քաղաքներուն մէջ շատ մեծամեծ քաղաքներ ալ կան, որոնք ըստ մեծի մասին չորեքանկիւն, ու բարձր պատերով ամրացած են, եւ մէջերնին թէպէտ մեծ հրապարակներ, տէրութեան շէնքեր, տաճարներ ու 6—8 դասիկոն բարձր աշտարակներ ունին, սակայն փողոցներն ընդհանրապէս

շատ նեղ ու անյարմար են, քաղաքացւոց տու-
ները գրեթէ ամէն տեղ մէկ դատիկոն բայց ա-
մէնն ալ մաքուր ու գունաւոր են: Մեծ շրջապատ
ունեցող քաղաքներուն առջինն է, — Փէ-Քիւնզի,
կայսրանիստ ու միանգամայն Փէ-Չէլի գաւառին
գլխաւոր քաղաքն՝ որ 4 մղ. շրջապատ ու 2 միլ-
բնակիչ ու 12 արուարձան ունի: Կայսեր պալատը
այնչափ մեծ է որ կրնայ քաղաք մը սեպուիլ: Մտա-
դրութեան արժանի ու զարմանալի են կայսերա-
կան շէնքերն, ոսկեզօծ արձաններով, Ֆոյի ու Կոն-
ֆուկիոսի տաճարները, 2 հռոմէական-կաթոլիկէա-
կան վանքերը ու 1 յունական-ռուսական վանքը ե-
կեղեցիով մը: Քաղաքին մէջ ամառուան տաքութիւ-
նը շատ նեղիչ ըլլալուն, փողոցները Մոսկէյէ
քաղաքին նման, ծածկոյթներով կը ծածկուին: Չմոռն
ալ շատ ցուրտ կ'ըլլայ: — ՆԱՆ-ՔԻՆԳ, Եանչէ գետին
քով 200 ոտք բարձր յախճապակիէ աշտարակ մը ու
1 միլ. բն. ունի: — ՅԱՆԿԱՅ, — ՆԻՆԿԱՅ ու — ՀԱՆԿԱՅ
բազմամարդ քաղաքներ են ու աղէկ նաւահանգիստ-
ներ ունին: — ՓՈՒՉԱՅՓՈՒ, 400,000 բն. ունի եւ իր
դիմացն է մեծ ու լեռնոտ Ֆորմոզա կամ Թայվան
կղզին: — ՖԱՆՓՈՒԳ, Սիբեանկ գետին քով, երեւելի
Եւրոպացւոց վաճառականութեան գլխաւոր տեղը
1,200,000 բն. ունի որոնք տեղւոյն պակասութենէ նաեւ
նաւերու եւ լաստերու վրայ կը բնակին, ու քաղաքին
բոլորտիքը, քանի մը խրճիթներէ զատ, բոլոր բրինձի
արտ ու դաշտ են: — ՆԱՐՔԱՅ, Չինի Թաթարի մէջ
վաճառականութեան քաղաք է: — ՄԱՍՄԱՉԻ, Մոն-
կոլի երկրին մէջ, վաճառականութեան քաղաք է:
— ՉԻՉԻՔԱՐ, Մանչուրիայի մէջ գլխաւոր քաղաք է:
— ԼԱՍԱ, Թիպէթի մէջ, Թիպէթական վաճառակա-
նութեան կենդրոնը 80,000 բն.: — ՔԻՆԿՔԻՍՍՈՅ, Քո-
րէայի գլխ. քաղաքն է:

4. ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԳՆԴԿԱՍՏԱՆ

Ընդհ. տեսութիւն: Հին ատենները միայն
Տր. Ասիան Հնդկաստան կը կոչուէր. բայց երբ
որ 300 տարի յառաջ Ամերիկա գտնուեցաւ,
կարծեցին որ աս նոր գտնուած երկիրը Հնդկաս-
տանի հետ նոյն է, եւ որովհետեւ դէպ ի արեւ-
մուտք նաւելով նոյն երկիրը գտած էին, անոր
համար արմ. Հնդկաստան կոչեցին ու Ասիայի

հին Հնդկաստանն ալ, Եւրոպացւոց արեւելեան կողմն իյնալուն՝ արեւելեան Հնդկաստան կոչուեցաւ :

Արեւելեան Հնդկաստանն՝ որ երկրագնդին ամենահարուստ տեղն է, իր ահագին տարածութեամբը բոլոր հարաւային Ասիան ու Հնդկաց ովկիանոսին ամէն մեծ ու պզտի կղզիները կը գրաւէ եւ բովանդակ մեծութիւնը 150,000 □ մղ. կը համարուի ու բնակչացը թիւը 200 միլ. :

Բոլոր երկիրը կը բաժնուի : Ա. Վերին Հնդկաստան, Գանգէսի ասդիի գին, Բ. Ստորին Հնդկաստան, Գանգէսի անդիի գին, ու կղզիները կամ Արլ. Հնդկաց արքիպելագոսը :

Ա. Վերին Հնդկաստան

Գանգէսի ասդիի գին :

Դիրք ու Մեծութիւն : Ա երին եւ կամ Բուն Հնդկաստանին սահմաններն են. հիւսիսէն Չինուկայսրութիւնը, արեւմուտքէն Գապուլիստան, Պելուճիստանն ու Արաբացւոց ծովը, հարաւէն, Հնդկաց ովկիանոսը, արեւելքէն Պենկալայի ծովածոցը :

Վերին Հնդկաստանին հս. մասը Հինտոսթանն ու հր. մասը կամ թէ բուն Արաբացւոց ծովուն ու Պենկալայի ծովածոցին մէջ եղած ցամաքակղզին Տեքան կ'անուանուի. բայց աս անուններն ալ այնչափ ճիշդ սահմանուած չեն, այնպէս որ կրնայ բոլոր արլ. Հնդկաստանը Հինտոսթան կոչուիլ : Տեքան ցամաքակղզւոյն արմ. ծովեզերքը՝ Մալապար. արլ. ծովեզերքը՝ Գորոմանտէլ կը կոչուին : Վերին Հնդկաստանի բոլոր մեծութիւնն է 65,700 □ մղոն :

Երկիր : Երկրին հիւսիսային գին են Հիմալայա լեռինք, մէջ տեղը աւելի դաշտային ու ընդհանրապէս շատ պտղաբեր է : Օգը թէպէտ շատ ա-

նողջ բայց տաք է. ամառը հովը շատ անգամ այնպիսի տաքութիւն կը պատճառէ որ մարդ կը կարծէ թէ միշտ կրակի առջին է: Հարաւային հովն ու տարւոյն որոշ ժամանակներն եկող անձրեւներն երկիրը շատ կը զովացնեն: Հոկտեմբերի մէջ Մալապարի ծովեզերքը ամառ եղած ատեն քորոմանտէլի վրայ ձմեռ է, ասոր հակառակ քորոմանտէլի վրայ Յունիսի մէջ ամառ սկսած ատեն՝ Մալապարի վրայ ձմեռ կը սկսի եւ ձմեռը սուրածն ալ ուրիշ բան չէ բայց եթէ սարսափելի անձրեւներ:

Ջրեր: Վերին Հնդկաստանի գլխաւոր գետերն են Ինդոս, Գանգէս ու Պրամաբութրա:

Քերք: Արլ Հնդկաստանի բերքերն իրենց զանազանութեամբն ու սքանչելութեամբն ամէն տեղւոյն բերքերը կը գերազանցեն: Առիւծներն ու արքայիկ ինձերը, բորեանը, սարսափելի կոկորդիլոսը ու ահրելի յաղթանդամ օձը, գոմէշներու, յամոյրներու, վիթերու ու տեսակ տեսակ կապիկներու հետ անհաւատալի բազմութեամբ գունդ գունդ անտառներու ու դաշտերու մէջ կը տեսնուին: Հոս փիղն ընտանի անասուն է, անտառները սիրամարգներով լեցուն են: Գետինն ալ ամէն տեսակ բոյսերն յառաջ կը բերէ, արմաւ, քոքոյ, խահվէ, շաքար, հալուէ, բրինձ, պղպեղ, անանաս, հոտաւէտ տնկեր, գինի, պտուղ հասարակ ու ազնիւ տեսակները: Հանքի կողմանէ ունի աշխարհքիս ամենամաքուր ու ամենագեղեցիկ ադամանգը, ոսկի, արծաթ, երկաթ, պղինձ, զինկ ու աղ, ... աս երկիրը բնութեան երեք թագաւորութեանց ամենագեղեցիկ բաներուն տեսարանն է:

Քնակիչ: Վերին Հնդկաստանի բնակչացը թիւը 160 միլիոնի կը հասնի, որոնցմէ երկու միլիոնը եւրոպացի է, կրօնը շատ զանազան է, եւ քրիստոնեայ ալ շատ կը գտնուի:

Բաժանորդ: Անգղիացիք գրեթէ բոլոր Աւերին Հնդկաստանը կէս մը բոլորովին ու կէս մը պաշտպանողութեամբ իրենց տակն առած են. միայն Տիւսիսային դին Նեբալի թագաւորութիւնն ազատ է: Աս ցամաքակղզոյն վրայ Փորթուկէզներն ու Գաղղիացիք ալ քանի մը պզտի գաղթականութիւններ ունին:

Աւերին Հնդկաստանի մէջ Անգղիացւոց ունեցած երկիրները իրենց համանուն գլխաւոր քաղաքներովը չորս գահերէցութիւն կը բաժնուին որոնք են Գալքութիւն, Ալլահապատ, Մատրաս, Պոմպայ: Ասոնցմէ զատ Սէյլան կղզին ալ Անգղիացւոց տակն է:

Անգղիացւոց պաշտպանողական երկիրներն են 1. Հիմալայա լեւան քով, Սիկիմի իշխանութիւնը, որ առեն մը Նեբալի թագաւորութեան հարկատու էր, 1816էն վեր Անգղիայի պաշտպանութեանը տակն է. 2. Մահարաթեան տէրութիւնները, որոնց մէջ ընդ ամէնը 8 միլ. բնակիչ կայ: 3. Լահորի հր. դին, Աճմիր երկրին մէջ Նաճբութներու 12 տէրութիւնները: 4. Ճաթի պզտի իշխանութիւնները: 5. Հիյտերապատի տէրութիւնը Տեքանի մէջ 10 միլ. բն.: 6. Թրավանքորի տէրութիւնը հր. կողմը, Մալապար եզերքի վրայ: 7. Սինա երկիրն, Անգղիացիք նորերս իրենց Նեփիր զօրապետին ձեռքը (1843) իրենց պաշտպանութեանը տակն առին: 8. Լահորի թագաւորութիւն կամ Սէյքսի տէրութիւնն՝ որ երկրին հսարմ. ծագն է ու 5—7 միլ. բն. ունի: 9. Լաքետիվեան կղզիք որ պարսկական-հնդկական ծովուն մէջ 50 հատի չափ կան:

Աւերին Հնդկաստանի Բրիտանիայէն ազատ մասերն են, 1. Նեբալի թագաւորութիւնը, անգղիական-հնդկական տէրութեան ու 2ինու մէջ, Հիմալայա լեւան ան կողմն է ուստի որ Տավալակիրը բարձրանալու կը սկսի: (2500 □ մղ. է ու

2¹/₂ միլ. բն. ունի): 2. Գաղղիացւոց գլխաւորաւ
բար Գորոմանտէլ ու Մալապար եղերաց վրան
ունեցած քանի մը գաղթականութիւնները, որոնք
ընդ ամէնը 27 □ մղոն մեծութիւն եւ 50,000
բնակիչ ունին: 3. Փորթուկէզներու տակն եղող
քանի մը տեղերը որ են Կոա, Տեքանի արմ. դին.
Տիու, Կուճրաթ ցամաքակղզւոյն վրայ, որոնց եր-
կուքն ալ մէկանց 90,000 բն. ունին: Ասոնցմէ
զատ չինական Մագաոյ կղզին ալ Կոայի քաղա-
քապետին տակն է: — Գանիացիք ալ աս ցա-
մաքակղզւոյն վրայ Փոնթիշերիի հր. դին քանի մը
գաղթականութիւններ ունէին թրանքեպար գլխ.
քաղաքով, բայց նորերս անգղիացւոց ծախեցին:

Երեւելի քաղաքներ.

ԱՆՏՈՐ թագաւորանիստ քաղաքը 100,000 բն.
ունի: — ԳԱԾՄԻՐ, գործատուն մ'ու 150,000 բն.
ունի: — ԳԱԹՄԱՆՏՈՒ, ներալի գլխ. քաղաքը 50,000
բն. ունի: — ԿՂԱԼԻԱՐ, Մարաթներու տէրութեան
մէջ, զօրաւոր ամրոց մ'ու 80,000 բն. ունի: — Գաղ-
թականութեանց մէջ ԳԱՔՈՒԹԹԱ, Հնդկաստանի
բրիտանական մասին գլխաւոր քաղաքը, Գանգէս
գետին մէկ բազկին քովն է: Շրջապատը 7 ժամ է,
փողոցներն անպիտան, 600,000 բն. ունի: Անգղիա-
ցւոց տուները մէյմէկ պալատներ են, իսկ Հնդկացը
ողորմելի խրճիթներ. քաղքին հր. դին է Հնդկաս-
տանի ամենէն զօրաւոր Վիլլիամ ամրոցը: — ՊԵՆԱ-
ՐԷՍ, Գանգէս գետին քով, Հնդկաց նուիրական քա-
ղաքը, 12,000 քարաշէն տուն եւ 16,000 հողէ տուն,
500,000 բն. ունի: Որպէսզի Հնդիկները Գանգէս գետ
մոտելով իրենց բարեպաշտական լուացումը կատարեն
շատ տեղ աստիճաններ կան: Շատերը իրենց մեղաց
թողութիւն գտնելու համար ինքզինքնին գետին մէջ
կը խղզեն: Աս քաղաքը Հնդկաստանի ամենամեծ
քաղաքն ու Հնդկաց ուսումնականութեանը գլխ.
տեղն է ու ադամանդի մեծ վաճառականութիւն ու-
նի: — ՄԱՏՐԱՍ, 460,000 բն. ունի եւ տաքութիւնը
արտաքոյ կարգի է: — ՊՈՄՊԱ, ազատ նաւահանգիստ
ու 200,000 բն. ունի:

Բ. ՍՏՈՐԻՆ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

Կ Ա Մ

ՀՆԴԻԿ - ՃԵՆԱՍՏԱՆ

Գանգեսի անդիի դին :

Դիրք ու Մեծոթիսն : Գանգեսի անդիի կողման ցամաքակղզին Ստորին Հնդկաստան եւ կամ լաւագոյն եւս Հնդիկ-Ճենաստան կը կոչուի, ինչու որ բնակիչք ըստ մեծի մասին Ճենաստանէն են : Բովանդակ Ստորին Հնդկաստանին մեծութիւնը հասարակօրէն 40,000 □ մղոն կը համարուի :

Երկիր : Երկրին ներքին կողմերը դեռ գրեթէ բոլորովին անծանօթ են. իսկ ծովեզերքը սաստիկ տաք ու վատառողջ օդ մ'ունի :

Ջրեր : Երեւելի գետերն են Իրաւատտի, Մենամ, Մենամգոն կամ Մայգաուն :

Բերք : Երկիրն ամէն տեսակ տունկն ու բոյսը յառաջ կը բերէ. կենդանեաց կողմանէ, բազմաթիւ ու զանազան թռչուններն ու յաղթանդամ ճերմակ փիղն երեւելի է :

Բնակիչ ու Կառավարութեան կերպ : Բոլոր բնակչաց թիւը 36 միլ. կը համարուի որոնց գլխաւոր մասը Պուտհայեան են. բայց բրիտանեական կրօնն ալ օր ըստ օրէ տարածուելու վրայ է : Երկրին տիրողները բռնաւոր ու անգութ իշխաններ են :

Բաժանում : Ստորին Հնդկաստանի մէջ 4 տէրութիւն կայ որոնք են 1. Անամի թագաւորութիւն : 2. Սիամի թագաւորութիւն : 3. Պիրամ կամ Աւա կայսրութիւն : 4. Մալայեան փոքր տէրութիւններ :

Ստորին Հնդկաստանի մէջ բրիտանական գաղթականութիւններն են, 1. Բրինձ վալէս կղզին : 2. Սինկափոր կղզին որուն համանուն գլխ. քաղաքն ազատ նաւահանգիստ է : 3. Մալագգայի սահմաններուն վրայ, Ասսամ երկիրն որուն մէ-

ջէն կ'անցնի Պրամաբուծրա գետը . Ռանկբուր եւ կովահաթթի աւանները, Թենասսերիմ ու Առագան ծովափունքը ու Մարթապան երկիրը: 4. Մերկուի կղզիները որոնց վրայ շատ թռչուն կայ: Աս ամէն բրիտանական գաղթականութեանց մեծութիւնը 4,000 □ մղոն ու բնակիչը 2 միլիոն է ու ամէնը մէկանց Պենկալայի գահերէցութեան տակ կ'երթան:

Երեւելի քաղաքներ:

ՔՅՅՅ Անամի թագաւորութեան մէջ չինաց սահմանին վրան է: — ՀՈՒԷ կամ ՖՈՒՔՈՒԷՆ, գեղեցիկ դիրքով արքայանիստ քաղաք է, եւրոպական ոճով շինուած բերդին վրայ 800 թնդանօթ ունի, Թոնքինի խորշին մէջ մակընթացութիւնն ու տեղատուութիւնը 12ական ժամ կը տեւէ: — ՊԱՆՔՈՔ, Սիամի թագաւորութեան մէջ 250,000 բն. ունի: — ՍՈՒԻԹԻԱ կամ ԱՅՈՒԹԻԱ, Մենամի բազկացը մէջ: — ՌԱՆԿՈՒՆ, Պիրմանի մէջ 30,000 բն.: — ՊԱՄՈՒ, վաճառականական քաղաք է, ու 14,000 բն. ունի: — ԱԼԱ քաղաքը Իրաւատարի գետին քով՝ 50,000 բն. ունի: — ՈՒՄՄԵՐԱՓՈՒՐԱ, Երեւելի քաղաք է ու 90,000 բն. ունի: — ԲԵԿՈՒ, Երեւելի քաղաք է եւ 369 ոտք բարձր Պուտայի տաճար ու վանք մ' ունի, որուն 100 աշտարակներուն ոսկեզօծ ծագերը շատ հեռու տեղերէն կը տեսնուին:

Գ. ԱՐԼ. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ԿԶԶԻՆԵՐԸ

ԱՐԼ. Հնդկաստանի կղզիներն են Մալետիվեան ու Լաբետիվեան կղզիները. Սէյլան, որ աւազակոյտերով ցամաք երկրին հետ միացած է. Անտամանեան ու Նիքոպարեան կղզիք, Սունտեան կղզիները, որոնք են՝ Սումատրա, Եաւա, Պոունէոյ, Չելեպէս. եւ Մոլուքեան ու Փիլիպեան կղզիները:

Սումատրա կղզին շատ արհիւ ոսկի ունի: Եաւայի մէջէն շատ խահիւ, պղպեղ ու շաքար կ'ելլէ ու իր գլխաւոր քաղաքն է Պաթալիա, որ վատառողջ օդ եւ 60,000 բն. ունի: — Պոունէոյ կղզին ոսկի ու ադամանդ ունի: Չելեպէս կղզոյն մէջ շատ բրինձ յառաջ կու գայ:

5. ԻՐԱՆ ԿՄՐ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

Դիրք ու Մեծոթիտն: Պարսկաստան՝ որ բուն Պարսիկներէն Իրան կ'անուանուի, Կասպից ծովուն ու Պարսից ծոցին մէջ տեղը կ'իյնայ ու իրեն սահմաններն են արեւմուտքէն ասիական Տաճկաստան եւ արեւելքէն Պելուճիստան ու Գապուլիստան, հիւսիսէն Մոսկոֆի Ասիա, Կասպից ծով եւ Ազատ Թաթարիստան, հարաւէն Պարսից ծոցը, — Բոլոր երկրին մեծութիւնը 22,740 □ մղոն է:

Երկիր: Երկրին միջավայրը ահագին աւազուտ եւ աղով ծածկուած անապատներով բարձրագաւառ մըն է. ու հիւսիսային արեւմտեան սահմանին վրան է Արարատ լեռը: Գետինն ընդհանրապէս բերրի է ու ամէն տեսակ ընդեղէն ու կանանչեղէն յառաջ կը բերէ: Կենդանեաց կողմանէ շատ թռչուն ունի. ձին, ոչխարն եւ ուղտը գեղեցիկ ու անուանի են: Օգն ընդհանրապէս բարեխառն է. հիւսիսային դին՝ Հայաստանի կողմերը, ձմեռը խիստ ու երկայն է, անոր հակառակ հարաւային ծովեզերեայ կողմերը նեղացուցիչ եւ անտանելի տաքութիւն մը կը տիրէ:

Ջրեր: Բուն երկրին մէջ երեւելի գետ մը չիկայ. Երասխ գետը հիւսիսային սահմանէն ու Տիգրիս եւ Շաթ էլ Արապ (Եփրատ ու Տիգրիս միացեալ) արեւմտեան սահմանէն կ'անցնին: Ուրմիա լճակը երկրին հիւսիսային արեւմտեան դին կ'իյնայ:

Բերք: Պարսկաստան իր պտղաբեր մասերուն մէջ ամէն տեսակ սքանչելի պտուղներն ունի. գլխաւորաբար ցորենն ու բրինձը շատ է ու մետաքսն աղէկ յառաջ կուգայ, եւ թեմպեքին հոստեղաց անուանի բերքն է: Ծաղկանց մէջ անուանի է մեկոնիոն ծաղիկը որմէ շատ ափիոն կ'ելէ: Մարգարիտ որսալն ալ յիշուելու արժանի է, որ Որմոս կղզոյն վրայ կ'ըլլայ:

Բնակիչ ու կառուարտոթեան կերպ: Պարսկաստանի բնակչացը թիւն հասարակօրէն 11 միլիոն կը համարուի որոնց մէջ շատ Հայ ու Արաբացի կայ: Պարսիկները մահամետական են: Երկրին կառավարութեան կերպը կատարեալ բացարձակ միապետութիւն է: Միապետը Շահ կ'անուանուի ու թէ կրօնական թէ քաղաքական օրէնքները բոլոր իր ձեռքն են, եւ իր որդւոցը մէջէն իրեն յաջորդն ընտրելու իրաւունքն ունի:

Բաժանում: Բոլոր երկիրը զանազան գաւառներու կը բաժնուի, որ են Իրագ աճէմի, Ատրպեճան (Ատրպատական), Վիլան, Մազենտերան, Թապրիստան, Քիւրտիստանի մէկ մասը, Խորասան, Վրման, Խուժիստան, Քուհիստան, Փարսիստան, Լարիստան:

Երեւելի քաղաքներ.

ԹԵՀԵՐԱՆ, բոլոր երկրին մայրաքաղաքն ու Շահի նիստը, ընդարձակ, պողաբեր ու բազմամարդ գաղտի մը վրայ շինուած է. շատ վաճառանոցներ, մրդկիթներ, պարտէզներ, գանձասներ ու ձմեռը 120,000 բնակիչ ու ամառը տաքութեան ու վատառօջ օդին պատճառաւը հազիւ 50,000 բն. ունի: — ՎՄՍՍՆ (Եկբատան) Թեհերանին հարաւային արմ. կողմը 40,000 բն. ունի: Քաղքին մէջ էսթերին ու Մուրդքէին կարծուած գերեզմանները մինչեւ ցայսօր կը ցուցուին: — ԳԱՅՆ, թագաւորական պալատ մը, գեղեցիկ դպրոց, երկաթի, մետաքսի, բամբակի գործարաններ, բանուկ վաճառականութիւն ու 30,000 բն. ունի: — ԻՄՊԱՀԱՆ, տէրութեան հին մայրաքաղաքն երկու քարաշէն կամուրջներ, բարձրագոյն դպրոց մը, ուղղափառաց եկեղեցի մը, սկեղէն ու արծաթեղէն գործուածքներու գործարաններ, ու 100 մղկիթ ունի. թագաւորական մղկիթը մահամետականաց շինած մղկիթներուն ամենէն գեղեցիկը կը համարուի: — ՋՈՒՂԱ ատեն մը Հայոց վաճառականութեան երեւելի տեղն էր ու շատ հարուստ Հայ բնակիչներ ունէր, բայց իրենց զանազան ժամանակ ուրիշ տեղեր գաղթելովն հիմակ քաղաքը շատ ինկած է: — ԹԵՊՐԻՍ (Գալբէժ) Աւրմիա լիճը թափող գետակի մը քով, վաճառականական քաղաք է, շատ գործարաններ ու 80,000 բն. ունի: — ԽՈՅ, — ԳՈՅՈՅԻՐ, Աւրմիա լճակին հս. դին: — ԹԵՅՏ, երեւելի

քաղաք է: — ԱՍՏՐԱՊԱՏ, 40,000 բն. ունի: — ՊԱԼՔՐՈՒԹ 30 դպրոց, մեծ վաճառանոց մը, Ռուսաստանի հետ բանուկ վաճառականութիւն ու 100,000 բն. ունի: — ՔՐՄԱՆՅԱՆ գանազան գործարաններ, բանուկ վաճառականութիւն ու 40,000 բն. ունի: — Շիրազի թեմպեքին շատ անուանի է եւ իր մօտերը Պերսեպոլիս քաղքին աւերակները դեռ կը տեսնուին: — ԵՁՏ, — ՊՈՒԹԻՐ կամ ԱՊՈՒԹԻՐ, — ԼԱՐ, երեւելի քաղաքներ են:

6. ԱԶԱՏ ԹԱԹԱՐԻՍՏԱՆ ԿԱՄ ԹԻԻՐՔԻՍՏԱՆ

Ընդհ. տեսութիւն: Լ'ս երկիրն՝ որ նաեւ Թուրան կամ Պուխարացոց երկիր ալ կը կոչուի, 34,000 □ մղոն մեծութիւն եւ 7 միլիոն բն. ունի, եւ ըստ մասին թափառական ցեղերու ու ըստ մասին ինքնագլուխ իշխաններու կամ խաներու տակ է: Սահմաններն են հարաւէն Պարսկաստան ու Գապուլիստան, արեւմուտքէն Կասպից ծով, հիւսիսէն ասիական Ռուսաստան, արեւելքէն Չինաց պետութիւնը: — Օգը քաղցր ու զուարճալի է: Արեւմտեան դին շատ բլուրներ ու ձորեր ու արեւելեան կողմը բարձր լեռեր ունի: Զրերուն մէջ երեւելի է Արալ լիճը, Սիր (ըստ հնոց Եաքսարթէս) ու Ամու (Ոքսոս) գետերը: Երեւելի բերքերն են աղէկ ձի, ուղտ, արջառ, ոչխար, ցորեն, բամպակ, ծխախոտ, գինի, մետաքսի որդն, օգտակար հանքեր, աղ... փայտը շատ քիչ է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՊՈՒԿԱՐԱ, հզօր խանի մը բնակութեան քաղաք է եւ 70,000 բնակիչ ունի: — ՍԸՄԸՐՂԱՆՏ 50,000 բնակչով մեծ քաղաք է, ուր որ մահմետականները անուանի բարձրագոյն դպրոց մ'ունին: — ԹԻԻՐՔԻՍՏԱՆ, 10,000 բնակիչ ունի ու Ահմէտին գերեզմանն հոս ըլլալուն մահմետականաց նուիրական քաղաք է:

7. Գ Ա Պ Ո Ւ Լ Ի Ս Տ Ա Ն

Բնօրին. տեստամթիւն: Աս երկիրը որ նաեւ Ազուանիստան ալ կը կոչուի, ունի իրեն սահման հարաւէն Պելլուճիստանը, արեւելքէն Հնդկաստանը, հիւսիսէն Աղատթաթարիստանը, արեւմուտքէն Պարսկաստանը: Գետինը ընդհանրապէս բերրի ու լեռնոտ է. գլխաւոր գետն է Հիլմէնտ որ Զարեհ լիճը կը թափի: Բոլոր մեծութիւնը 12,000 □ մղոն է ու 10 միլիոն բնակիչ ունի եւ հետեւեալ մասերու կը բաժնուի: Գապուլ՝ Թագաւորութիւն: Փեշաւեր, Գանտահար, Հերաթ ու Սիսթան իշխանութեանց իշխանները, Գապուլի Շահին հպատակ են:

Երեւելի քաղաքներ.

Աս ամէն գաւառներուն համանուն քաղաքներէն զամ երեւելի են նաեւ — ՏԵԼԼԱԼԱՊԱՏ, (Տուշագ) — ՄԵՐՄՈՒՏ, — ԻԼԻՄՏԱՐ — ՂԱՋԵԱ:

8. Պ Ե Լ Ո Ւ Ժ Ի Ս Տ Ա Ն

Բնօրին. տեստամթիւն: Աս երկիրն սահմաններն են հիւսիսէն Գապուլիստան, արեւելքէն Հնդկաստան, հարաւէն Արաբացւոց ծով, արեւմուտքէն Պարսկաստան: Օդն ընդհանրապէս բարեխառն ու երկիրը ջուր եղած տեղերը պտղաբեր է: Բոլոր մեծութիւնը 6,500 □ մղոն է ու բնակչացը թիւը 2 միլիոն, որոնց մէջ Հայ ալ կայ: Բովանդակ երկիրն այլեւայլ ցեղապետներու տակ բաժնուած է, որոնց ամենուն վրայ վերնագունութիւն մ'ունի Քելաթի Խանը կամ թագաւորը: Աս ցեղապետական երկիրներէն երեւելիներն են, Քելաթ, Սարաւան, Քուչ Կունտաւա, Չալաւան, Լուս կամ Լայա, Մըգրան կամ Մագրան, Գոհիստան:

Երեւելի քաղաքներ.

ՔԵԼԱԹ, ամրոց մը, մեծ արուարձաններ ու 20,000
 րն. ունի: — ՆԵՇՔԻ, 3000 րն.: — ՉՈՒՐԻ, 12,000
 րն.: — ՊԵԼԱ, 16,000 րն.: — ՆՈՒՆՏԵԱՍ ԲԵՂԱԹԷՆ
 Ետքը երկրորդ մեծ քաղաքն է:

9. Ա Ր Ա Բ Ի Ա

Րնդհ. տեսութիւն: Աս ցամաքակղզւոյն սահմաններն են Հիւսիսէն ասիական Տաճկաստան. արեւմուտքէն Արաբացւոց ծոցը, հարաւէն Արաբացւոց ծովը, արեւելքէն Պարսից ծոցը: Մեծութիւնը 40—50,000 □ մղոն կը համարուի: Իր ամենէն ազնիւ բերքերն են ձի, որ բոլոր երկրին վրայ մէկ հատիկ ու շատ սուղ է: Ասկէ զատ ունի սքանչելի խահվէ, շաքարի եղէգն, գինի, ամէն տեսակ ազնիւ պտուղներ. նաեւ ոսկի արծաթ, աղ, ու ազնիւ քար: — Բնակչաց թիւը 12 միլիոն կը համարուի: Աշխարհագիրները հասարակօրէն Արաբիան երեք կը բաժնեն, այսինքն Անապատ, Ապաուաթ ու Երջանիկ Արաբիա. բայց կ'երեւայ թէ աս բաժանումը հիմ մը չունի, ինչու որ եւ ոչ տեղացւոց ծանօթ է: Բոլոր երկիրը զանազան իշխաններու տակ բաժնուած է:

Երեւելի քաղաքներ.

ԱՆԱ ԵՎ ԼԱՅԱ Անապատ Արաբիայի մէջ անպիտան շէնքերով քաղաքներ են: — ԹԱՏՄՈՐ՝ քաղքին մօտերն են Բարմիրա քաղքին աւերակները: Բնակիչք վրանաբնակ են, գեղերն ու քաղաքները կը նախատեն: Անուանի է հոս Սինա լեռը (Ժայռ), որ երկու բարձր գագաթներ ունի որոնցմէ հիւսիսայինը Քորբը ու հարաւայինը նոյն իսկ Սինան է: Քորբը լեռան վրայ Յունաց Ս. Կատարինայի վանք մը կայ, որուն գրոները, աւազակաց վախէն, միշտ գոց կը մնան, ու ճամբորդները որոնք, առանց Կահիրէ նստող Սինայի եպիսկոպոսէն թուղթ մ'ունենալու վանք չեն կրնար ընդունուիլ, կողովով մը վեր վար կ'իջնան ու կ'երլեն: Արաբիայի աս մասին մէջն է նաեւ Տաճկաց Մեքքէ ու Մետինէ նուիրական քաղաքները: — ՄԵՔԵԷ, Մեհմետի ծննդեանը քաղաքն է 18,000 րն. ունի. հոս է Բեապէն (աղօթարան) որուն ամէն Տաճիկ

իր կենացը մէջ գտնէ անգամ մը այցելութեան պէտք է որ ելլէ եւ իր աղօթած ատենը, ուր որ գտնուի, երեսը դէպ ի աս աղօթարանը դարձունէ: Քեապէն 34 սոք բարձրութեամբ պղտի, չորեքանկիւնի շէնք մըն է, տարին մէկ անգամ մը կը բացուի: — ՄԵՏԻՆԷ, 15,000 բն. քաղքին մէջն է ՄԵՏԻՆԷի գերեզմանը, որն որ հարուստ մզկիթի մը մէջ մարմնի շինուած է ու քովը միշտ 40 մարդ կը հսկէ: Երջանիկ Արաբիայի մէջն են — ՊԵՅԹ ԷԼ ՓԱՆԻՔ (տուն իմաստնոց) ուր է երկրին խահվէի ամենամեծ վաճառանոցը: — ՄՈՒՍԱ, Արաբիայի ամենէն աղէկ խահվէն հոս կ'ելլէ: — ԱՏԵՆ, Արաբիայի հարաւային արմ. դին ժայռամրոց մ'ունի, 1838էն վեր Անգղիացոց ձեռքն է ու իր ամրութեանը կողմանէ կրնայ արեւելեան կիպրալթար մը սեպուիլ: Պարսից ծովածոցին քովերը զանազան Իմամներ կը տիրեն որոնցմէ ամենէն զօրաւորը Մասգաթի իմամն է որ նաեւ Պարսից ծովուն անդիի դին ու Ափրիկէին եզերքին վրայ կալուածներ ունի: Երկրին ներքին կողմերն են — ՆԵՏԵՏ, վայրենի անասուններ ունի: — ՄԱՍՍԱԹ, Պարսից ծովածոցին քով, 60,000 բն. ունի:

10. ԱՍԻԱԿԱՆ ՏԱԺԿԱՍՏԱՆ

Դիրք եւ Մեծոթիւն: Տաճկաստանի աս մասին սահմանն է Սեւ ու Միջերկրական ծովերը, Ռուսաստանի կաւկասու գաւառները, Պարսկաստան, Արաբիա ու Սուէզի պարանոցը: — Մեծութիւնն է 24,400 □ մղոն:

Երկիր: Ասիական Տաճկաստանը այնպիսի տեղ մըն է որ օդն ամէն մէկ կողմ մէյ մէկ տեսակ է: Արեւելեան ու հարաւային կողմը չոր աւազով ծածկուած ընդարձակ դաշտեր կան. գետափուռներն ու Լիբանանու ձորերը զարմանալի պտղաբերութիւն մը կը ցուցնեն: Հարաւային կողմն են բարձրաբերձ Տաւրոս լեռներն, որոնց գագաթները սառցոյցներով պատած են ու իրենց ստորտը գտնուած դաշտերը արեւուն տաքութենէն կը տոչորին: Արեւմտեան դին, Անատոլուի մէջ օդը շատ գեղեցիկ ու բարեխառն

է ու երկիրը ամէն տեսակ պտուղ ու ընդեղէն յառաջ կը բերէ: Արարատի ստորոտը Հայոց ձորերը անանկ սքանչելի գեղեցկութիւն մ'ունին որ հին աշխարհագիրներն երկրային դրախտն հոս կը համարէին:

Ջրեր: Երեւելի գետերն են Եփրատ, Տիգրիս, Ճորոխ, Երասխ, Կուր, Ալիս, Յորդանան, Արոնգէս, Գրգըլ ըմպ: Երեւելի լճերն է Մեռեալ ծով, որուն ջուրը շատ աղի է. Տիբերեայ ծով ու Վանայ ծով:

Քերք: Ասիական Տաճկաստանի մէջ ամէն օգտակար մետաղները կը գտնուին. իր լեռանցը վրայ ցրտային ու բարեխառն գօտիններու, եւ դաշտերու ու ձորերու մէջ ջերմ գօտիններու ամէն տեսակ բերքերն յառաջ կուգան: Բամբակն ու մետաքսը հոս տեղի բանուկ վաճառականութեան նիւթերն են:

Քնակիչ ու կառավարող թեան կերպ: Ասիական Տաճկաստանի բնակչացը թիւը 12 միլիոն կը համարուի, որոնց մէջ թէպէտ տիրող ազգը Տաճիկներն են սակայն Յոյն (Փոքր Ասիայի ու Ասորիքի մէջ) Հայ (Հայաստանի, Միջագետքի ու Փոքր Ասիայի մէջ) Արաբացի (գրեթէ միայն Ասորիքի ու Միջագետքի մէջ) ու Հրէայ շատ կայ: Կառավարութեան կերպը բացարձակ միապետութիւն է:

Քաճակնոճ: Ասիական Տաճկաստանը 7 գաւառ կը բաժնուի, որոնք են Անատոլու, Հայաստան, Ասորիք, Էլճեզիրէ կամ Միջագետք, Քիւրտիստան, Իրագ արապի, ու Կղզիները՝ որ են, Մարմարա կղզին համանուն ծովուն մէջ եւ

Արքիպելագոսի ասիական Տաճկաստանի վերաբերող կղզիները, 1. Լեսպոս կամ Մեթեւիկէ (Միտիլի), 2. Քիոս կամ Շիոյ Իզմիրի դիմացը, 3. Սամոս, Եփեսոսի դիմացը, 4. Գալմոզա կամ Պաթմոս, Սամոսի հարաւային դին. 5. Ռո-

դոս, Փոքր Ասիայի հարաւային արեւմտեան դին-
6. Կիպրոս կամ Գըպըրզ որ շատ պտղաբեր է,
ու 120,000 բն. ունի:

Երեւելի քաղաքներ.

ՊՐՈՒՍԱ Փոքր Ասիայի մէջ, հին ատեն տաճկի
մայրաքաղաք էր ու անցեալ տարի սոսկալի երկրա-
շարժներէ քաղաքը վերջի աստիճանի ապակա-
նեցաւ. ունի 50,000 բնակիչ: — ԻՉՄԻՐ, արե-
ւելքի վաճառականութեան առջի քաղաքը, ունի
150,000 բն.: — ՏԱԼԵՊ, Ատորիքի մէջ, ու նոյն գաւա-
ռին գլխաւոր քաղաքը, ունի 200,000 բն. արեւելքի
առջի քաղաքներէն մէկն է: — ԱՆԹԱՔԻԱ կամ հին
ԱՆՏԻՈՒՔԷ, փլած տուներով աղտոտ տեղ մ'է, ունի
2,000 բն.: — ՊԱՄԱՍՅԱՍ (ՅԱՄ), մեծ ու անուանի
քաղաք 150,000 բն. Գամասկոսի վարդը սրանցելի է եւ
ամէն բան, անասուն ու պտուղ հոս ուրիշ գերազանց
գեղեցկութիւն մ'ունի: — ԵՐՈՒՍԱԼԷՄ, Պաղեստինի
գլխաւոր ու բոլոր երկրին նշանաւոր քաղաքը հի-
մակուան ատենս զօրաւոր բերդաքաղաք է: Ընդ-
հանրապէս տխուր կերպարանք մ'ունի, իր մէջը
նշանաւոր ու երեւելի շէնքերն են, քրիստոնէից
զանազան վանքերն ու Ս. Գերեզմանի եկեղեցին, որ
125 քայլ երկայն, 70 լայն ու շատ անկանոն շինուած
խաչաձեւ շէնք մըն է: — ԲԵԹՊԵՏԷՄ, (հացի տուն)
գեղեցիկ գիւղով գեղ մ'է. ասկէ քիչ մը հեռու
բերդի նման վանք մը կայ Ս. Հեղինէէն շինուած
եկեղեցիով մը, որուն մէջն է Քրիստոսի ծննդեանը
տեղը: — ՍԱՄԱՐԻԱ, — ԿԱՆԱ նշանաւոր տեղեր են:
— ԷՆԳԻԻՐԻ հռչակաւոր քաղաք էր, բայց հիմայ
շատ ինկած է. 50,000 բնակիչ: — ՈՒՐՓԱ 38,000
բն. հին Եդեսիա ըսուած քաղաքն է: — ՄՈՒՍՍՈՒԼ,
Տիգրիս գետին քով 70,000 բն. ու գեղեցիկ շէնքեր
ունի: Ասոր դիմացն է ՆԻՆՈՒԷ հին նշանաւոր ու
Ատորեստանի գլխաւոր քաղաքն որ 12 մղ. շրջապատ
100 ոտք բարձր պատ մ'ունէր, որուն վրայ 3 կառք
քովէ քով հանգիստ կրնային երթալ, ու 200 ոտք
բարձրութեամբ 1500 հատ աշտարակներ կային: Աս
հսկայաձեւ քաղքին աւերակները որբերս գտնուելու
սկսան: — ՊԱՂՏԱՏ, Տիգրիս գետին քով Իրազ Արա-
պիին գլխաւոր քաղաքը, ատենօք մեծ, երեւելի ու
բազմամարդ էր, հիմակ 100,000 բն. ունի: — ՊԱՍՐԱ,
վաճառականութեան տեղ է ու 50,000 բն. ունի:

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն

Մեր հայրենիքն ըլլալով իր վրայ առանձինն ու ընդարձակագոյն խօսելը պատշաճ սեպեցինք:

Գիրք ու Մեծոթիւն: Հայաստանի սահմաններն են արեւելքէն Կասպից ծով, հիւսիսէն Վրաստան ու Թրապուզանի գաւառը, արեւմուտքէն Անատոլու, հարաւէն Ասորիք Միջագետք ու Պարսկաստան: Իր բոլոր լայնութիւնը 360 մղոն ու երկայնութիւնը 840 մղոն կը համարուի:

Երկիր: Բնութիւնը բոլոր Հայաստան իր ամէն տեսակ պարգեւներովն ու զուարճութիւններովը զարդարած է: Երկիրը կէս մը լեռնային է ու կէս մը շիտակ, լեռանցը մէջ անուանի է Արարատ կամ Մասիս, Արագած ու Էրձիէշ լեռերը: — Օգն ընդհանրապէս քաղցր առողջ ու բարեխառն է. եւ որովհետեւ երկիրը լեռնազաշտեր ալ ունի անոր համար տեղիս տեղիս ցուրտ ու չոր է, որն որ բնակչաց աւելի եւս ոյժ ու առողջութիւն կու տայ:

Ջրեր: Հայաստանի գլխաւոր գետերը հինգ հատ են. Եփրատ՝ (Մուրատ չայր) Վերին Ասիան Փոքր Ասիայէն բաժնելէն ետեւ Մեծ ու Փոքր Հայաստանի սահմաններն ալ կ'որոշէ ու Պարսից ծոցը կը թափի: Զուրը յստակ, շատ առողջ ու անոյշ է. իր մէջը զանազան ձկերէ զատ մարդու մեծութեամբ կէտեր ալ ունի: — Տիգրիս որ նաեւ Շաղ կամ Գկղատ ալ կ'ըսուի, իր վերի գիերը՝ Պաղտատի առջին, սաստիկ սրընթաց ու զօրաւոր է ու վարերն Եփրատին հետ միանալով նոյնպէս Պարսից ծոցը կը թափի: — Երասիս կամ Արաս մեծ Հայաստանէն կը բխի ու դէպ ի արեւելք ընթանալէն ետքը Կուր գետին հետ միանալով Կասպից ծովը կը մտնէ. իր վրան չորս կամուրջ ունի. ջրերը առատանալու ատեն ընթացքը շատ սուր է, բոլոր դիմացը եկածները նոյն իսկ շէն-

քերն ալ կը կործանէ կը տանի. ջուրը շատ առողջարար ու բոյսերու օգտակար է: — Ախուրեան (Արփա չայը) որն որ Անի քաղքին քովէն անցնելով Երասխ գետը կը թափի: Ճորոխ կամ Չորուգ, Սեւ ծով կը թափի: — Աուր կամ Քիւր, որ Արաստանէն գալով երկայն ընթացք ընելէն ետքը Երասխ գետին հետ կը միանայ: — Ալիս կամ Գըղըլ ըրմագ, Փոքր Հայաստանի գետ է, Սեւ ծով կը մտնայ. ջուրին գոյնը կարմիր է ու համ չունի: Ասոնցմէ զատ ուրիշ փոքր գետեր ալ կան:

Բերք: Հայաստանի պէս բերրի, համեղ պտուղներ ու տեսակ տեսակ անուշահոտ ծաղիկներ ու նեցող երկիր քիչ կայ. դաշտերն ու մարգերը միշտ դալար են. զանազան ու անուշահոտ ծաղիկները ստորագրելու բան չեն: Պտղոց մէջ երեւելի է ծիրանը որ 15 տեսակ ու շատ համով է: Ասկէ զատ կայ զանազան ու խոշոր խաղող, խնձոր, գեղձ, սալոր, սերկեւիլ, նուռն, համեղ թուզ... մեղրապոպ (գարբուզ) որ Տիգրանակերտի կողմերը երկու հատը մէկ իշու բեռ կ'ըլլայ. նոյնպէս սելին ալ շատ երեւելի ու ընտիր է: Հայաստանի առատ արմտեացը մէջ ընտիր ու առատ է ցորենը որ քանի մը գաւառ տարին մինչեւ երեք անգամ կը հնձուի. կայ տեսակ մը խոշոր հատերով ցորեն ալ որ պղտիկ ծառի պէս ճիւղեր կ'արձակէ. ունի նաեւ ամէն տեսակ բանջար: Լերանց վրայ ամէն տեսակ հանք, ոսկի, արծաթ, պղինձ... կը գտնուի. ամէն տեսակ թռչուններն ու կենդանիներն ալ պակաս չեն:

Բնակիչ: Հայաստան հիմակուան ատենս իր սեփհական իշխաններէն զրկուած օտարներու ձեռքն է, անոր համար բնակիչներն ալ միայն հայերը չեն, այլ ամէն տեսակ ազգ որոնց ամէն մէկն իր սեփհական լեզուն ու կրօնն ունի. հայերէն աշխարհաբառ լեզուն ալ աղէկ չիխօսուիր ու շատ

տեղ անանկ ապականած է որ զանազան երկիրներու հայերը իրարու լեզուն չեն հասկընար : Հայերն՝ իրենց թագաւորութիւնը ջնջուելէն ետքը չորս դին գաղթականութիւններ ընելու սկսան ու հիմակ ըստ մեծի մասին Տաճկաստանի, Ռուսաստանի, Աւստրիայի ու Հնդկաստանի զանազան տէրութեանց մէջ ցրուած են : Հայոց ազգին ամբողջ գումարն աս նուազութեան ատենը շատերուն կարծեացը նայելով Յ միլիոնը չանցնիր : Ուսման կողմանէ ալ յառաջագիմութեան մէջ են, որուն ստոյգ վկայ կրնայ սեպուիլ հիմակուան վարժարաններու ու տպարաններու հետզհետէ շատնալը : Երեւելի դպրոցներն են Վենետիկի Ռաֆայելեան վարժարանն ու Փարիզի Մուրատեան վարժարանը . Իզմիրի Մխիթարեան, Մեսրոպեան ու Պոլսոյ Մխիթարեանց ու Սահակեան դպրոցները, Ռուսաստանի մէջ Լազարեանց ճեմարանը, Հնդկաստան՝ Կալկաթայի դպրոցը եւ այլն : Մեծ ու բանուկ տպարաններն են Վեննայի ու Վենետիկի Մխիթարեանց տպարանները . դարձեալ Կոստանդնուպոլսոյ, Իզմիրի, Հոռմայ, Մոսքուայի, Էջմիածնայ, Երուսաղէմի, Թիֆլիզի ու Կալկաթայի տպարանները :

Կառավարութիւն : Հայաստանի կառավարութեանը վրայ գիտնալու մասնաւոր բան մը չիկայ, որովհետեւ որ տէրութեան տակն է նէ անոր կառավարութեանը կը հետեւի, ու երեք տէրութեանց ալ մայրաքաղաքներէն հեռու գտնուելով բացարձակ միապետութեան ու արձակ կառավարութեան տակ է :

Բաժանում : Հին ատենէ վեր Հայաստան երկու կը բաժնուէր, այսինքն Մեծ Հայք, Փոքր Հայք . սակայն վերջէն երեք տէրութեանց Տաճկի, Մոսկովի ու Պարսկի մէջ բաժնուելով երեք բաժանում ունեցաւ . ետքը ատենները Մոսկովի Պարսկի Հայաստանին մէկ մասը եւ Տաճկի մասին

Ախլցիսա նահանգին կէսէն աւելին առնլով Հայաստան երկու գլխաւոր բաժանում ունեցաւ, այսինքն Տաճկի եւ Ռուսի Հայաստան: Իսկ Պարսկի ձեռք մնացածը Երասխ գետին հարաւային մասն է, ուր կան Գալբէժ ու Մարանդ քաղաքները եւ Որմիա քաղաքը՝ համանուն լճին մօտերը: Մեծ Հայաստանին մեծ մասը ու բոլոր Փոքր Հայաստան Տաճկի ձեռքն է:

Մեծ ՀԱՅՔ

Սահման ունի արեւմուտքէն Եփրատ գետը որով Փոքր Հայաստանէն կը բաժնուի. հիւսիսէն Ռուսաստան. արեւելքէն Պարսկաստան, հարաւէն Միջագետք: — Մեծ Հայաստանին Տաճկի մասը հինգ նահանգներու (Էյալէթ) կը բաժնուի, որ են Էրզրում, Գարս, Պայազիտ, Վան, Տիարպէքիր: Ասոնց ամէն մէկը երեք թուղով փաշաներու տակ է: Աս նահանգներն ալ դարձեալ գաւառներու (Սանճաք) կը բաժնուին:

Երեւելի քաղաքներ.

ԷՐԶԻՐՈՒՄ, համանուն նահանգին մայրաքաղաքը որ հին ատեն Կարին կամ Թէոդուզոլիս կ'ըսուէր, հովտի մը վրայ բոլորաթիւր մեծ լեռներով պատած է որոնք երբեմն Յունիսի մէջ ալ ձիւնապատ կ'ըլլան: Քաղքին ծամբաները նեղ ու աղտոտ են. բնակչացը թիւը 100.000 էր ու Հայերը բազմաթիւ էին, բայց Ռուսաստան գաղթած ըլլալով նուազեցան: Հոս շատ մեծ շէնքեր ու բաղնիքներ կան, խաներն ու իջեվանները բոլոր քարէ են: Հայերը արուարձանի մը մէջ իրարու մօտ երկու եկեղեցի ունին: Էրզրում Տաճկի Հայաստանի մէջ առջի առուտուրի քաղաքն է, ամէն օր զանազան տեղերէ երեւելի վաճառականներ ու ծամբորդներ կու գան: — Մէկալ երեւելի քաղաքներն են ՄՈՒՑ, ՄԱՆԱԶԿԵՐՏ, ԹՈՓՐԱԿ ՅԱԼԷ ու ԷՐԶԻՆՅԱ: — ՅԱՐՍ կամ ՂԱՐՍ. համանուն նահանգին գլխաւոր քաղաքը, շատ զուարճալի դիրք ունի, ծամբաները նեղ ու ծուռ են, բարձր ժայռի վրայ բերդ մ'ունի. հայերը եկեղեցի մ'ունին. քաղքին բնակիչը առհասարակ տաճիկ է: — ՊԱՅԱԶԻՏ, համանուն նահանգին գլխաւոր քաղաքը պարսպապատ ու բարձր

լերան վրայ շինուած է. հոս 100 տան չափ Հայ կայ որոնք երկու եկեղեցի ունին: — ՎԱՆ, համանուն նահանգին գլխաւոր քաղաքն որ առաջ Շամիրամակերտ կ'ըսուէր, երկու պարսպով պատած հին ատենէն վեր անուանի ու բազմամարդ քաղաք է: Քաղաքին քովի անառիկ բերդն՝ որ վանաբերդ կ'ըսուի, իր սեպագրերովը նշանաւոր է: Վանայ համանուն լիճը Հայաստանի ամենէն մեծ լիճն է, որուն մէջի Աղթամարայ կղզին նշանաւոր է համանուն վանքին համար: — ՏԻՆՏՊԷՔԻՍ (Տիգրանակերտ, Ամիթ) համանուն նահանգին պարսպապատ բերդաքաղաքն է. բնակչաց թիւը 60,000, առուտուրը շատ ծաղկած է: Ուրիշ գլխաւոր քաղաքներն են ԽԱՐՅԵՐՓ, — ՄԵՐՏԻՆ, ու — ՆՓՐԿԵՐՏ (Մուֆարդին):

ՓՈՔԻ ՀԱՅՔ

Աս տեղս Անատոլուին արեւելեան կողմը, բոլոր Տաճկի տակն է: Մէկանց հինգ նահանգ կը բաժնուի, որ է Սըվաս, Գայսերի, Նիկտէ, Մալթիա ու Շապին գարա հիսար: Սըվաս երեք դուղով փաշայի տակ է, իսկ միւսները երկու դուղով:

Երեւելի քաղաքներ.

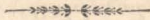
ՍԷՎԱՍ ըստ հնոց Սերաստիա համանուն նահանգին գլխաւոր քաղաքը դաշտի մը վրայ շինուած ու երկու բերդով ամրացած է: Հոս Հայերը քանի մը եկեղեցի ու մատուռ ունին որոնց մէջ երեւելի է սրբոյն Վլասայ Սեւաստի եպիսկոպոսին մատուռը, ուր վղի ցաւի համար շատ ուխտաւորներ կու գան: Գերեզմանատան մէջ սուրբ Կլասարատիոսեանց գերեզմանը կայ: Հոս 1676ին ծնաւ երկու Մխիթարեան վանքերու հիմնադիրն ու Աբբան աստուածաբեալ Մխիթար վարդապետը, որուն համար ալ Սեբաստացի կը կոչուի: — ԳԱՅՍԵՐԻ որ հին ատենները Մաժաք ու ետքը Աեսարիա կ'ըսուէր, զուարճայի դաշտի մը վրայ շինած ու մեծ պարսպով պատած է, բնակիչքն են Տաճիկ, Հայ, որոնք երկու եկեղեցի ունին ու Հոռոմ: — ՆԻԿՏԷ, աղւոր պարսպապատ քաղաք է ու առատ ջուր ունի: — ՄԱԼՏԻԱ ըստ հնոց Մելիտինէ. Եփրատ գետին արեւմտեան դին ընդարձակ դաշտի մը վրայ շինուած է, բնակիչքը շատ ուսումնասէր ու զրասէր են. հոս հայերը եկեղեցի մ'ունին: — ՉԱՐՅԵՐՏ ԻՍՐԱ ՀԻՍԱՐ կամ ԳԱՐԱ ՀԻՍԱՐԸ ՉԱՐՔԵՐՏ. լերան վրայ շինուած գիւղաքաղաք է. ու բոլորտիքն առատ հանք կայ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌՈՒՄԻ ՄԱՍԸ

Հայաստանի ռուսական մասը բոլոր Մեծ Հայաստանի մէջ կ'իյնայ. սահմանն է հարաւէն Պարսկաստան, հիւսիսէն բուն Արաստան: Երեւելի լիճն է Սեւանու կամ Գեղամայ ծովը (Կէօքճէ տէրեա):

Երեւելի քաղաքներ.

ԵՐԵՒԱՆ՝ Երասխ գետին քով երեւելի քաղաք է ու պարսպապատ բերդ մ'ունի: — ԽՈՐ ՎԻՐԱՊ, Երեւանէն օր մը հեռու հին Արտաշատ քաղքին աւերակաց մէջն է քարաշէն եկեղեցիով, որուն մէջն է Ս. Գրիգոր լուսաւորչին վիրապը: — ԷՋՄԻՍՓԻՆ, Արարատ ու Արագած լեռանց մէջ ընդարձակ դաշտի մը վրայ անուանի ու մեծ վանք է. հոս է Հայոց գրխաւոր կաթուղիկոսարանի աթոռը: — ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՔ, Սեւանայ լճին քով Հայոց գեղ մըն է: — ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ, համանուն գետակին քով հին ատենները անուանի քաղաք էր. հիմակ Հայերը հոս մեծ եկեղեցի մ'ունին: — ԹԻՓԻՔ քաղաքը Հայաստանին հիւսիսային ծայրը կ'իյնայ ու 30.000 բն. ունի: Կուր գետը քաղաքը երկու կը բաժնէ, հոս կայ հայու դպրոց մը, ուր արեւելեան ու արեւմտեան լեզուներ կը սորվուի:

Գ. Ա Փ Ր Ի Կ Է

1

Ափրիկէն ցամաք երկրին որ մասն է ու ինչ ձեւ ունի: — Ինչ
դիրք ու մեծութիւն ունի:

Ափրիկէն արլ. կիսագնդին արմ. հարաւային
մասը կը կազմէ:

Երկրագնդին աս մասն՝ որ գրեթէ կղզւոյ մը
նման է ու միայն Սուէզի պարանոցովը Ասիայի ցա-
մաք երկրին հետ կը կապուի, սահման ունի հիւսի-
սէն՝ 6 ժամ հեռաւորութիւն ունեցող Կիպրայթարի
նեղուցն ու Միջերկրական ծովը: Արեւմուտքէն
ու հարաւէն՝ Աթլանտեան ծովը, Արեւելքէն Հընդ-
կաց ովկիանոսը, Կարմիր ծովն ու Սուէզի պարանոցը:

Ափրիկէի մեծութիւնը 550,000 $\square$ մղոն կը
համարուի ու ներսի կողմերը դեռ բաւական ծա-
նօթ չեն:

2

Ափրիկէի երեւելի լեռներն որոնք են:

Կը կարծուի որ երկրին ներսի կողմերը ճէ-
պէլ-իւլ-Գամէր կամ Լուսնոյ լեռինք անուամբ
լեռանց շղթայ մ'եղած ըլլայ, եւ Սիեռա-լէոնա
ու Կարտաֆուի հրուանդաններն ալ անոր արեւ-
մտեան ու արեւելեան ծագերն ըլլան: Հիւսիսային
դին է Աթլաս լեռը որն որ բոլոր Բարբարոսաց
երկրին մէջ կը տարածուի եւ որուն ամենաբարձր
գագաթը 12,000 ոտք է: Հարաւային կողմն է
Լուբաթեան լեռինք: Ապիսինեան ալիեանք Կար-
տաֆուի հրուանդանին արմ. կողմը գրեթէ բո-
լոր Հապեշիստանի մէջ տարածուած են. որոնց
ամենաբարձր գագաթը 14,000 ոտք կը համարուի:
Գոնք լեռը Ափրիկէի ներսի կողմերէն դէպ ի
Կուինէայի եզերքը կը տարածուի: Հարաւային

կողմը ծանօթ եղած են Չեան լեռները: Ասոնցմէ զատ երկրին բոլորտիքն եղող կղզեաց մէջ ալ բարձրկեկ լեռներ կը գտնուին, որոնց ամենէն երեւելին է Գանարեան կղզիներէն Թեներիֆա կղզւոյն վրան եղած Բիք տը Թէյտ անուամբ 11,500 ոտք բարձր հրաբուխ լեռը:

3

Ափրիկէի երեւելի խորշերն ու նեղուցներն որոնք են:

Ափրիկէի երեւելի խորշերն են, Բարբարոսաց երկրին մէջ Սիւրգի ու Գապէսի խորշերը: Կուի-նէայի խորշը համանուն ծովեզերքին քով: Գա-Փրաստանի մէջ Լակսայի խորշը: Սոֆալայի խորշը: Կարմիր ծովուն հիւսիսային դին Եգիպտոսի ու Արաբիայի մէջ Սուէզի խորշն որ Աստուածաշնչի մէջ ծով վերջին կը կոչուի, ուստի Երբայեցիք Եգիպտոսէն Աւետեաց երկիրն անցան:

Երեւելի նեղուցներն են Կիպրալթարի կամ Սեպտէի նեղուցը, Մոզամպիքի ջրանցքը, Պապէլ-Մանտէպի նեղուցը:

4

Ափրիկէի գետերն ու երեւելի լճերն որոնք են:

Ափրիկէի երեւելի լճերն են, Գայիրուն, որ երբեմն Մերիս կ'անուանուէր, Եգիպտոսի մէջ: Մարաւի, Մոզամպիքի արեւմտեան դին: Չատ՝ Սուտանի մէջ: Գուֆա՝ հարաւային Հապէշիստանի մէջ:

Ափրիկէի ամենածանօթ ու հռչակաւոր գետն է Նեղոս գետը որ Միջերկրական ծով կը թափի: Սենեկալ, Կամպիա՝ որն որ 4 մղոն լայն բերնով Աթլանտեան ծով կը թափի: Նիկեր՝ որ երկրին ներսի կողմերէն կուգայ: Ջահիրէ կամ Գոնկոյ ու Գուանցա հարաւային Կուինէայի մէջ, Օրանթ Հոթթենթոթի երկիրը, Աթլանտեան ովկիանոս

կը թափին : Ասոնցմէ զատ է ջամպէս գետն՝ որ Մոզամպիքի ջրանցքը կը թափի :

5

Ափրիկէի երեւելի կղզիներն ու արքիպեղագոսներն որոնք են : — Երեւելի գլուխները կամ հրուանդաններն որոնք են :

Ափրիկէի երեւելի կղզիներն ու արքիպեղագոսներն են Աթլանտեան ծովուն մէջ Աղորեան, Մատէռա, Գանարեան կղզիք. Գաբվերտեան կամ Գալարի գլխոյ կղզիք. Իշխանաց կղզիք. Համբարձման կղզի. Ս. Թովմաս. Աննա Պոն. Ս. Հեղինէ : — Հնդկաց ովկիանոսի մէջն են Մատակասգար. Ռոտրիկուէս. Մորիս կամ Կղզի Գաղղիայ. Պուրպոն. Գոմորեան կղզիք. Ջանճեպար. Սէշէյլեան կղզիք. Սոգոթորա :

Ափրիկէի երեւելի հրուանդանները կամ գլուխներն են Բարբարոսաց երկրին մէջ Պոն ու Սեւթա գլուխները : Սահարայի մէջ Պոյատոր ու Պլան (Սպիտակ) գլուխները. Գալարի գլուխ. Ս. Մարիամ, Սենեկամպիայի մէջ. Արմաւենեաց, Երից ծագաց գլուխ. Ֆորմոզա ու Լորէզ գլուխները Կուինէայի մէջն են : Գլուխ բարեյուսոյ (Պոն Էսբերանս), Ակուլաս գլուխները, Գաբլանտի մէջ : Նաթալ կամ Ամպր գլուխը Մատակասգարի հիւսիսային դին է : Տելկատոյ Մոզամպիքի կողմն ու Կարտաֆուի Սոգոթորա կղզւոյն դիմացն են :

6

Ափրիկէ ինչ տեսակ երկիր ունի եւ — Օրն ինչպէս է :

Ափրիկէ իր երկրին գեղեցիկ ու զարմանալի բերքերովն ի հնուց անուանի է : Գետինն ամէն տեսակ սքանչելի պտուղներ յառաջ կը բերէ ու իր ծոցը առատ ոսկի եւ արծաթ ունի :

Ափրիկէ երկրագնդին միւս մասերէն աւելի ջերմ գօտւոյն տակն ու աւազուտ հարթ երկիր

ունենալուն, անոնց ամենէն ալ աւելի տաք է. միայն անձրեւներու ատեն կրնայ ըսուիլ որ օգը քիչ մը կը բարեխառնի: Ամենասաստիկ տաքութիւնը միջին Ափրիկէի մէջն է որ շարունակ ութ ամիս կը տեւէ. երկինքն ամենեւին ամպ չ'երեւար. արեգական լուսոյն հազիւ աչք կը դիմանայ: Երկնից գիշերուան գեղեցկութիւնը տեսնելու բան է. մարդ կը կարծէ թէ երկնային մարմիններու ծովու մը տակ է: Ութ ամիսէ ետքը անձրեւներն ու փոթորիկները կը սկսին, գետինն ալ կը դալարի:

7

Ափրիկէի մէջ սրչափ բնակիչ կայ ու քանի լեզու կը խօսուի եւ քանի կը բաժնուի:

Ափրիկէի բնակիչքը ճիշդ համրուած չ'ըլլալուն ստոյգ բան մը չի գիտցուիր: Աշխարհագիրներէն ոմանք մինչեւ 150 միլիոն կը գնեն:

Ափրիկէի մէջ խօսուած լեզուները 300ի չափ կ'ըլլան որոնց հիմը արպերէն լեզուն է. ասկէ զատ եւրոպացւոց տակն եզող տէրութեանց գաղութականութեանց մէջ եւրոպացի լեզուներ կը խօսուին:

Ափրիկէ զանազան մասունքներու կը բաժնուի որ են 1. Եգիպտոս, 2. Նուպիա, 3. Հապեշիստան, 4. Բարբարոսաց երկիր, 5. Սահարա անապատ, 6. Սենեկամպիա, 7. Կուինէա, 8. Նիկրիտիա, 9. Գափլանտ, 10. Ներքին հր. Ափրիկէ, 11. Ափրիկէի արեւելեան եզերաց երկիրները, 12. Կղզիներ:

1. Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

Գիրք ու Մեծոթիսն: Աս հնութեան հրաշակաւոր երկիրը Ափրիկէի արեւելեան ծագը Միջ-

երկրական ու կարմիր ծովերուն քովն է ու Սուէզի պարանոցով Ասիայի հետ կը կապուի: Բոլոր իր մեծութիւնը 8800 □ մղոն է:

Երկիր: Երկիրը շատ բերրի է ու օղն արտաքոյ կարգի տաք, մանաւանդ հարաւային հով փչած ատեն: Անձրեւ շատ քիչ կու գայ ու փոթորիկ կամ սառոյց տեսնուած բան չէ:

Յիշուելու արժանի է նաեւ բաց ի Սէմուն ֆրասկար հովէն, Խամսի հովն որ երկրին արկածը կը սեպուի: — Խամսին (յիսուն կը նշանակէ, որովհետեւ հասարակօրէն Ջատկին ու Հոգեգալստեան մէջ եղած 50 օրուան մէջ կը փչէ) այնպիսի հով մըն է որ բարեբախտաբար երեք օր եւ շատ անգամ քանի մը ժամ միայն կը տեւէ: Հովն սկսելուն պէս աւազէ փոշին բոլոր երկիրը կը պատէ, պայծառ երկինքը տխուր կերպարանք մը կը ստանայ, արեգակն արեան պէս կը կարմրնայ, ու ելած փոշին այնպիսի բարակութիւն մ'ունի որ նաեւ գոց խուցերու ու սընտուկներու մէջ ալ կը մտնէ ու աչքերու շատ ֆրասկար է: Եգիպտոսի մէջ շատ կոյր ու միականի բլլալուն պատճառն ալ աս է: Հովին սկսած ատենէն տաքութիւնը մէկէն 12° կ'աւելնայ ու այնպիսի հեղձուցիչ ջերմութիւն մը կը սկսի որ թոքացառութիւն կը պատճառէ, մարմնոյն մորթը կը ճմրտարկի, արտաշնչութիւնը կը դադրի ու մարդ ներքուստ սպառելու կը սկսի: Ջուր, քար ու մետաղ, ամէն զոգացուցիչ բաները կը տաքնան: Ասանկ ատեն ամէն մարդ իր բնակարանը կը քաշուի, միայն բրինձ, ընդեղէն պտուղ կ'ուտէ եւ լեմնած կը խմէ, բաղնիք կ'ընէ եւ արտաշնչութիւնը դիւրինցընելու համար հոտաւէտ օծելիքով ինքզինքը կ'օծէ: Ուղտերը աս վէն երկու երեք ըոպէի մէջ կը սատկին ու քանի մ'օր ետքը այնպէս կը թեթեւնան որ մէկ ձեռքով կրնան վերցուիլ: — Աս հովէն զատ ժանտախտն ու մաղձայոյզը բոլոր Եգիպտոսի գաւառին մեծ հարուած մ'է ու շատ տեղերու բնակիչքը աս ախտերուն պատճառաւ սաստիկ նուազած են:

Ջուր: Եգիպտոսի մէջ Նեղոս գետն անուանի եւ երեւելի է եւ վերին Եգիպտոսի ու Հապեշիստանի մէջ եկած առատ անձրեւներէն, իր աճելովն ու նուազելովը բոլոր երկրին պողաբերութեան պատճառ կ'ըլլայ:

Օգոստոսի մէջ գետը կը սկսի իր եզերքներէն դուրս տարածուիլ ու քիչ ատենուան մէջ բոլոր

Եգիպտոս ծով կը դառնայ: Սեպտեմբերին ջրին բարձրանալը կը դադրի ու Հոկտեմբերի մէջ նորէն իր անկողինը կը մտնէ: Զուրը բոլորովին քաշուելէն ետքը (Նոյեմբ) պարարտ ցեխ մըն է բոլոր ցամաքը կը ծածկէ, ու երկիրը չափէ դուրս կը պարարտընէ: Ասոր վրայ անմիջապէս մշակութիւնը կը սկսի, քիչ օրուան մէջ ծառերն ու մարգերը նորէն իրենց կանաչութիւնը կը ստանան, Յունուարի վերջերը առջի հունձքը ու Ապրիլի մէջ երկրորդը կ'ըլայ: Զմեռն ամենէն գեղեցիկ ու ամենէն հաճոյարար ժամանակն է:

Բերք: Բերքերուն մէջ ամենէն ընտիրն է ցորենը որն որ մէկ տունկէն զանազան ճիւղեր արձակելով 30, 50, 100 մինչեւ 150 հատ կու տայ. երեւելի է նաեւ Ստորին Եգիպտոսի բրինձը որ տունկին 100 հատ կու տայ: Ասոնցմէ զատ, շաքարի եղէգն, խահվէ, ու ամէն տեսակ հարաւային բերքեր կը գտնուին: Խիստ շատ է արմաւը, շատերը բոլոր տարին արմաւով կը կերակրին. նաեւ ամէն տեսակ ընդեղէններ ու պտուղներ ալ կը գտնուին: Կենդանեաց կողմանէ ունի առիւծ, ինձ, բորեան, կոկորդիլոս որուն բնակարանը Նեղոս գետն է. Փարաւոնի մուկ, մեղու, մետաքսի որդն եւ ուղտ: Նաեւ անուանի է Եգիպտոս իր սքանչելի վարդովը որուն ջուրը արեւելք ամէն գի կը խաւրուի:

Բնակիչ: Եգիպտոսի բնակչացը թիւը 3 միլիոն է որոնք են Արաբացի, Տաճիկ, Մամելուք, Հայ. Խալթի, Յոյն ու գաղթեալ Եւրոպացիք մանաւանդ Գաղղիացիք ու Իտալացիք:

Քաճակոտ: Բոլոր Եգիպտոս երեք կը բաժնուի. Վերին, Միջին եւ Ստորին Եգիպտոս:

Երեւելի քաղաքներ.

Վերին Եգիպտոսի կամ Սայիտի երեւելի քաղաքն է, — ճիճէ: Նեղոսի քով — ԼՈՒՔՍՈՐՔ քաղքին մօտերն են հին, հարիւրդրեան թերէ քաղքին աւերակները, որուն արեւելեան գին կ'իյնայ Թեբայիս անապատը ուր Պօղոս ու Անտոնիոս առաջին քրիստոնէայ ճգնաւորները կ'ապրէին:

ԳԱՀԻՐԷ Միջին Եգիպտոսի կամ Վիւսթանի

մէջ բոլոր Եգիպտոսի գլխաւոր քաղաքը Նեղոսի գլխաւոր ջրանցքի մը քովն է: Քաղաքին մէջ բլրի մը վրայ է Բաշային բնակարանը. տուներն ողորմելի են ու աղտոտ, ճամբաները Նեղոս գետին կոխելովը տարին անգամ մը կը մաքրուին: — Ճիշտ, Գահիրէի դիմացն եղող փոքրիկ քաղաքն իր հին Եգիպտոսի թագաւորներէն շինուած բիրամիաներովն երեւելի է: Սփինքս ըսուած ահագին արձանը քարէ շինուած կուսի մը գլխով նստած առիւծ մըն է որուն գլուխն ու վիզը միայն 27 ոտք բարձրութիւն ունի: Մուսիաներն որ հազարաւոր տարիներով զմնսուած ու առանց ապականութեան մնացած մեռելներ ու Եգիպտացւոց սուրբ համարուած կենդանեաց (կոկորդիլոսի, կատուի, մկան) դիակներ են, ստորերկրեայ ընդարձակ աւազէ դաշտերու մէջ կը պահուին: Ստորին Եգիպտոսի կամ Պահրի մէջ Նեղոս գետը երկու գլխաւոր բազուկներու կը բաժնուի եւ իր բաժնուելովը յունարէն Տելթա գլխադրոյն (Δ) ձեւն առնուին նոյն տեղն Տելթա կը կոչուի: Աս Տելթայի մօտերը, Միջերկրական ծովուն քովն է Ալեքսանդր Մեծէն շինուած ԱղիֆՍԱՆԻՐԻԱ քաղաքն որ Քրիստոսէ յառաջ Սերափիսի տաճարովն ու պտղամայեցւոց զբառամբն անուանի եւ մեծ վաճառականութեան քաղաք էր. հիմակ միայն 40.000 բն. ու 2 նաւահանգիստ ունի ու քաղաքն երթալով գեղեցկանալու վրայ է: Պոմպէոսի 88 ոտք բարձր սիւնն ու կղէոպատրայի 60 ոտք բարձր կոթողը (Օպելիսք) քաղաքին մօտերն են: — Ապուքիր 1798ին ծովական պատերազմովն երեւելի է: ՌՈՍԵԹ (Ռեշիտ), Եգիպտոսի ամէն քաղաքներէն աւելի գեղեցիկ գիրք մ'ունի: — ՏԱՄԻԷԹ, Նեղոս գետին արեւելեան բազկին վրայ 15.000 բն. եւ խաչվէի ու բրինձի աղէկ վաճառականութիւն ունի:

2. Ն Ո Ւ Պ Ի Ա

Րնդհ. տեսութիւն: Նուպիա Եգիպտոսի հարաւային դին կ'իյնայ ու իր սահմաններն են արեւելքէն կարմիր ծով, հարաւէն Հապեշիստան, արեւմուտքէն Սուտան եւ Սահարա անապատը: Բովանդակ մեծութիւնը 14,000 □ մղոն է: Նեղոս գետն իր զանազան ճիւղերովը բոլոր երկրին մէջ տարածուած է ու շատ ջրվէժներ ունի:

Գետինն ըստ մասին լեռնային եւ ըստ մասին աւազի անապատ է: Օդն ու բերքը Եգիպտոսի հետ նոյն է:

Երկիրը դեռ բոլորովին ծանօթ չէ, կը կարծուի որ ներքին կողմերը Տոնկոլա, Սենար, Տարֆուր ու Գորտոֆան անուամբ զանազան թագաւորութիւններ եղած ըլլան:

3. ԱՊԻՍԻՆԻԱ ԿԱՄ ՀԱՊԵՇԻՍՏԱՆ

Րնդի. տեսութիւն: Ըստ երկիրը Նուպիայի հարաւային դին Կարմիր ծովուն քով ափրիկեան Հելուետիա մը կրնայ ըսուիլ, ինչու որ գրեթէ բոլոր երկիրը լեռնոտ է, ու իր լեռանցը բարձրութիւնը ըստ մեծի մասին Պիւռենեան եւ Ալփեան լեռանց բարձրութեանը կը հաւասարի: — Երկրին բովանդակ մեծութիւնը 10,000 քառ. մղոն ու բնակչացը թիւը 4—7 միլիոն կը համարուի:

ԿՈՆՏԱՆՐ գլխաւոր քաղաքը 6000 բնակիչ ունի:

4. ԲԱՐԲԱՐՈՍԱՑ ԵՐԿԻՐ

Րնդի. տեսութիւն: Ըփրիկէի հիւսիսային դին Եգիպտոսէն սկսեալ մինչեւ Աթլանտեան ծով Բարբարոսաց երկիր կը կոչուի: Իր երկայնութիւնը 450 մղոն ու լայնութիւնը 30—50 մղոն է եւ 14 միլիոն բնակիչ ունի: Երեւելի լեռն է Աթլաս. գետինը պտղաբեր է, արծաթ, ոսկի կապար ու ազնիւ քար շատ ունի: Բոլոր երկիրը հետեւեալ մասանց կը բաժնուի:

1. Պարգա թագաւորութիւն՝ որ կէս մը Թարապուսի ու կէս մ'ալ Եգիպտոսի տակ է, ու

բնակիչները Պետուին կը կոչուին ու բոլոր աւազակ են:

2. Թարապուլուսի փաշայութիւն՝ որուն Փաշան զօրքէն ընտրուելով Սուլթանէն Հաստատութիւն կ'առնու ու երկիրը Պէյերով կը կառավարէ:

3. Ֆէզան երկրին տիրողն ինքզինք Սուլթան կ'անուանէ եւ Թարապուլուսի Փաշային տարեկան տուրք կուտայ եւ 70,000 բն. ունի:

4. Թունուզի պէյութիւնը Սիկիլիա կղզւոյն դիմացը, Տաճկի Սուլթանին Հարկատու Պէյ մը եւ 2 միլիոնի չափ բնակիչ ունի:

5. Ճեզայիր, Գաղղիացւոց ձեռքը 8,000 □ մղոն երկիր է ու բնակչացը թիւը 3 միլիոն կը սեպուի: Երկիրը բերրի է, լեռանց մեծ մասը գեղեցիկ եւ հովանաւոր անտառներով զարդարուած են:

6. Ֆէս ու Մաղըրպ, Ափրիկէի Հիւսիսային արեւմտեան անկիւնը Միջերկրական ծովուն քովը 120 մղոն երկայնութիւն եւ 90 մղոն լայնութիւն ունի: Աթլաս լեռը 12,000 ոտք բարձր գագաթով մը երկրին մէջ կը տարածուի, գետինը պտղաբեր է եւ առատ ցորեն ունի. ձիւն, կովը, ոչխարն ու դեղին կաշին երկրին հարրատութիւններն են ու վաճառականութիւնը բանուկ է: Տիրողն Եւրոպացիներէ կայսր ու իր հպատակներէն Սուլթան կ'անուանուի: Բնակչացը թիւը 6 միլիոն է:

7. Պիլեա-իւլ-Ճերիտ ըսուած երկիրը բոլոր անապատ եւ կէս մը Մաղըրպի եւ կէս մը Թունուզի տակն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ԹԱՐԱՊԱՆՍ Համանուն փաշայութեան գլխաւոր քաղաքը Միջերկրական ծովուն քով աղէկ նաւահանգիստ մ'ու 25,000 բնակիչ ունի: — ԹՈՒՆՈՒՅ, Համանուն պէյութեան գլխաւոր քաղաքը թէպէտ Բարբարոսաց երկրին ամէն քաղաքներուն պէս աղտոտ է, բայց իր ունեցած հնութիւններովը հարուստ

է եւ աղէկ վաճառականութիւն եւ 100,000 բն. ունի: Կարքեդոն քաղքին աւերակները դեռ կը տեսնուին: -- ՃԵՁԱՅԻՐ, (Ալճէրի) համանուն տէրութեան գլխաւոր քաղաքը 40,000 բն. աղէկ նաւահանգիստ ու դասատուներ ունի: Ալճէրի Գաղղիացւոց հպատակելէն ի վեր քաղաքը շատ ծաղկեցաւ: — ՕՐԱՆ ծովեզերեայ քաղաք է: — ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒ ժայռերու եւ ձորերու վրայ շինուած է ու քաղքին երկու մասերը հին Հռոմայեցւոց ատենէն մնացած կամուրջով մը իրարու հետ կը կապուին: — ՊՈՆԱ, նաւահանգիստով մը որուն մօտ է հին Հիպոն քաղքին աւերակները ուր Ս. Օգոստինոս եպիսկոպոս էր. ամրոց մ'ու 8000 բն. ունի: — ՄԱՂՐԸՊ համանուն տէրութեան գլխաւոր քաղաքը, գեղեցիկ պարտէզներ, աղբիւրներ ու 60,000 բն. ունի: — ՓԵՍ՝ որ Բարբարոսաց երկրին ամենէն գլխաւոր քաղաքն է շատ գործարաններ ու 80,000 բն. ունի: — ԹԱՆՃԵՐ՝ որ Կիպրալթարի նեղուցին բերանը ծովական վաճառականութեան կեդրոնն ու եւրոպացի հիւպատոսաց տեղն է, նաւահանգիստ, զօրաւոր բերդ մ'ու 10,000 բն. ունի: Հոս Կիպրալթարին դիմացը — ՍԵՒԹԱ, եւ — ՄԵԼԻԼԵԱ քաղաքները Սպանիացւոց ձեռքն են, որոնցմէ առջինը ամրոց մ'ու 12,000 բն. ունի:

5. Ս Ա Յ Ա Ր Ա Ա Ն Ա Պ Ա Տ

Աս անապատը որ աւազէ ովկիանոս մը կրնայ ըսուիլ, 60—80,000 □ մղոն տարածութիւն ունի եւ իր տեղիս տեղիս իբր կղզի ձեւացած պտղատու երկիրները Օազիս կը կոչուին:

Աս ահագին երկիրը խճաքարով ու աւազով բոլորովին ծածկուած է, որոնք ճամբորդներուն ոտքերը կը վերաւորեն եւ աչքերու մեծ փրփու կու տան: Իրաւամբ Արաբացիք աս տեղս անջուր ծով կը կոչեն, ինչու որ նայողին աչքին աւազէն ու երկնքէն ուրիշ բան չ'երեւար:

Աս ընդարձակ անապատին մէջ անանկ խաղաղութիւն մը տիրած է որ ամենափոքր ձայն մ'ալ հեռուէն կը լսուի: Հոս տեղի տաքութիւնը անհաւատալի բան է, երկրին վրայ կանաչ ամենեւին չ'ատենուի: Հովը ըոպէի մը մէջ աւազէ լերանց շղթայ մը կը կազմէ ու դարձեալ քիչ ատենուան մէջ հարթյառակ կ'ընէ. ասով անապատին կերպա-

րանքը միշտ փոխուելու վրայ է. ամենեւին ճամբու-
հետք չկայ, ճամբորդը պէտք է որ արեգական ու
աստեղաց ընթացիցը համաձայն ինքզինքը ուղղէ:
Սակայն աս աւազէ ծովուն մէջ օազիս անուա-
նեալ 30ի չափ դալար կղզիներ ալ կը գտնուին ինչպէս
Մուրզուք, Թուաթ, Ակատէս. ուր տեղերը ջուր,
ծառեր ու արմաւ կը գտնուի: Հոս տեղի բնա-
կիչները վրանարնակ բարբարոսներ են, ու ամենեւին
կենդանի չեն մեռցրներ, շատ կաթ կը խմեն ու
քուսքուս կոչուած բրինձը կուտեն, եւ կը կարծեն
թէ իրենք երկրին առջի բնակիչներն են ու արեգա-
կը միայն իրենց համար կը ծագի ու մեծ զարմացման
մէջ կ'իջնան երբոր մէկը իրենց լեզուն չգիտնայ որ
է ապականեալ արպերէն:

6. Ս Ե Ն Ե Կ Ա Մ Պ Ի Ա

Րնդի. տեսութիւն: Սենեկամպիայի մեծու-
թիւնն է 18,000 □ մղոն. գլխաւոր գետերն են
Սենեկալ, որուն վրայ մի եւ նոյն երեւոյթները կ'ե-
րեւան ինչ որ Նեղոս գետին վրայ ըսինք, Կամպիա,
ու Նիկեր: Ծովկեղերքը դաշտային է ու ներքին
կողմերը լեռնոտ: Երկրին ծոցն արծաթ ու ոսկի կը
գտնուի: Բնակիչը 8 միլ. կը համարուի:

Աս երկիրը զանազան ցեղերու տակ է որոնցմէ
ոմանք թագաւոր ու ոմանք ալ նահապետական
կառավարութիւն ունին: Եւրոպացիք աս երկրին
անունը Սենեկալ ու Կամպիա գետերէն առնլով
Սենեկամպիա դրած են որ կը բաժնուի Վերին,
Միջին ու Ստորին Սենեկամպիա: Աս երկու գե-
տերն ալ երկրին հր. արլ. դիու Գոնք լեռներէն
կ'իջնան ու տարւոյն ամենաչոր ժամանակն ալ
20—28 ոտք խորութիւն, բաւական լայնութիւն,
պայծառ ջուր ու իրենց երկու եզերքը զուարճալի
մարգագետիններ ունին: Կամպիա գետը զօրաւոր
ընթացք մ'ունի մանաւանդ անձրեւային եղանակ-
ներուն: Գետինը ծովու քովերը ճախնային ու
ներքին կողմերը բլուրներու բարձրագաւառ մըն

է: Տարութիւնը մանաւանդ անձրեւային ժամանակէ
դուրս՝ սաստիկ է: — Անգղիացիք, Հոլանտացիք,
Գաղղիացիք, ու Փորթուկէզները ծովեզերքի վրայ
փոքր գաղթականութիւններ ունին: Արլ. բնա-
կիչները գրեթէ բոլոր մահամետական ու արմ.
բնակիչները կուսպաշտ են: — Սէն Լուի քաղաքը
Սենեկայի բերանը կղզւոյ մը վրայ Գաղղիացւոց
ձեռքն է:

7. Կ Ո Ւ Ի Ն Է Ա

Բնդի. տեսութիւն: Երկիրը շատ բերրի է
ու երկու կը բաժնուի Վերին ու Ստորին Կուինէա:

Վերին Կուինէան ալ Հետեւեալ ափունքներու
կը բաժնուի որոնք են, Սիեռա Լէոնա, 2. Պըզ-
պեղի ափունք, 3. Փղոսկրի ափունք, 4. Ոսկւոյ
ափունք, 5. Գերեաց ափունք:

Ստորին Կուինէան Հետեւեալ ծովեզերեայ մա-
սերու կը բաժնուի որոնք են, 1. Լոանկոյ, 2.
Գաքոնկոյ, 3. Գոնկոյ, 4. Անկոլա, 5. Պենկուելա:

8. Ն Ի Կ Ի Ր Ի Տ Ի Ա Կ Կ Կ Ս Ո Ւ Տ Ա Ն

Բնդի. տեսութիւն: Ըստ երկիրը 50,000 □ մղոն
տարածութիւն ունի եւ ըստ մեծի մասին անծա-
նօթ է: Նիկեր գետը իր գլխաւոր գետն է ու
մեծ լիճն է Չատ: Երկրին հս. կողմը դաշտային
ու հր. կողմը լեռնոտ է: Բնակիչքը ոսկւոյ ու
գերեաց վաճառականութիւն կ'ընեն: Երկիրն իր
մէջը զանազան թագաւորութիւններ ունի:

ԳՆՆՑ վաճառականական քաղաք է եւ 40,000
բնակիչ ունի: — ԹԻՄՊՈՒԳԹՈՒԻ, անապատի մը մէջ
12,000 բնակիչ ունի: — ԳԱԾՆԱ եւ ԳԱՄ քաղաքները
Նիկեր գետին եւ Չատ լճին մէջ տեղը կ'իյնան:

9. Գ Ա Փ Լ Ա Ն Ց

Ընդհ. տեսութիւն: Ափրիկէին հարաւային մասը Գափլանտ կ'անուանուի. ծովեզերեայ տեղերը երկիրը շատ պտղաբեր է, փայտի ու ջրոյ պակասութիւն ունի: Տարւոյն եղանակները Եւրոպայի բոլորովին հակառակն են, ամառը Սեպտեմբերին կը սկսի, ձմեռը Մարտին. ու երբեմն ջրերուն երեսը բարակ սառոյց մը կը պատէ: Ներսի դիերը ունի Ափրիկէի ամէն վայրենի կենդանիները. եւ ընդհանրապէս եւրոպական ընդեղէններն ու հր. աղնիւ պտուղներն աղէկ կը յաջողին: Բոլոր երկրին մեծութիւնը 6000 □ մղոն է ու բնակչացը թիւը 300,000, որոնք Հոթենթոտներն են: Երկիրը յառաջագոյն Հոլանտացւոց ձեռքն էր բայց 1814էն վեր Անգղիացւոց ձեռքն անցած է:

ԳԱՓՇԹԱՏ երկրին մեծ քաղաքը 24,000 բն. ունի. փողոցները կանոնաւոր լայն ու աներն եւրոպական ձեւով շինուած են, վաճառականութիւնն ալ երեւելի է: Եւրոպայէն Հնդկաստան դացող նաւերու գլխաւոր կայարաններէն մէկն է:

10. ՆԵՐՔԻՆ ԿՐ. ԱՓՐԻԿԷ

Ընդհ. տեսութիւն: Աս երկիրը մեզի շատ քիչ ծանօթ է, ունի մեծ լեռներ ու զանազան երկիրներու կը բաժնուի որ են 1. Կալլաս, որուն բնակիչները գող ու աւազակ են, 2. Շակկաս, 3. Գաֆրներու երկիր, 4. Հոթենթոտներու երկիր որոնց բնակիչները դեռ վայրենութեան մէջ են:

11. ԱՓՐԻԿԷԻ արլ. ԵԶԵՐԱՑ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ընդհ. տեսութիւն: Ափրիկէի արլ. եզերքը կ'ըսուին Հնդկաց ովկիանոսին վրայ Գաֆրաստա-

նէն մինչեւ Պապ-էլ-Մանտէպի նեղուցը եղող երկիրները, որոնք ցած ըլլալով ծովու ջուրը շատ անգամ կը կոխէ եւ ըստ հետեւորդի շատ ճախիններ ալ ունի, օդը տաք, խոնաւ ու վատաւողջ է եւ ընդարձակ անտառներ ունի:

Բոլոր երկիրը զանազան մասանց կը բաժնուի որոնք են, Գաֆրաստան 1, Սոֆալա թագաւորութիւնը, 2. Մոնոմաթափա թագաւորութիւնը. 3. Մոզամպիք եզերքները:

ՍՈՓԱԼԱ գլխաւոր քաղաքը Փորթուկալի տակն է: — Մոզամպիք եզերքէն զանազանելու է հոս գրանուած համանուն կղզին, որն որ Փորթուկէզներու ձեռք իբրեւ արտորանաց տեղ կը գործածուի: Աս կղզւոյն վրան է Մոզամպիք քաղաքը որ երեւելի վաճառականական տեղ է, տուներն ու եկեղեցիները քարաշէն են. ու 10,000 բն. ունի:

ԱՓՐԻԿԵԱՆ ԿԸՋԻՆԵՐ

Արեւելեան կողմէն սկսեալ ափրիկեան կղզեաց կարգն աս է, Ափրանթեան կղզիք, Զանկեպար եզերքին գիմացը, աղէկ ջուր, արմաւ ու շատ ընտանի աղաւնի ու 6—8000 բնակիչ ունի եւ Անգղիացւոց ձեռքն է:

2, Սէշէլեան կղզիք, Ափրանթեան կղզեաց մօտերը Անգղիացւոց ձեռքն է, 150 հոխայ ծանր կրիայ ու անուանի ընկոյզ ու 6—7000 բնակիչ ունի:

3, Գոմորոյ կղզիք, Մոզամպիքի ջրանցքին հս. դին 4 հատ ու բաւական մեծ են, շատ զուարճալի ու պտղաբեր երկիր ունին գլխաւոր բնակիչքը արաբացիք են. ու Փորթուկէզներու ձեռքն է:

4, Պուրպոն կղզի, Մատակասկարի արեւելեան դին, Գաղղիացւոց ձեռքն է, մեծութիւնը 100 □ մղոն ու բովանդակ կղզին լեռ ու ժայռ է, միայն երկու տեղէն կղզւոյն նաւ կրնայ մերձենալ: Կղզւոյն մէջը հրաբուխ մ'ալ կայ: Օդը հաճոյարար, մա-

քուր ու միշտ պայծառ ու երկիրը արտաքոյ կարգի պողաբեր ու տաքուլթիւնը չափաւոր է: Կղզւոյն 130,000 բնակիչքը բոլոր Գաղղիացի ու սեւ են, գլխաւոր քաղաքներն են Սէն Տընի ու Սէն Բոլ:

5. Մաւրիտիոս կղզի որ երբեմն Իլ տը Ֆրանս կը կոչուէր, Տիմակ Անգղիացւոց ձեռքն է: Գետինն այնչափ բերրի չէ, երկրին միջավայրը լեռներով լեցուն է, ու ճճիներն իրենց անհամար բազմութեամբը տնկոց մեծ վնաս կու տան: Բնակչաց թիւն է 120,000: Կղզւոյն գլխաւոր տեղն է Փոր Լուի, ունի նաւահանգիստ մը ու 25,000 բն. ճամբաները լայն ու շիտակ են:

Վերը յիշուած Պուրպոն, ու Իլ տը Ֆրանս եւ Ռոտրիկուէս կղզիները Մապարենեան կղզիք կ'անուանուին:

6. Մատակասկար, Մոզամպիբի ջրանցքով ցամաքէն կը բաժնուի ու Ափրիկէին ամենամեծ կղզին է: Լերանց բարձր շարք մը, 10,000 ոտք բարձր գագաթով Տս.էն դէպի Տր. կը տարածուի ու երկիրը երկու կը բաժնէ: Տաքութիւնն՝ որ ծովային հովով կը բարեխառնի 4 ամիս կը տեւէ (Նոյ. — Փետր.) միւս ամիսներն յաւիտենական գարուն է: Հոս զարմանալի կենդանիներ, ու անեղջիւր կովեր կը գտնուին, կան նաեւ այնպիսի կովեր որոնց եղջիւրը մինակ մորթին վրայ հաստատուած է: Տեսակ մը մեղու կայ որուն մեղրը թունաւոր է ու անոր հակառակ միջնոյ տեսակ մը անոյշ մեղր կուտայ: Թռչնոց սքանչելի գեղեցկութիւնը տեսնելու բան է: Երկիրը զանազան թագաւորներ ու իշխաններ ունի եւ ներքին կողմերը դեռ անձանօթ են: Մեծ դժուարութեամբ կրցան Գաղղիացիք վերջին ժամանակները հոս քանի մը գաղթականութիւններ հաստատել: Բնակչաց թիւը 4—6 միլ. կը համարուի: Գժբախտ օրեր ծնած տղաքը կը մեռցընեն: Աս դժբախտ օրերն են Մարտ ու Ապրիլ ամիս-

ներն ու ամէն ամսուան չորեքշաբթի, ուրբաթ ու վերջին օրերը: Կղզւոյն հիւսիսային արլ. կողման Անթոնժիլ խորշին նաւահանգիստը հին աշխարհքիս ամենէն ապահով նաւահանգիստներէն մէկը կը սեպուի:

7. Ս. Հեղինէ Կղզի՝ որ Անգղիացւոց ձեռքն է, Աթլանտեան ովկիանոսին մէջ տեղը 5 ժամ երկայնութիւն ու 3 ժամ լայնութիւն ունի: Բոլոր կղզին լեռներով ձորերով ու մշտածաղիկ նարինջներով զարդարուած է: Հոս ամենեւին թիւնաւոր կենդանի չկայ. օդը քաղցր ու առողջ է: Բնակչացը թիւն է 7000:

Արեւելեան Հնդկաստան նաւորներուն մեծ դիւրութիւն է աս կղզին, որովհետեւ հոս հիւանդները շունչ կ'առնուն, նաւերը կը նորոգուին ու խմելու ջուր կ'առնուն: Անոր համար ամէն նաւ հոս մերձեւնալու ազատութիւն ունի ու ամէն ուզած բանը պատրաստ կրնայ գտնել: Աս կղզւոյն վրայ խոր ձորի մը մէջ էր Նափոլէոնի արսորանաց տեղը, հոս մեռաւ ան հօր Կայսրը (1821ին) հոս էր նաեւ իր գերեզմանը մինչեւ 1840, որ տարին որ Փարիզ փոխադրուեցաւ:

8. Համբարձման կղզի (Ասանսիոն), Ս. Հեղինէէն 400 ժամ հեռու, Աթլանտեան ովկիանոսին մէջ առանձին կղզի մըն է. յառաջ այժերու, կրիաներու ու ծովային թռչնոց տեղի էր. 1816 էն վեր Անգղիացւոց ձեռքն անցաւ. բովանդակ կղզւոյն մէջ ջուր չ'ըլլալուն խմելու ջուրը Ս. Հեղինէէն կը բերուի: Աս ջուրն, ու երկրին զանազան ընդեղէններն ու մանաւանդ կրիաները, որ հոս պզտի եզան մեծութեան չափ են, Եւրոպայէն արլ. Հնդկաստան գացող նաւավարաց, որոնք Ս. Հեղինէէն յառաջ հոս կը հասնին, մեծ օգնութիւն են: Կրիայի միսն ու ապուրը ծովային հիւանդները հասարակօրէն շուտով կ'առողջացրնէ: Հիմակ աս կղզւոյն վրայ 3000ի չափ բնակիչ կայ ու մեծութիւնը Ս. Հեղինէին չափ է:

9. Կուինեան 4 կղզիները, համանուն ծոցին

մէջ 20,000 բնակիչ ունին, որոնցմէ, Ֆեռնանտոյ Անգղիացւոց ու Աննապոն կղզին Սպանիացւոց ձեռքին է: Երկուքին գետինն ընդհանրապէս բերրի, օդը տաք, խոնաւ ու շատ վատառողջ, ջուրն աղէկ է: Ասոնցմէ զատ Ս. Թոմաս ու Իշխանաց կղզին Փորթուկէզներուն ձեռքն է, որոնցմէ առջինը յաւիտենական ձեամբ պատած բարձր լեռ մը, շատ աղբիւրներ ու առուակներ 15,000 բնակիչ ու 10 ուղղափառ եկեղեցի ու աղօթարան ունի որոնց մէջ սեւ քահանաներ աստուածային պաշտօնը կը կատարեն:

Գլխաւորն քաղաքն է Ս. Թոմաս որուն մէջ 500 փայտաշէն տուներ ու 3000 բն. նաւահանգիստ ու ամրոց մը կայ:

10. Գալարի գլխոյ կամ Գափվերտեան կղզիք Սենեկամպիայի դիմացն ու Փորթուկէզներու ձեռքը 10 մեծ ու 10 փոքր կղզիներ են. երկիրը լեռնոտ ու ամենեւին ջուր չունի. շատ անգամ եւ ոչ 4 տարի մէջ մը անձրեւ կու գայ որով սոսիւ ալ կը սաստկանայ. բոլոր բնակչաց թիւը 90,000ի կը հասնի: Աս կղզիներէն ամենէն մեծը Սանթ Եակոյ կղզին է:

11. Գանարեան կղզիք, Պոյատոր գլխուն դիմացը որոնք հիները Երանելեաց կղզիք կ'անուանէին, 11 հատ ու Սպանիացւոց ձեռքն են: Ամենուն մէջ ալ երկիրը լեռնոտ է, լեռանց վրայ անանկ ցուրտ է որ ամառն անգամ կրակ կը վառուի: Յաճ տեղերուն օդը հաճոյարար ու առողջ է, Ափրիկէի ամէն ազնիւ պտուղներն հոս կը հասնին: Աս կղզեաց ամենաբարձր հրաբուխ լեռը (24 ժամ հեռուէն կ'երեւայ) Թեներիֆա կղզւոյն վրան է (13,000 ոտք) որ թէպէտ 100 տարիէ վեր հուր ժայթքած չունի բայց միշտ կը մխէ ու վրայի հողն անանկ տաք է՝ որ քիչ մը խորունկ գետինը խոթուած գաւազան մը անմիջապէս ածխոյ կը դառնայ: — Գանարեան կղզին շատ զուարճալի ու

դեղձանիկ (գանարեա) թուչնոյն հայրենիքն է : Աս կղզեաց մէջն է նաեւ Ֆէոյ (երկաթի) կղզին որուն վրայէն աշխարհագիրք առջի Միջօրէակա- նը կը ձգեն : Բնակչաց թիւն 230—250,000ի կը հասնի :

12: Մատերա ու Փորթոյ սանթոյ կղզիք որ Փորթուկէզներու ձեռքն են, Գանարեան կղզեաց հս. դին, Մաղորպի դիմացն է. նաեւ հս. Գանա- րեան կղզիք ալ կը կոչուին. իրենց մեծութիւնը 80 □ մղոն է ու բնակչացը թիւը 116,00 : Հոս միայն գարուն ու ամառ կայ. օդը մաքուր ու պայծառ է. զուարճալի ձորերուն մէջ ամէն տե- սակ ալնիւ պտուղներ յառաջ կու գան, մաս- նաւոր յիշուելու արժանի է հոս Մատերա գինին : Յունուարի մէջ բարձր լեռները ձիւնով ծած- կուած են. Փորթուկայցիք իսկզբան աս կղզին անթափանցելի անտառով մը ծածկուած գտան ու կղզւոյն անունը Մատերա (փայտ) դրին եւ բոլոր երկրին կրակ տալով հազիւ 7 տարուան մէջ կըր- ցան ան ընդարձակ անտառը բոլորովին այրել, ու տեղը այգի տնկեցին :

13. Ազորեան կղզիք որ 9 հատի չափ կան 200,000 բնակիչ ունին, Փորթուկալի արեւ- մըտեան դին կ'իյնան ու նոյն տէրութեան կը վե- րաբերին : Օդը բարեխառն, պայծառ ու մաքուր է : Բերքն է, Գանարեան կղզեաց նման, ցորեն, գինի, շաքար . . . :

Դ • Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

1

Ամերիկան ցամաք երկրին որ մասն է եւ Բնչ ձեւ ունի: Ամերիկան երբ գտնուած է եւ Բնչ դիրք ու մեծութիւն ունի:

Ամերիկան բոլոր արեւմտեան կիսագունդը բռնած է ու երկայն ձեւով Տիւսիսային սառնապատ ծովէն սկսեալ մինչեւ Հարաւային սառնապատ ծով կը տարածուի:

Ամերիկան 1492ին Քրիստոստոր Գոլումպոսէն գտնուած է ու իր սահմաններն են արեւելքէն՝ Աթլանտեան ծով. հարաւէն՝ Հարաւային սառնապատ ծովն. Արեւմուտքէն՝ Մեծ կամ Խաղաղական ովկիանոս ու Պերինկի նեղուցը. Հիւսիսէն՝ Հիւսիսային սառնապատ ծով: — Իր մեծութիւնը 730,000 □ մղոն կը համարուի:

2

Ամերիկայի երեւելի լեռներն որոնք են:

Ամերիկայի երեւելի լեռներն են,

1. Գորտիլեան կամ Անտէս լեռանց շղթան որ երկրին արեւմտեան գին, հարաւէն սկսեալ մինչեւ Տիւսիսային սառնապատ ծով, բոլոր կը գրաւէ եւ իր ամենաբարձր գագաթները Հարաւային Ամերիկայի մէջ կ'իյնան ու ասոնք են: Ազոնգալուա, Չիլէյի մէջ (22,321 ոտք): Սահանա, Փերուի եւ Պոլիվիայի սահմաններուն վրայ (21,553 ոտք): Քիմպորասոյ Գոլումպիայի մէջ (20,658 ոտք): Սորաթա (19,970 ոտք), Իլլիմանի (20,391 ոտք) Պոլիվիայի մէջ: Նոյն շղթան՝ Մեքսիկայի մէջ Անահուաք ու բրիտանական Հս. Ամերիկայի մէջ Ժայռից Լեառն կը կոչուի. կան ուրիշ շատ հսկայ եւ հրաբուխ գագաթներ ալ:

2. Սիեռա Փարիմէ, Գորտիլեան շղթայէն բուլորովին բաժնուած առանձինն շղթայ մըն է ու Օրինոգոյ գետէն սկսեալ գրեթէ մինչեւ Ամազոնի գետը կը տարածուի:

3. Պրազիլեան լեռինք, Գորտիլեան շղթայէն բուլորովին բաժնուած ու գրեթէ բոլոր Պրազիլիական տէրութեան մէջ տարածուած են:

4. Ափալախեան կամ Ալլեկանեան լեռինք Հս. Միաբանեալ նահանգաց մէջն են:

3

Ամերիկայի սահմանակից ծովերն ու խորշերը որոնք են: — Ամերիկայի երեւելի նեղուցներն որոնք են:

Ամերիկայի սահմանակից ծովերն ու խորշերն ասոնք են.

1. Հս. սառնապատ ծով, Գոցէպուէ խորշով:

2. Գամչաթգայի ծով, Նորտոնն ու Պրիսթոլ խորշերով:

3. Մեծ կամ Խաղաղական ովկիանոս, իշխան Վալլեսի, Գալիֆոռնիայի, Թէհուանթեփէքի ու Փանամայի խորշերով:

4. Հր. սառնապատ ծով:

5. Աթլանտեան ովկիանոս իր 7 երեւելի խորշերովը, որոնք են Գարիպեան ծովն իր Տարիէնի խորշովը. Հոնտուրաս. Գամիէշ. Մեքսիկոյ. Ս. Լաւրենտիոնոս. Հուտսոնն ու Պաֆֆին խորշերը:

Ամերիկայի երեւելի նեղուցներն ասոնք են.

1. Պառովի նեղուցը Պաֆֆինի արեւմտեան դին է:

2. Տավիսի նեղուցը կամ ջրանցքը, Պաֆֆինի խորշն Աթլանտեան ովկիանոսին հետ կը կապէ:

3. Հուտսոնի նեղուցը, համանուն խորշն Աթլանտեան ովկիանոսին հետ կը կապէ:

4. Պէլ Իլ նեղուցը բրիտանական Ամերիկայի ու Նոր Ֆունտլանտ կղզւոյն մէջ:

5. Պահամա ջրանցքը ֆլորիտա ցամաքակղզւոյն առջին:

6. Մակելանի նեղուցը Փաթակոնիայի հարաւային գին:

7. Պերինկի նեղուցը Ասիան Ամերիկայէն կը զատէ:

4

Ամերիկայի երեւելի գետերն ու երեւելի լճերն որոնք են:

Ամերիկա աշխարհքիս ամենէն ջրաշատ մասն է ու իր բազմաթիւ գետերէն երեւելիներն են Հս. Ամերիկայի մէջ 1. Միսսիսիպի, 2. Միսսուրի, 3. Օհիոյ, 4. Մաքենցիա, 5. Ս. Լաւրենտիոս, 6. Ռիոյ Կրանտէ, 7. Գոլուամպիա. կամ Օրեկոն: Հր. Ամերիկայի մէջ 1. Ամազոն կամ Մարանոն գետը, 2. Թոգանթին, 3. Ս. Ֆրանչիսկոս, 4. Օրինոգոյ, 5. Մագդաղենեայ գետ, 6. Փարանա որն որ Ուրուկուայ գետին հետ միանալէն ետքը՝ Ռիոյ տէ Լա Փլաթա կամ Լա Փլաթա կը կոչուի:

Ամերիկայի երեւելի լճերն են, Շէլլէկոֆ, ռուսական Ամերիկայի մէջ: Մեծ արջուց լիճ, Մեծ գերեաց լիճ, Անտառաց լիճ (Վելտերսէէ) ու Վինիբէկ բրիտ. Ամերիկայի մէջ: Վերի լիճ, Միչիկան, Հուրոն, Էրիէ, Օնթարիոյ լճերը բրիտանական Ամերիկայի ու Հս. Միաբանեալ նահանգաց սահմաններուն զրայ. Թիմիանոկոյ Միաբ. նահանգաց մէջ. Նիգարակուա, Միջին Ամերիկայի միաբանեալ նահանգաց մէջ. Թիթիգազա Փերուի մէջ:

5

Ամերիկայի երեւելի կղզիներն ու արքիպելագոսներն որոնք են: — Երեւելի ցամաքակղզիներն որոնք են: — Երեւելի գլուխները կամ հրուանդաններն որոնք են:

Ամերիկայի երեւելի կղզիներն ու արքիպելագոսները հիւսիսային արմ. կողմանէ սկսելով ա-

սոնք են: 1. Գոտեաք, 2. Գէորգ Գ.ին կղզինները,
 3. Իշխան վալլէս, 4. Շարլոթ թագուհի, 5.
 Գուատրա, 6. Գալիֆոռնեան կղզիք, 7. Կալիփա-
 կոսեան արքիպեղագոս, 8. Չիլոյէ, 9. Գամիանա,
 10. Մատրէ տի Տիոյ, 10. Լա Ռոքքա, 12. Եր-
 կիր Տրոյ, 13. Փալքլանտեան արքիպեղագոս, 14.
 Հարաւային Նոր Գէորգիա, 15. Հարաւային Որ-
 գատեան արքիպեղագոս, 17. Հարաւային Շեթ-
 լանտեան արքիպեղագոս, 18. Արեւմտեան Հընդ-
 կաստան, 19. Ս. Լաւրենտիոսի խորշին կղզինները,
 20. Հիւսիսային Գէորգիա, 21. Շեիցպէրկ:

Ամերիկայի երեւելի ցամաքակղզիններն են, 1.
 Ալաչկա, 2. Գալիֆոռնիա, 3. Օնտուրաս, 4.
 Եուգաթան, 5. Ֆլորիտա, 6. Նոր Սկովտիա, 7.
 Նոր Պրաւնչիպկ, 8. Լապրատոր, 9. Կրէօնլանտ:

Ամերիկայի երեւելի գլուխները կամ հրուան-
 գաններն են 1. Պառով ուսական Ամերիկային
 հս. ծագը: 2. Ֆեռնամպուքոյ. Պրազիլիայի արե-
 ւելեան ծագը: 3. Ֆրովարտ, Ամերիկայի հարա-
 ւային վերջի ծագը: 4. Հոռն, Երկիր Տրոյ կղզւոյն
 առջեւն եղող Էրէմիթ կղզւոյն վրայ:

6

Ամերիկա ինչ տեսակ երկիր ունի: — Օդն ինչպէս է:

Ամերիկայի երկիրը ընդհանրապէս բերրի է ու
 ամէն տեսակ բոյս յառաջ կը բերէ. գետնին շատ
 մասերը լայնատարած անտառներով ծածկուած
 են ու հիւսիսային կողմը ճախնային ու ցեխոտ
 տեղեր ալ շատ կը գտնուին: Հանքի կողմանէ
 ոսկին արծաթն ու երկաթը գեղեցիկ ու առատ
 է եւ 300 տարիէ վեր բոլոր Եւրոպային ոսկի կը
 մատակարարէ: Ազնիւ քարերու կողմանէ շատ
 նշանաւոր է, մանաւանդ Պրազիլիա:

Ամերիկա շատ ընդարձակութիւն ու բարձրա-
 բերձ լեռներ ունենալուն օգը զանազան տեղեր

զանազան բարեխառնութեան աստիճան ունի: Ընդհանրապէս՝ իր բարձր դրիցը համար, երկրագնդին միւս մասերէն աւելի պաղ է: Անդանեաց կողմանէ անտառներու մէջ խոշոր ու յաղթանդամ վայրենի կենդանիներ ունի, ասոր հակառակ Եւրոպայի ընտանի անասունները հոս շատ չեն դիմանար, բայց օդային կենդանեաց՝ թռչնոց ու թիթռանց տեսակներն ու գեղեցկութիւնը զարմանալի բան է:

7

Ամերիկայի մէջ որչափ բնակիչ կայ ու քանի լեզու կը խօսուի:
— Քանի կրօն ու տէրութիւն կայ:

Իովանդակ Ամերիկայի բնակչացը թիւը 50 միլիոն կը համարուի ու երկրին բուն բնակիչները՝ որ սեւամորթ Հնդիկներն են, Եւրոպացւոց գաղթականութենէն ետքը շատ նուազեցան ու տեղւոյն ամենագեղեցիկ մասերը Եւրոպացիք գրաւեցին:

Ամերիկայի բուն տեղացի Հնդկաց մէջ խօսուած լեզուները ոմանք մինչեւ 500 կը դնեն, սակայն Եւրոպացի գաղթականները իրենց մայրենի լեզուները կը խօսին որ են,

1. Անգոլիերէն:
2. Սպանիերէն:
3. Փորթոռիկերէն:
4. Գերմաներէն:
5. Գաղղիերէն:
6. Հոլանտերէն:
7. Ռուսերէն:

Ամերիկայի մէջ տիրող կրօնը քրիստոնէութիւնն է ու բնակիչքը ըստ մեծի մասին ուղղափառ ու մնացածը բողոքական են: Բաց ասկից բուն տեղացւոց մէջ 2 միլիոնի չափ կուպաշտ ալ կը գտնուի:

Ամերիկա ընդհանրապէս 3 մաս կը բաժնուի

որոնք են Հիւսիսային Ամերիկա, Հարաւային Ամերիկա եւ Արեւմտեան Հնդկաստան:

Հիւսիսային ու Հարաւային Ամերիկայի մէջն են հետեւեալ տէրութիւնները: 1. Հս. բեւեռական երկիրներ, 2. Բրիտանական Հս. Ամերիկա, 3. Ռուսական Հս. Ամերիկա, 4. Հս. Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգներ, 5. Մեքսիկոյի Միաբանեալ նահանգներ, 6. Միջին Ամերիկայի միաբանեալ նահանգներ, 7. Գոլումպեան Հասարակապետութիւն, 8. Կուիանա, 9. Պրագլիլիա, 10. Փերու, 11. Պոլիվիա, 12. Չիլէ, 13. Լա Փլաթայի միաբանեալ նահանգները կամ Արձենթիներեան Հասարակապետութիւն, 14. Փարակուայ, 15. Ուրուկուայ, 16. Փաթակոնիա, 17. Հարաւային բեւեռական երկիրներ:

Հ Ե Ր Ս . Ա Մ Ե Բ Ը Կ

1. ՀՍ . ԲԵՒԵՌ . ԵՐԿԻՐՆԵՐ

Ընդհ. տեսութիւն: Հս. սառնապատ ծովը մարդուն աչքին զարհուրելի տեսարան մը կը բանայ ու իր ափունքները մինչեւ հիմայ բոլորովին ծանօթ չ'ըլլալուն աշխարհացոյց թղթերու մէջն ալ ծովն ու ցամաքը որոշ չեն կրնար նկարուիլ: Սառոյցներու ահագին զանգուածները նաւագնացութիւնն անկարելի կ'ընեն ու մինչեւ հիմակ դեռ Հս. Ամերիկայի բոլորտիքը նաւող մը գտնուած չէ:

Երկրագնդին ցամաքային մասին ամենէն սաստիկ ու անտանելի ցուրտը Հս. բեւեռական երկիրներու մէջ է, որն որ 6 ամիս կը տեւէ. գետինն ըստ բաւականի բերրի է. գլխաւոր բերքերէն մէկն է պալենա ըսուած ձուկը որ հոս սաստիկ շատ է. նաեւ ուրիշ շատ տեսակ ձուկ ու զանազան վայրի կենդանիներ ալ կան:

Հիւսիսային բեւեռական երկիրներ ըսուածներն ասոնք են. Արջային բարձրագաւառ, Արէօնլանտ ու Շբիցպերկ:

1. Հիւսիսային սառնապատ ծովուն եզերացը վրան եղող ցամաք երկիրը, Արջային բարձրագաւառ կը կոչուի ու կը կարծուի թէ երկրին ներքին կողմերը շատ մը բլուրներ ու լեռներ եղած ըլլան: Աս երկրին քանի մը տեղերը միայն մեզի ծանօթ են. զոր օրինակ Մելուիլ կղզի, Նորտ Տեւոն...:

2. Արէօնլանտ որ աշխարհացոյց թղթերու վրայ իբրեւ ցամաքակղզի կը նկարուի (20,000 □ մղոն կը կարծուի), սառնադաշտերով ու սառնալեռերով ծածկուած երկիր մըն է ու ներքին կողմերը դեռ բոլորովին անծանօթ է. միայն հարաւային եզերքին վրայ քանի մը դալար ու բնակութեան համաձայն տեղեր կան: Գանիացիք 100 տարիէ վեր հոս շատ գաղթականութիւններ ունին:

3. Շբիցպերկ որ նաեւ արեւելեան Արէօնլանտ կը կոչուի, երկրագնդին ամենէն վերջի հս. երկիրն է ու իր բոլորտիքն եղող բազմաթիւ մանր կղզիները ձմեռը բոլոր սառուցով կը ծածկուին: Երկիրը 4,000 ոտքէ աւելի բարձր ժայռեր ունի, ու ամբողջ 5 ամիս արեւ չի տեսներ: Հոս ամէն տարի Ռուսաստանէն շատ նաւեր կու գան պալենա ձկան որսին համար:

2. ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ՀՍ. ԱՍԵՐԻԿԱ

Րնդ. տեսողութիւն: Հիւս. սառնապատ ծովուն, Պաֆինի խորշին, Աթլանտեան եւ Խաղաղական ովկիանոսին ու Հս. Ամերիկայի Միաբանեալ Նահանգաց մէջ եղած երկիրը (բաց ի ռուսական Ամերիկայէն) Բրիտանական ամերիկա կը կոչուի: Երկրին ներքին կողմերը, (ռուսական Ասիայի սահմանացը վրայ) դեռ տեղացւոց ձեռքն է ու դեռ ըստ բա-

ւականին ծանօթ չեն: Բոլոր երկիրը 150,000 □ մղոն մեծութիւն ու 2 միլիոն բնակիչ ունի եւ հետեւեալ մասանց կը բաժնուի:

1. Նոր Վալէս, 2. Լապրատոր, 3. Նոր Ֆունտլանտ կղզիք, 4. Քափ Պրեթոն կղզին, 5. Նոր Սկոտլանտ (Նայ Շոթլանտ), 6. Գանատա, 7. Պերմոնտեան կղզիները Աթլանտեան ովկիանոսին մէջ, ուր օդն առողջ ըլլալուն շատ հիւանդներ կու գան: Երեւելի քաղաքներ.

ՓԼԱՉԵՆՑԻԱ, Նոր Ֆունտլանտ կղզւոյն վրայ Անգլիացւոց գլխաւոր տեղն է եւ աղէկ նաւահանգիստ մ'ունի: — Ս. ծՈՆ, ազատ նաւահանգիստ մ'ունի: Նոր Ֆունտլանտի քովն են գաղղիական որսորդաց կղզիներն Ս. Բիեռ ու Միքլոն: — ՀԱԼԻՓԱՔՍ, Նոր Սկոտլանտի (Շոթլանտի) գլխ. քաղաքը փայտէ տուներ, շիտակ ու լայն փողոցներ, 20,000 բնակիչ ու գեղեցիկ նաւահանգիստ մ'ունի: — ՔՈՒԵՊԷՔ, Գանատային գլխաւոր քաղաքը, Ս. Լաւրենտիոս գետին քով բարձր գիւրք մ'ու 36,000 բն. ունի: — ԹՐՕՍ ՌԻՎԵՐ, (Երէք գետը) 12,000 բնակչով պղտի քաղաք մըն է: — ՄՈՆԹՐԵԱԼ, Ս. Լաւրենտիոս գետին մեծ կղզւոյ մը վրան է ու 40,000 բն. ունի: — ԵՈՐԶ, Օնթարիոն լճին քով պղտի քաղաք է, 3000 բն:

3. ՌՈՒՍԻ ՀՍ. ԱՄԵՐԻԿԱ

Բնդի. տեսութիւն: Ըս երկիրս Պերինկի նեղուցին ու Հս. բրիտ. Ամերիկայի մէջ տեղն է: Հս. կողմը սառեցուցիչ ցրտութիւն մըն է կը տիրէ ու հր. կողմը՝ թէ Ամերիկայի թէ Ասիայի մէջ հաւասար լայնութեան աստիճան ունեցող երկիրներէն աւելի տաք ու բարեխառն է, ու գետինը եւրոպական տնկեր յառաջ կը բերէ: Երկրին մէջ տեղն է 17,800 ոտք բարձր Էլիասպերկ հիւսիսին ամենաբարձր լեռը:

4. ԻՒԻՍ. ՄԻԱԲԱՆԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՔ

Բնդի. տեսողութիւն: Աս տէրութեան սահմաններն են արեւելքէն Աթլանտեան ծով, հիւսիսէն Բրիտանական Ամերիկա, արեւմուտքէն Մեծ կամ Խաղաղական ովկիանոս ու Մեքսիկոյի միաբանեալ նահանգները, հարաւէն նոյնպէս Մեքսիկոյի միաբանեալ նահանգներն ու Մեքսիկոյի խորշը: Բոլոր երկիրը 23,352,000 բն. 148,226 □ մղոն ընդարձակութիւն ունի ու 30 իրարմէ անկախ հասարակապետութիւններէ կազմուած է, որոնք ամէնն ալ զատ զատ սահմանադրութիւն ու կառավարութեան կերպ ունին ու բոլորը մէկանց մէկ դաշնակցութիւն մը կը կազմեն:

Երեւելի քաղաքներ.

ՊՈՍԹՈՆ, Աթլանտեան ծովուն քով 139,000 բն. ունի. հս. Ամերիկայի ամենէն մեծ քաղաքներէն մէկն է, նաւահանգիստը 500 մեծ նաւերկրնայ իր մէջն առնուլ: — ԱԼՊԱՆՆ, Հուտսոն գետին քով 11 եկեղեցի ու 55,000 բն. ունի: (Հուտսոնի խորշին քով Աւպանի գետին մտերն եղող համանուն ամրոցին հետ պետք չէ շփոթել:) — ՆՈՐ ՆՈՐԹ Երկրին ամենէն երեւելի քաղաքը Հուտսոն գետին բերանը Լոնգ Իսլանտ կղզւոյն դիմացն է ու 600,000 բն. համալսարան մը, 30 գրավաճառութեան խանութ, շատ գործարաններ, երեւելի նաւահանգիստ ունի եւ արմ. ու արլ. Հնդկաստանի, Եւրոպայի ու Չինի հետ աղէկ վաճառականութիւն կ'ընէ: — ՓՈԼԱՏԵԼՖՈՒ, միաբ. նահանգաց երկրորդ գլխաւոր քաղաքն իր լայն ու շիտակ եւ ըստ մեծի մասին Վ ժամ երկայնութիւն ունեցող ճամբաներովը երեւելի է: Քաղաքը բանուկ ծովային վաճառականութիւն եւ 400,000 բն. ունի, որոնց մէջ շատ Գաղղիացի ու Գերմանացի կայ: — ՍԵՆՍՊՈԼԻՍ, 2000 բն. ունի: — ՊԱԼՓԻՄՈՐ, 170,000 բն. ու բանուկ վաճառականութիւն ունի: — ՎԱՅՆԿՈՐՆ՝ որ Պալթիմոր քաղքին մտերն է, իր 90—160 ոտք լայն ու շիտակ ճամբաներովը, հսկայագործ ու գեղեցիկ շէնքերովը, տեղացւոց մեծագործութեան ապացոյց մը կրնայ սեպուիլ: Քաղաքը 6 ժամու շրջապատ ու 20,000 բն. ունի, հասարակաց զբարձրութեան տեղերը շատ գեղեցիկ են: Հոս կ'ըլլայ դաշնակցութեան ժողովը: — ՆՈՐ ՕՐԼԵԱՆ, Միսիսիպի գետին քով, քարաշէն տներով ու 150,000

բնակչոյ մեծ քաղաք է ու իր ունեցած շատ ճախիններուն պատճառաւ ու գետին կոխելովը վատաւողջ օդ մ'ունի ու դեղին տենդ ըսուած հիւանդութիւնը քաղքին արկածն է: — ՓԵՆՍԵՔՈՒՍ քաղաքն որ Մեքսիկոյի ծոցին քովն է, իր անուանի նաւահանգիստովը բոլոր Միաբանեալ նահանգաց մէջն երեւելի է: Յիշուած քաղաքներէն զատ երեւելի են նաեւ — ՉԻՆՉԻՆԱԹԻ, — ՏԵԹՐՈՍ, — ԲԻՍՄՈՅՏ, — ՍԱՆ ՓԻԼԻՓՓԷ ՏԵ ԱՆՍԹԻՆ քաղաքները: — ՆՈՐ ԳԱԼԻՖՈՌՆԻԱ Խաղաղական ովկիանոսին վրայ ընդարձակ դաւառ մըն է, որն որ Մեքսիկոյի տէրութենէն, Միաբանեալ տէրութեանց անցաւ: Վերջին տարիները հոս տեղի գտնուած առատ ոսկւոյ հանքին պատճառաւ, բազմաթիւ գաղթականութիւններ ընդունեցաւ: Գլխաւոր քաղաքն է Ս. Ֆրանչիսկոս, համանուն ծովածոցին քով:

5. ՍԵՔՍԻԿՈՅԻ ՄԻԱԲԱՆԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՔ.

Բնդհ. տեսութիւն: Ըստ տէրութիւնը 19 հասարակապետութիւններէ կազմուած դաշնակցութիւն մըն է: Իր սահմաններն են հիւսիսէն՝ Հս. Միաբանեալ նահանգները, արեւելքէն Մեքսիկոյի Խորշը, արեւմուտքէն՝ Մեծ կամ Խաղաղական ովկիանոսը, հարաւէն՝ Միջին Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգները: Բոլոր երկիրը 60,000 □ մղ. է ու բնակչաց թիւը 9 միլիոն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՄԵՔՍԻԿՈՅ, չորեքանկիւնի ձեւով շինուած Մեքսիկոյի միաբանեալ նահանգաց գլխաւոր քաղաքն ու Ամերիկայի ամենագեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է. 6 ժամ շրջապատ, շիտակ, լայն ու մաքուր փողոցներ, համալսարան մ'ու 200,000 բն. ունի: Հոս է տէրութեան ամենէն մեծ ծխախոտի գործարանն որուն մէջ 7000 հոգի կը գործեն: — ԱԳԱՓՈՒՆՈՅ, Խաղաղական ովկիանոսին քով 4000 բն. եւ սրանչելի նաւահանգիստ մ'ունի: — ՎԵՐԱ ՔՐՈՒՋ, Մեքսիկոյի Խորշին քով պղտի քաղաք մըն է, աղէկ նաւահանգիստ մը եւ 8000 բն. ունի: — ՄԵՐԻՏԱ, Էուգաթան ցամաքակղզւոյն վրան երեւելի քաղաք է: Աստէրութեան մէջ կ'իյնայ նաեւ Հին Գալիֆոռնիա ցա-

քաղցրին որ իր ժայռերովը ծովէն շատ բարձր դիրք մ'ունի:

6. ՄԻՋԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱԲ. ՆԱՅԱՆԳՔ.

Բնդի. տեսութիւն: Աս երկիրը 5 հասարակապետութիւններէ կը կազմուի որոնք Հս. եւ Հր. Ամերիկայի մէջ տեղն ըլլալուն Միջին Ամերիկայի միաբանեալ նահանգք կ'ըսուին ու մէկանց դաշնակցութիւն մը կը կազմեն: Ամենուն մէկանց մեծութիւնը 12,000 □ մղոն է եւ բնակչացը թիւը 2 միլիոն: Գետինը պտղաբեր է, ընդարձակ անտառներ ու ազնիւ փայտ ունի:

Երեւելի քաղաքներ.

ՆՈՐ ԿՈՒԱԹԵՄԱԼԱ կամ ՍԱՆ ԵԱԿՕ ՏԻ ԿՈՒԱԹԵՄԱԼԱ դաշնակցութեան գլխաւոր քաղաքն է, համալսարան մ'ու 50,000 բն. ունի: Հին կուսթեմալ քաղքին տեղն ասկէ քիչ մը հեռու երկու հրաբուխ լեռանց մէջ տեղը կ'իյնայ, որոնք 1773ին սոսկալի որոտմամբ ջուր եւ հուր ժայթքելու սկսան, ասոր վրայ սարսափելի երկրաշարժ մ'ալ սկսաւ ու ծովը մէկէն կոխեց ու 7 օր անընդհատ աս զարհուրելի տեսարանը տեւելէն ետքը յանկարծ անդունդ մը բացուելով բովանդակ քաղաքն իր 40,000 բնակչովը իր ծոցն առաւ: Միայն գեղեցիկ մայր եկեղեցին դեռ կը կենայ որուն քովերն բնակութիւնը նորէն սկսած է: — ՍԱՆ ՍԱԼՎԱԹՈՐ, — ԳՈՄԱՅԱԿՈՒԱԵրեւելի քաղաքներ են:

Բ. ՀՐ. ԱՄԵՐԻԿԱ

7. ԳՈՒՈՒՍՊԵԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵ- ՏՈՒԹԻՒՆ

Բնդի. տեսութիւն: Աս տէրութիւնը հր. Ամերիկայի հս. դին է եւ ունի իրեն սահման հիւսիսէն՝ միջին Ամերիկայի միաբ. նահանգներն

ու Գարիպեան ծովը, արեւելքէն՝ Աթլանտեան ծովը՝ կուխանա ու Պրազիլիա, հարաւէն՝ Պրազիլիա ու Փերու, արեւմուտքէն Խաղաղական ովկիանոս:

Բոլոր երկիրը՝ միայն բարեկամական դաշինքով մը կապուած եւ իրարմէ բոլորովին անկախ հասարակապետութիւններէ կը բաղկանայ որոնց անուններն են, Վենեզուէլա, Նոր Կրանատա, Էգուատոր: Բոլորին մեծութիւնն է 60,000 ք. մղ. ու բնակչացը թիւը 3,300,000:

Երեւելի քաղաքներ.

ՊՈԿՈԹԱ (Սանթա Ֆէ տէ Պոկոթա) համանուն գետին քով 8000 ոտք բարձր լեռնադաշտի մը վրայ Նոր Կրանատա հասարակապետութեան գլխաւոր քաղաքն է, 50,000 բնակիչ ու համալսարան մ'ունի: — ԳԱՐԹԱԿԵՆԱ, Գարիպեան ծովուն քով ամբողջ ու պատերազմական նաւերու կայարան է. Ամերիկայի ամենագեղեցիկ նաւահանգիստներէն մէկն է. ու ծաղկած վաճառականութիւն ունի. բնակչաց թիւը 25,000 է. որոնք աղէկ մարգարիտ կ'որսան: — ԳՈՒԻԹՈՅ, Էգուատոր հասարակապետութեան գլխաւոր քաղաքը գրեթէ հասարակածին տակը, ծովու երեսէն 9000 ոտք բարձր դաշտի մը վրայ է, եւ 70,000 բն. ունի: Աս կողմերս շատ երկրաշարժ կ'ըլլայ: — ՄԱՐԿԱՅԱՅԱ, համանուն ծոցին քով, 25,000 բն. ու աղէկ նաւահանգիստ ունի: — ԿԻՊՐԱՆՔԱՐ Երեւելի քաղաք է: — ԳԱՐԿԱՅԱ, Գարիպեան ծովէն քանի մը ժամ հեռու, Վենեզուէլա մեծ հասարակապետութեան գլխ. քաղաքն է. շիտակ ճամբաներ, երեւելի տուներ ու 40,000 բնակիչ ունի:

Տ. Կ Ո Ւ Ի Ա Ն Ա

Բնոր. տեսութիւն: Հարաւային Ամերիկայի հիւսիսային դին՝ Գաղղիացւոց, Անգղիացւոց եւ Հոլանտացւոց ձեռքն եղած ցամաքային երկիրները կուխանա կ'անուանուին ու երեք կը բաժնուին, գաղղիական, անգղիական եւ հոլանտական կուխանա: Երեք բաժնոյն մէջն ալ գրեթէ բոլոր տարին կ'անձրեւէ: Յաճ տեղերը միշտ ջուրի մէջ

ու պարարտ ցեխով մը ծածկուած են որ թէպէտ երկրին պտղաբերութիւն կը պատճառէ, բայց օդն ալ շատ կ'ապականէ:

Գաղղիական Կուիանա կ'ըսուի Գայէն գետին բերանն եղող համանուն կղզին ու իր դիմացը Մառոնի եւ Օյափոգ գետերուն մէջն եղած երկիրը: Իր ընդարձակ անտառներուն մէջ 259 տեսակ օգտակար փայտեր կան ու անանկ խիտ են որ առանց կացինի կամ ուրիշ գործիքի մը չ'անցնուիր: Երկրին բերքն ու վաճառականութեան նիւթն է աղէկ խաչվէ, շաքար, բամպակ, նաեւ մելսակ (գարէնֆիլ, հնդիկ ընկոյզ, թարչին): Բոլոր երկրին մեծութիւնը 1,300 $\square$ մղոն ու բնակչացը թիւը 400,000 է: Հոս տեղս Ս. Յովսեփայ քոյրեր ըսուած կուսանաց՝ ազատութեան որոշուած սեւամորթ գերիները կը թելու համար ըրած ջանքերնին յիշուելու արժանի է:

ԳՆՏԷՆ, համանուն կղզւոյն վրայ երկրին գրեթէ իսաւոր քաղաքն է, աղէկ վաճառականութիւն եւ 3000 բն. ունի:

Հոլանտական Կուիանան, որ Մառոնի եւ Գորենթին գետերուն մէջը կ'իյնայ, աղէկ գործուած երկիր մ'ունի որուն համար օդն ալ առողջարար է. ընդարձակ անտառները բոլոր սրբուած են: Բոլոր երկիրը 1,600 $\square$ մղ. մեծութիւն ունի եւ ջրանցքներով, պարտէզներով ու գեղեցիկ տուններով զարդարուած է: Բնակչաց թիւը 60,000 կը համարուի:

ՓԱՐԱՄԱՐԻՊՈՅ, բոլորովին հոլանտական կերպով շինուած Սուրինամ գետին քով, երկրին գրեթէ իսաւոր քաղաքն է ու 20,000 բն. ունի:

Անգղիական Կուիանան՝ որ հոլանտականին հիւսիսային դին կ'իյնայ, 4,000 $\square$ մղ. մեծութիւն եւ 100—120,000 բնակիչ ունի, ու Կուիանայի միւս մասերուն համեմատութեամբ շատ պտղաբեր է: Իր առատ բերքերն են խաչվէ, շաքար,

բամբակ: Նոր Ամսթերտամ, Էսսէգու-իպոյ երեւելի տեղերն են:

9. Պ Ր Ա Ջ Ի Լ Ի Ա

Կայսրո-նի-ն:

Րնդի. տեսութիւն: Ըս տերութեան սահմաններն են արեւելքէն՝ Աթլանտեան ծով, հիւսիսէն Աթլանտեան ծով, Կուիանա եւ Գոլուամպիա, արեւմուտքէն՝ նոյնպէս Գոլուամպիա, Փերու, Պուլիվիա, Լա Փլաթայի միաբանեալ նահանգաց փոքր մասն եւ Ուրուկուայ: Երկիրն այրեցած գօտուոյն տակն ըլլալով, ամառը խիստ տաք կ'ըլլայ: Իսկ ներքին կողմերը լեռանց ու լեռնագաշտերու վրայ օդն աւելի մաքուր, առողջ ու տաքութիւնը չափաւոր է: Գետինը շատ բերրի է, ունի զանազան ազնիւ փայտեր, հազուագիւտ ծաղիկներ, պղպեղ, խաչովէ, շաքարի եղէզն, բամբակ, ամէն տեսակ ազնիւ պտուղներ, [թէյ, անանաս, բրինձ . . . . .: Անտառներուն մէջ գեղեցիկ թռչուններ ու թիւնաւոր օձեր ալ շատ կան: Բոլոր երկրին մեծութիւնը 130,000 □ մղոն է ու բնակչացը թիւը 6 միլիոն որոնք ըստ մեծի մասին ուղղափառ են: Կառավարութեան կերպը սահմանադրական միապետութիւն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՌԻՈ ԵԱՆԷՅԵՐՈՅ մայրաքաղաքը թէպէտ ընդհանրապէս աղւոր շինուած չէ, բայց քանի մը գեղեցիկ շէնքեր ու 210.000 բն. ունի: — ՊԱՀԻԱ, ամբողջ մը, բանուկ վաճառականութիւն, շատ եկեղեցիներ եւ 120.000 բն. ունի: — ՖԵՌՆԱՄՊՈՒՔՈՅ ծովեզերեայ քաղաքն աղէկ նաւահանգիստ ու բամբակի վաճառականութիւն ունի: — ՎԻԼԼԱ ՌԻՔԱ լեռան վրայ շինուած է եւ 20.000 բն. ունի: Ադամանդի ամենահարուստ հանքերն աս քաղքին քովերն են: — ՎԻԼԼԱ ՊԵԼԼԱ 25.000 բն. ունի: Հոս է Պրազիլայի ամենահարուստ ոսկոյ հանքը:

10. Փ Ե Ր Ո Ւ

Հասարակապետութիւն:

Րնդհ. տեսութիւն: Աս երկրին սահմաններն են Մեծ կամ Խաղաղական ովկիանոս, Գոլումպիա, Պրազիլիա եւ Պոլիվիա: Մեծութիւնը 24,000 □ մղոն ու բնակչացը թիւը 1½ միլիոն է: Երկիրն իր ծոցը խիստ շատ արծաթ ու ադամանդ ունի:

Երեւելի քաղաքներ.

ԼԻՄԱ, մայրաքաղաքը 70,000 բն. ու 65 եկեղեցի ունի որոնք ոսկւով ու ադամանդներով կը շողան, նոյնպէս Երեւելի է իր համալսարանն ու հիւանդանոցը: — ԹՐՈՒԽԻԼԵՆՅԱՍ Կմերիկայի ամենէն հին քաղաքներէն մէկն է. ու 12,000 բնակիչ ունի: — ԳՈՒԶԳՈՅ, գեղեցիկ ձորի մը մէջ շինուած է ու իր բոլորտիքը շատ աղբիւրներ ու առուակներ ունի. 46,000 բն.: — ԱՐԵՔԻՓԱ, Կմերիկայի մեծ քաղաքներէն մէկը գուարճալի դաշտի մը վրայ շինուած է, ուր մշանջենաւոր գարուն մը կը տիրէ. 40,000 բն.:

11. Պ Ո Ւ Ի Վ Ի Ա

Հասարակապետութիւն:

Րնդհ. տեսութիւն: Աս երկրին սահմաններն են, Պրազիլիա, Փերու, Խաղաղական ովկիանոս ու Լա Փլաթայի միաբանեալ նահանգները: Մեծութիւնը 18,000 □ մղոն ու բնակչաց թիւը 1,100,000 է: Բերքն ու օդը Փերուի նման:

Երեւելի քաղաքներ.

ՉՈՒՔԻՍՄԱԿԱ (Չարգաս) մայրաքաղաքը 30,000 բն. համալսարան մը ու վանքեր ունի: — ՓՈԹՈՍԻ 12—15,000 բն. ունի եւ իր ոսկւոյ ու արծաթի հանքերովը անուանի է: Բաղքին բոլորտիքը շատ անպտղաբեր է, բոլոր կերակրեղէնները հեռու տեղերէն կը բերուին: Հոս գետնի տակ, հաղարաւոր ոտք խորունկ գերեզմանատնով մը Յերոնիմեանց վանք մը շինուած է, որպէս զի հանքի մէջ գործող գործաւորները որոնք գրեթէ տարիներով դուրս չեն

ելեր , ստուգածային պաշտամունքէ ու կրօնական միութարութենէ չիզրկուին : Աս ստորերկրեայ բնակութիւնը այնչափ վնասակար է որ ամենազորաւոր մարդիկներն ալ 6—8 տարի հազիւ կրնան դիմանալ :
— ԼԱ ՓԱԶ Երեւելի քաղաքը 30,000 բն . ունի :

12. Չ Ի Լ Է

Հասարակացեայ Ինքն :

Բնիկ . տեսութիւն : Աս երկիրը Խաղաղական օվկիանոսին քով՝ 3,350 □ մղ . տարածութեամբ նեղ ծովեզերք մ'է : Բնակչաց թիւը 1 միլիոն կը համարուի որոնք ըստ մեծի մասին սպանիացի են : Օդն ընդհանրապէս շատ զուարճալի ու երկինքը գրեթէ միշտ պայծառ է . անձրեւ քիչ կու գայ : Ազնիւ ոսկի , արծաթ , պղինձ , կապար , ամէն տեսակ գեղեցիկ պտուղներ երկրին հարստութիւններն են :

Երեւելի քաղաքներ .

ՍԱՆ ԵՆԿՈՅ ՏԻ ԶԻԼԻ գլխաւոր քաղաքը գեղեցիկ գաշտի մը վրայ շինուած 60,000 բնակիչ , համալսարան մ'ու շատրուաններով զարգարուած գեղեցիկ վաճառանոց մ'ունի : — ԼԱ ԳՈՆԶԷՓՍԻՈՆ մեծ խորշի մը քով ամրոց է , 13,000 բն . ու նաւահանգիստ մ'ունի : — ՎԱԼՓԱՐԱՅՍՈՅ 50,000 բն . Զիլի ու Փերուի մէջ գլխաւոր վաճառականական տեղ է , դրդեակ ու նաւահանգիստ մ'ունի : — Ծովեզերքի դիմացը Խաղաղական օվկիանոսին մէջ են Եռան Ֆեռնանտէզ կղզիները որոնք ձիւնապատ ու անտառներով զարգարուած բարձր լեռեր , գեղեցիկ հոտաւետ ծաղիկներ ու պայծառ ջրեր ունին : Ասոնցմէ զատ երկրին հարաւային դին կիլիսայ Զիլյէ կղզին որ շատ բերրի է :

13. ԼԱ ՓԼԱԹԱՑԻ ՄԻԱԲԱՆԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՔ

Կ ա մ

ԱՐԺԵՆԹԻՆԵԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Ընդհ. տեսութիւն: Ըս երկրին սահմաններն են Պոլիփիա, Չիլէ, Փաթակոնիա, Աթլանտեան ծով, Ուրուկուայ, Փարակուայ: Մեծութիւնը 50,000 □ մղոն եւ բնակչացը թիւը 2 միլիոնէն աւելի է որոնք ըստ մեծի մասին սպանիացի են: Բովանդակ տէրութիւնը 14 Հասարակապետութիւններէ բաղկացած է, որոնց ամէնն ալ առանձինն իրենց սեփական կառավարութիւնն ունին եւ Հասարակաց իրերը ամէն մէկ Հասարակապետութեան երեսփոխաններէն կազմուած ընդհանուր ժողովքը կը հոգայ: Գետինը բերրի է եւ շատ ձի ունի:

Երեւելի քաղաքներ.

ՊՈՒԵՆՈՍ ԱՅԻՐԷՍ, Լա Փլաթա գետին քով գլխաւոր քաղաք է, երկայն ու լայն ճամբաներ, Համալսարան մը, 6 վանք, մեծ ու գեղեցիկ եկեղեցիներ, դղեակ մը, բանուկ վաճառականութիւն եւ 90,000 բն. ունի: — Ս. ԵՈՒՄԵ ՏԷ ՖՐՈՆԹԵՐԱ երեւելի քաղաք է, 18,000 բն. ունի:

14. Փ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Ա Ց

Հասարակապետութիւն:

Ընդհ. տեսութիւն: Ըս երկիրը Պրազեիլայի, Լա Փլաթայի միաբանեալ նահանգաց ու Պոլիփիայի մէջ տեղը կ'իյնայ: Մեծութիւնը 7,000 □ մղոն ու բնակչաց թիւը 700,000 է: Գետինը բերրի եւ օդն առողջ է:

Երեւելի քաղաքներ:

ԱՍՈՒՆՍՒՈՆ, երկրին գլխաւոր քաղաքն է. գեղեցիկ մայր եկեղեցի մը, բարձրագոյն գիտութեանց դպրոցներ, վանքեր ու 16,000 բնակիչ ունի: — ՂԻԼԼԱ

ՌԻԱԼ ՏԷ ԼԱ ԳՈՆՍԷՓՍԻՈՆ, ԵՆ ՎԻԼԼԱ ՌԻՔԱ ԵՐԵԼԵՂԻ
քաղաքներ են:

15. Ո Ի Ր Ո Ի Կ Ո Ի Ա Յ

Հասարակապետութիւն:

Րնդհ. տեսողութիւն: Աս երկրին սահմաններն են Աթլանտեան ծով, Պրազիլիայի կայսրութիւն, Լա Փլաթայի միաբանեալ նահանգները: Մեծութիւնը 5,000 □ մղ. ու բնակչացը թիւը 25,000 է: Գետինը՝ մանաւանդ ծովեզերեայ կողմերը, շատ ապառաժուտ ըլլալուն այնչափ բերրի է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՄՈՆԹԷՎԻՏԷՅՈՅ, գլխաւոր քաղաք է, կաշոյ վաճառականութիւն եւ 15,000 բնակիչ ունի որոնք բոս մեծի մասին Գաղղիացի են: — ՍԱՆ ՍԱՔՐԱՄԵՆԹՈՅ թէպէտ պղտի քաղաք է, բայց բանուկ վաճառականութիւն ունի:

16. Փ Ա Թ Ա Կ Ո Ն Ի Ա

Րնդհ. տեսողութիւն: Աս տէրութիւնը Լա Փլաթայի միաբանեալ նահանգներէն սկսեալ մինչեւ Մակելանի նեղուցը կը տարածուի եւ Աթլանտեան ու Խաղաղական ովկիանոսներուն մէջ տեղը կ'իյնայ: Սպանիացիք զերենք աս երկրին տէր կը համարին որ 22,000 □ մղոն տարածութիւն ու 100,000 բնակիչ ունի, որոնք զանազան ցեղերու բաժնուած, յաղթանդամ, շատակեր ու վայրենի մարդիկ են: Երկրին ներքին կողմերը դեռ անձանօթ են ու գետինը ամենեւին բան մը յառաջ չիբերեր: Վայրի կենդանիներ, ձի, եզ, ու ձուկ շատ ունի: Փաթակոնիայի տակ կ'երթայ Հրաստան կամ Երկիր Տրոյ կղզին իր բոլորտիքն եղող քանի մը կղզեակներով որոնցմէ երեւելիներն են, Տէրութեանց կղզի. Միայնակեաց (Էրէմիթ) կղզի

որուն վրան է Գափ Հուն Ամերիկայի վերջի հարաւային ծագը:

17. ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԲԵԻԵՌԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐ

1. Ֆալքլընտեան կղզիք, որ Մակելանի նեղուցին արլ. դին են եւ քանի մը 100 բնակիչ ունին: 2. Հր. Նոր Գէորգիա կամ Ս. Պետրոսի կղզիք, Ֆալքլընտեան կղզեաց արեւելեան դին կ'իյնան: 3. Սենուիչեան կղզիք, Հր. Նոր Գէորգիայի հարաւային արեւելեան դին կ'իյնան: 4. Հր. Նոր Օրբնէի կղզիք, Հր. Նոր Գէորգիայի հր. արեւմտեան դին կ'իյնան: 5. Հարաւային Նոր Շէթլէնտ՝ Ֆալքլընտեան կղզեաց հարաւային դին կըլլեաց խումբ մըն է որոնց մէջ հրաբուխ լեռներ կը գտնուին: 6. Երրորդութեան կամ Բալմերեան երկիր, Շէթլէնտ կղզեաց հարաւային դին, անձանօթ երկիրներ են:

Գ. ԱՐՄ. ՀԵՔԿԱՍՏԱՆ

Արեւմտեան Հնդկաստան կ'անուանուի Աթլանտեան ովկիանոսին մէջ հս. ու հր. Ամերիկայի մէջ տեղի գտնուած կղզեաց շղթան որն որ Ֆլորիտայի հր. ծագէն մինչեւ Օրինոգոյ գետին բերանը 300 մղոնէն աւելի տարածութիւն ունի:

Աս կղզիներու մէջ երկիրը շատ բերրի է ու Եւրոպայի ամէն տեսակ ազնիւ պտուղներն ու ընդեղէնները յառաջ կը բերէ: Իր բուն առատ ու ազնիւ բերքերն են խահլէ, շաքար, եղէգն, բամբակ ու ծխախոտ:

Բոլոր արմ. Հնդկաստանի կղզեաց մեծութիւնը՝ Հայթի կղզին դուրս առնլով, 4403 □

մղոն է որոնց մէջ 3,379,000 եւրոպացի, սեւ ու հնդիկ բնակիչ կայ. ասոնց գլխաւոր գործքն է գաղթականական վաճառքներ (խահվէ, բամբակ, շաքար ու ան վաճառքները որոնք գաղթականութիւններէն մեզի կուգան) տնկելն ու ծախելը:

Արմ. Հնդկաստանը երեք մեծ կղզեաց խումբերու կը բաժնուի, որ են Պասամա կամ Լուգայեան, Մեծ Անթիլեան ու Փոքր Անթիլեան կղզիներ:

Պահամ կամ Լուգայեան կղզիները ըստ մեծի մասին անմարդաբնակ ժայռեր են, որոնք Ֆլորիտայի ցամաքակղզիէն Նոր Պասամայի ջրանցքով, Բուպա կղզիէն հին Պասամայի ջրանցքով բաժնուած ու բոլոր Անգղիացւոց ձեռքն են: Աս կղզիներն ամէնը մէկանց 700ի չափ կան որոնցմէ 7 հատին վրայ միայն 31,000 բն. կայ որոնք կէս մը բողոքական կէս մ'ուղղափառ ու կէս մ'ալ կռապաշտ են: Բուն Պասամա կղզին անմարդաբնակ է: Փրովիտանս կղզին 6,000 բն. ունի ու գլխ. քաղաքն է Ֆորթ Նասաւ: — Կուանաանի կամ Ս. Սալվատոր կղզին առջի երկիրն է, զորն որ Գոլումպոս Ամերիկա Նաւարկելու ատեն (1492 Հոկտ. 12) գտաւ:

Մ Ե Ծ Ա Ն Թ Ի Լ Ե Ա Ն Ք

Վուպա, Ճեմէյգա, Հայթի ու Փորթուիքց Մեծ Անթիլեան կղզիք կ'անուանուին, ու Ֆլորիտայի եւ հր. Գոլումպիայի մէջ տեղը կ'իյնան:

1. Բուպա Ամերիկայի ամենամեծ կղզին, շատ լեռներ ու գետակներ ունի. գետինը շատ բերրի է, գրեթէ բոլոր տարին անընդհատ կը հնձուի, եւ Սպանիացւոց ձեռքն է: Մեծութիւնը 2,000 □ մղոն ու բնակչաց թիւը 1 միլիոն կը համարուի:

Երեւելի քաղաքներ.

ՀԱՎԱՆԵԱ, կղզւոյն հիւսիսային եզերքին վրայ գեղեցիկ շինուած ու Ամերիկայի վաճառականու-

Թեան գլխաւոր քաղաքներէն մէկն է, ու 150,000 բն. ունի: Անուանի է Հավանայի ձիկաւոր որ տարին $\frac{1}{3}$ միլիոն հոխայէն աւելի դուրս կ'երլէ: Տեսնելու արժանի բան է նաւահանգիստը որ խիստ մեծ ու անանկ ապահով է որ նաւերը առանց երկաթ նետելու կրնան կենալ: Նաւահանգստին բերանը ժայռերու մէջ 1200 գրկաչափ երկայն ջրանցք մը կայ ու անանկ նեղ է որ մի եւ նոյն ատեն մինակ մէկ նաւ մը կրնայ անցնիլ: — ՍԱՆ ԵԱԿՈՅ տէ Բուպա կղզւոյն հարաւային կողմը, երեւելի քաղաք է ու 17,000 բն. ունի: — ՓՈՐԹՈՅ ՏԷԼ ՓՐԻՆՉԻՓԷ, — ՍԱՆ ԳԱՐԼՈՍ ՏԷ ՄՈՆԹԱԶՍ նոյն կղզւոյն վրայ քաղաքներ են:

2. Ճեմէյգա Բուպայի հարաւային դին. Անգղիացւոց արմ. Հնդկաստանին մէջ ունեցած կղզիներէն ամենէն մեծն է. շատ անառողջ օդ մ'ունի, մեծութիւնը 300 □ մղոն ու բնակչաց թիւը 400,000 բն. կը համարուի:

3. Հայիթի, որ յառաջագոյն Սան Տոմինկոյ կը կոչուէր ու հիմակ Կայսրութիւն է, շատ բերրի երկիր ունի: Մեծութիւնը 1400 □ մղոն ու բնակչաց թիւը 1 միլիոն է:

Երեւելի քաղաքներ.

ՓՈՐ ՌԷՓՐԻԿՂԻՔԷՆ (որ երբեմն Փորթ օ Փրէնս կը կոչուէր) կղզւոյն գլխաւոր քաղաքն է 28,000 բնակիչ ունի: — ՍԱՆ ՏՈՄՐԻՆԿՈՅ, համանուն գետին բերանը, աղէկ նաւահանգիստ ու 16,000 բնակիչ ունի. եւ Ամերիկայի ամենէն հին քաղաքն է: — ԳԱՓ ՀԱՅԹԻ (երբեմն Գափ Ֆրանսէ) գեղեցիկ զերք ունի բայց օդը աղէկ չէ:

4. Փորթոռիքոյ (հարուստ նաւահանգիստ) Մեծ անթիլեան կղզիներէն ամենէն պզտի կղզին է, 40 ժամ երկայնութիւն 16 ժամ լայնութիւն եւ 225,000 բն. ունի, եւ Սպանիացւոց ձեռքն է:

Փ Ո Ք Ր Ա Ն Թ Ի Լ Ե Ա Ն Ք

Փոքր Անթիլեան կղզիք ըստ մեծի մասին բերրի ու պտղաբեր երկիր ունին, որոնց աշխարհագրական դիրքը, հիւսիսէն դէպի հարաւ, հետեւեալ կարգաւ է:

1. Վիրգինեան կղզիք, Փորթուիքոյի արեւելեան գին 60ի չափ կան որոնցմէ. Ս. Թոմաս, Ս. Յովհաննէս ու Ս. Խաչ, (Սէն Քրոս) կղզիները Գանիացւոց ձեռքն են: Անեկատա, Կորտա եւ ուրիշ քանի մը պղտի կղզիները Անգղիացւոց ձեռքն են ու Ս. Մարթին ու Սապա պղտի կղզիները Հոլանտացւոց ձեռքն են:

2. Անքիլեա ու Պարպուտա, Անգղիացւոց ձեռքն են:

3. Ս. Բարթուղիմէոս, Շվեաներու Եւրոպայէն դուրս ունեցած միակ երկիրն է:

4. Ս. Քրիստափոր, եւ Անթիկուա կղզիներն Անգղիացւոց են:

5. Կուատլուփա, Տեղերատա, Մարի-Կալանթ ու Լէ-սէն կղզիները Գաղղիացւոց ձեռքն են:

6. Տոմինիք կղզին, Անգղիացւոց ձեռքն է:

7. Մարթինիք կղզին Գաղղիացւոց արմ. Հնդկաստանի մէջ ունեցած երեւելի կղզին է. ամէն տարի 30,000 կենդինար խաճմէ ու 2 միլ. Տոխայէն աւելի շաքար կու տայ:

8. Ս. Լուչիա, ու Պարպատա կղզիները Անգղիացւոց ձեռքն են, որոնցմէ վերջինը աղէկ աղբիւրներ ու շատ առողջ օդ ունի: Նոյնպէս Անգղիացւոց են 9. Պրիճթաւն, 10. Կրանատա ու 11. Երրորդութիւն (Լա Թրինիտէտ) կղզիները: 12. Մարկարիթա կղզին իր բոլորտիքն եղած մանր կղզիներովը Գոյումպիայի հասարակապետութեան տակն է: 13. Գուրասսոյ կղզին Անգղիացւոց ձեռքն է:

Ե • ՈՎԿԻԱՆԻԱ

Ովկիանիա ընդարձակ տարածութիւն մ'ունի իր կղզիներուն եւ արքիպելագոսներուն՝ բոլոր Խաղաղական ովկիանոսին մէջ տարածուած ըլլալուն համար:

Աս երկրիս վրայ ընդհանուր տեղեկութիւններ տալը աւելորդ սեպելով, միայն կղզեաց խմբերու վրայ խօսելն ու անոնց նշանաւոր բաները յիշատակելը բաւական կը համարինք:

Դիրք ու Մեծութիւն: Ովկիանիա երկրագնդին հինգերորդ մասն է եւ Ասիայի ու Ամերիկայի մէջ տեղը զանազան կղզիներու խումբ է: Իր բոլոր մեծութիւնը 180,000 $\square$ մղոն է. եւ հետզհետէ նոր նոր կղզիներ ալ գտնուելու վրայ են:

Երկիր: Երկիրը ընդհանրապէս շիտակ է, միայն Բուն Աւսթրալիայի ցամաք երկրին ու Նոր Զելանթիայի մէջ քանի մը ծովեզերեայ կողմերը մինչեւ 15,000 ոտք բարձր լեռներ կը գտնուին: Օդն ընդհանրապէս քաղցր ու առողջ է:

Բերք: Աւսթրալիայի գետինը երկրագնդին միւս մասերուն համեմատութեամբը շատ ստորին աստիճանի մէջ է. միայն առատ ձուկ ու գեղեցիկ գոյներով թռչուններ ունի: Բայց նորերս Եւրոպայի գաղթականաց ձեռք ծաղկելու վրայ է:

Բնակիչ: Բոլոր Աւսթրալիայի բնակիչները՝ գաղթականներն ու տեղացիները մէկտեղ առնելով $2\frac{1}{2}$ միլիոն կը սեպուի:

Կրօն: Տեղացւոց բուն կրօնքը կուսակալութիւնն ու նիւթապաշտութիւնն է. մարդակերութիւնն ալ զանազան տեղեր, կրօնական սկզբանց հետ խառն է: Բայց քրիստոնէութիւնը շատ տեղեր քարոզուելով՝ վերոյիշեալ անկարգ կրօնները շատ նուազելու սկսած են: Հոս տեղս ուղղափառ ու բողոքական քարոզիչներ՝ շատերը կուսակալութենէ դարձուցած են:

Բաժանում: Ովկիանիա երկու գլխաւոր մաս
կը բաժնուի: 1. Աւսթրալիա կամ Արեւմտեան
ովկիանիա: 2. Բազմակողման աշխարհ (Փոլինէ-
զիա) կամ Արեւելեան ովկիանիա: Առջինին մէջ
ըստ մեծի մասին մեծ կղզիներ ու Աւսթրալիա
ցամաք երկիրը կը բովանդակուի, ու ետքինը առ
հասարակ մանր կղզիներու խմբեր է:

Ա. ԱՐՍՐԲԱՂԱՅ

1. ՆՈՐ ՀՈՂԱՆՑԱ

Րնդի. տեսողութիւն: Բուն Աւսթրալիա կամ
Նոր Հոլանտան հիւսիսէն թորրէս նեղուցով
Նոր Կուինէյէն ու հարաւային կողմանէ Պասս
նեղուցով ֆան տիմէն երկրէն կը բաժնուի ու իր
երեւելի խորշն է Գարփենթարիա որ հիւսիսային
կողմանէ երկրին մէջը կը մտնէ: Մեծութիւնը
140,000 $\square$ մղոն է: Օդը թէպէտ ընդհանրա-
պէս առողջ է բայց ամառն անանկ տաք կ'ընէ որ
բոլոր երկիրը քար կը դառնայ ու ձմերուան փո-
թորիկներն ու անձրեւներն ալ շատ զօրաւոր ու
փեսասկար են:

Երկրին ներքին կողմերն անձանօթ ըլլալուն
ծովեզերաց վրայ միայն կրնանք խօսիլ. որ են,
Հարաւային Նոր Ուելս որ Բուն Աւսթրա-
լիայի արեւելեան ծովեզրն ու Անգղիացուց գաղ-
թականութիւն է որ տարւէ տարի կը ծաղկի.
Հոս գտնուած քաղաքները, գեղերը, այգիները,
վաճառականութիւնը, դպրոցները եւ վերջապէս
ամենայն ինչ գրեթէ եւրոպական ձեւով ու կար-
գով են: — Երեւելի տեղն է Սիտնէյ որ քա-
րաշէն տուներ ու 35,050 բն. ունի: — Բոլոր
գաղթականութեան բնակչացը թիւը 200,000 կը
սեպուի: Գալիֆոռնիայի ոսկուց հանքերը գտնուե-

լէն քիչ մը ետքը Աւսթրալիայի ոսկւոյ շտեմարանները երեւան ելլելով՝ Սիտնէյ քաղաքին կերպարանքն ալ շատ փոխուեցաւ. աշխարհքիս ամէն կողմանէ բախտախնդիրներու բազմութիւնը քաղաքն ողողեցին ու դէպ ի լեռները ցրուեցան. ասանկով քաղաքը ընդարձակ առուտուրըրաւ. հիմակ թէպէտ առաջուան պէս չէ, բայց դեռ առատ ոսկի կը հանուի: Երկրին հարաւային դին եղած Ֆան տիմեն կղզին ալ աս գաղթականութեան տակ կ'երթայ:

Հարաւային եզերաց վրայ են, Կրանթեան, Ֆլինթերեան, Նիւթեան երկիրները որոնցմէ վերջինը շատ պողաբեր է:

Արեւմտեան եզերաց վրայ են Էտէլսեան ու Էնտրախտեան երկիրները:

Հիւսիսային եզերաց վրայ են, Ֆան տիմեն, Աունհեմ, Գարփենթարիա երկիրները:

2. ՆՈՐ ԶԵԼԱՆԹԻԱ

Կ'անուանուին Նոր Հոլանտայի հր. արլ. դին եղած երկու կղզիներն՝ որ 10 ժամու լայնութիւն ունեցող Քուքի նեղուցով իրարմէ բաժնուած են. երկուքին մէկանց մեծութիւնը 3,000 $\square$ մղ. է ու բնակչացը թիւը 500,000: Հս. կղզւոյն մէջն է Աւսթրալիայի ամենաբարձր լեռը, որն որ Թեներիֆայի ու Մոնպլանի բարձրութեանցը կը հաւասարի (14,000): Հիւսիսային կողմն եղող կղզւոյն օդը քաղցր է, բայց հր. կղզին գրեթէ միշտ ամպերու մէջ է:

3. ՆՈՐ ԳԱԼԵՏՈՆԻԱ

Աս կղզին որ 400 $\square$ մղոն մեծութիւն ունի Աւսթրալիայի ցամաք երկրին արլ. դին, չոր ու լեռնոտ է, բնակչաց թիւը 50,000ի կը հասնի որոնք սեւ ու 6 ոտքէ աւելի բարձր են, եւ մեռցուցած թշնամիին կ'ուտեն:

4. ՆՈՐ ՀԵՊՐԻՏԵԱՆՔ

Աս կղզիները, գրեթէ 30ի չափ Նոր Գալե-տոնիայի հս. դին կ'իյնան: Բնակիչքը 200,000 կը համարուի որոնք բարեսիրտ, զուարթ, հիւրասէր, բայց երբեմն նաեւ մարդակեր են:

5. ՅԱՐԼՈԹԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

Նոր Հեպրիտեանց հս. դին կ'իյնան, 10 հատի չափ, որոնցմէ մեծը Ս. Խաչ կ'անուանուի, որմէ նաեւ բոլոր խումբը Ս. Խաչի արքիպեղաքոս ալ կ'ըսուի. աս կղզեաց ներքին կողմերը անթափանցելի անտառներ են ու բնակութիւնը միայն եզերաց վրան է:

6. ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԿՂԶԻՔ

Աս կղզիները, Շարլոթեան կղզեաց հս. արմտ. դին են, ու մինչեւ ամպերն բարձրացող լեռներ ունին (11,000 ոտք): Բնակիչները բոլոր սեւ են ու իրենց կղզւոյն վրայ եկող օտարականները իբրեւ գերի կը ծախեն կամ կ'ուտեն: Թագաւորը բացարձակ իշխանութիւն ունի, ուղածը կ'ընէ, ու իր շուքին մէջ մտնողին պատիժը մահ է:

7. ԼՈՒԻԶԻԱՏԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

Աս խումբը՝ որ Սողոմոնի կղզեաց հր. արմ. դին է, միայն հեռուանց տեսնուած ու դեռ քննուած չէ. բայց ամէնն ալ պղտի, պողաբեր ու լեռնոտ կղզիներ կ'երեւան: Բնակիչները սեւ են:

8. ՆՈՐ ԿՈՒԻՆԷԱ

Աս թրալիայի աս մեծ կղզին Նոր Հոլանտայի հս. դին 9000 մղոն մեծութիւն ունի. Թորրէս

նեղուցով Նոր Հոլանտայէն, ու Տամիիէն նեղուցով Նոր Բրիտանիայէն բաժնուած է: Երկրին ներքին կողմերը դեռ անձանօթ են. բնակիչները երկիր կը գործեն ու ծառերու վրայ կը բնակին: Կանայք կապկի կերպարանք ունին, թեւերնին ու ոտուընին բարակ ու գրեթէ ամէնն ալ հաշմ են:

9. ՆՈՐ ԲՐԻՏԱՆԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

Ասոնք Նոր Կուինէային արլ. դին են. ամենէն մեծը Նոր Բրիտանիա կղզին է, որոնց ամէնը մէկէն 700 □ մղոն ու 200,000 բն. ունին, միայն ծովեզերեայ քանի մը տեղերը ծանօթ են:

Բ • ԲԱԶՄԱԿՂԶԻՔ

Րնդի. տեսութիւն: Աշխարհքիս աս մասն որչափ որ ընդարձակ տարածութիւն ունի ալ նէ, բուն երկիրը շատ նուազ է. գրեթէ բոլոր մանր կղզիներէ կը բաղկանայ, որոնք խաղաղական ովկիանոսի մէջ իբրեւ բծեր կ'երեւան:

Աս կղզիներն առ հասարակ վայրենի բնակիչ ունին, բայց հետզհետէ եւրոպացւոց կըթուլթեամբն ընտանենալու սկսած են: Շատ կղզիներու բնակիչքն ալ, եւրոպացւոց յաճախելու սկսելէն վեր, ջարդուելու եւ նուազելու վրայ են: Աս կղզիներն ալ զանազան արբիպեղազոսներու կը բաժնուին:

1. ԳԱՐՈՂԻՆԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

Նոր Կուինէայի հս. դին մեծ խումբ մ'է որն որ Փիլիպեան կղզեաց արլ. դին իյնալուն, նաեւ Նոր Փիլիպեան կղզիք ալ կ'անուանուին: Աս խումբը Սպանիացիք իրենց կը համարին: Գարոլինեանց ու

Ասիայի Փիլիպեան կղզեաց մէջը կ'իյնան Փէլէվ
փոքր կղզիները, որ զանազան իշխաններու տակ են:

2. ՄԱՐՇԱԼ ԿՂԶԻՔ

Գարոլինեան կղզեաց արլ. դին. 30ի չափ
կղզեաց խումբ մը եւ գրեթէ դեռ անծանօթ է:

3. ՄԱՐԻԱՆԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

Ասոնք 15 հատի չափ Գարոլինեան կղզեաց
հս. դին կ'իյնան ու նաեւ Գողոց կղզիք կը կո-
չուին: Ասոնց մէջ հրաբուխ ալ կայ, ոգն աղէկ
ու երկիրը պտղաբեր է:

4. ԱՆՍՈՆԻ ԿՂԶԻՔ

Մարիանեան արքիպեղագոսին հս. արլ. դին
չատ մը ցրուեալ կղզիներ են, որոնցմէ շատերը
նորերս գտնուած են:

5. ՄԻԻԼԿՐԱԻԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

Մարչալի կղզեաց հր. արլ. դին 70 հատի
չափ ամէնն ալ ցած ու դալարագեղ կղզիներ են:
Բնակիչքը՝ որ բազմաթիւ կ'երեւան, վայելուչ,
թխագոյն ու զուարթ մարդիկներ են:

6. ՆԱԻՈՐԴԱՅ ԿՂԶԻՔ

Ասոնք 11 հատի չափ Նոր Հեպրիտեանց արլ.
դին են: Կղզեաց անունը բնակչաց շատ նաև ու-
նենալէն ու նաւավարութեան մէջ ճարտար ը-
լալէն առնուած է, երկիրը լեռնոտ ու շատ
պտղաբեր է:

7. Ֆիշի ԿԶԶԻՔ

Նաւորդաց Տր. արմ. դին բազմաթիւ բնակչով կղզիներ են. թէպէտ քաղաքականութեան մէջ ըստ բաւականին յառաջացած են, բայց մարդակերութեան սովորութիւնը դեռ դադրած չէ:

8. ԲԱՐԵԿԱՄԱՅ ԿԶԶԻՔ

Աս կղզիները որ Թոնկայի կղզեք ալ կ'ըսուին, 150 հատի չափ Նաւորդաց կղզեաց Տր. դին կ'իյնան: Բազմակղզեաց ամենէն ծանօթ մասն հոս տեղն է. արքիպեղագոսին անունը տեղացւոց՝ եւրոպացիներուն ցուցուցած բարեկամական ընթացքէն առնուած է: Աս կղզեաց մեծ մասը անջուր, անմարդաբնակ, ցած ու պղտիկ է, օդը քաղցր ու առողջ, ու ընդեղէնն առատ է: Բնակչաց թիւն 100,000ի չափ է, որոնք վերին թագաւոր մ'ու շատ ստորին իշխաններ ունին. մարդազոհն ու մարդակերութիւնը դեռ բոլորովին վերցուած չէ: Աս տեղաց գլխաւոր կղզին Թոնկաթապուկը կոչուի:

9. ՔՈՒՔԻ ԿՄՄ ՄԱՆԾՄԱ ԿԶԶԻՔ

Բարեկամաց կղզեաց արեւելեան դին, ամէնն ալ ցած, պղտի ու ժայռերով պաշարուած կղզիներ ըլլալուն մերձենալը շատ դժուար է. բնակիչքը բազմաթիւ, ըստ մեծի մասին Քրիստոնեայ են ու զանազան եկեղեցիներ ունին:

10. ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԿԶԶԻՔ

Աս անուանի կղզիները որ 14 հատի չափ կան Քուքի կղզեաց հս. արլ. դին կ'իյնան, ու մէջերնին երեւելի է Օթայիթի կղզին որ 20 □ մլ. մեծութիւն, երկիրը լեռնոտ ու բարձր ցրցուած

ժայռեր ունի, օգը շատ զուարճալի է ու անձրե-
 ւային ժամանակ 200 ոտք բարձր ջրվեժ մ'ալ կ'ու-
 նենայ: Բնակչաց թիւը 20—40,000 կը համարուի:
 Օթայիթի կղզին 40 մաս բաժնուած է որոնց ա-
 մենուն վրայ մէյ մէկ իշխան դրուած է. աս իշ-
 խանաց վրայ ալ մեծ իշխան մը կը տիրէ զորն
 որ հպատակներն ուսերուն վրայ կը պտըտցընեն:
 Թագաւորը 1818ին քրիստոնեայ եղաւ ու իր բո-
 լոր չաստուծոյ պատկերները Նոնտոն խաւրեց ու
 կղզւոյն վրայ եւրոպական կարգ կանոն հաստա-
 տեց. հիմակուան տիրողը Թագուհի մ'է որ բոլոր
 Անգղիացւոց ազգեցուածեանը տակն է:

11. ՍՏՈՐԻՆ ԿՂԶԻՔ

Ինկերուածեան կղզեաց արլ. դին բազմաթիւ
 մանր մանր կղզիներ են ու դիրքերնին շատ ցած
 ըլլալուն շատ անգամ ջրով կը ծածկուին:

12. ՄԱՐՔԵԶԱՍ ԿՂԶԻՔ

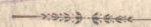
Ստորին կղզեաց հս. դին կ'իյնան, որոնք Մեն-
 տանաս ալ կը կոչուին: Երկիրն ըստ մեծի մասին
 հրաբխային է. 25 — 30,000 բնակիչքը պատե-
 րազմասէր են ու մեռնող թշնամին կ'ուտեն: Բնա-
 կիչքը գեղեցիկ կերպարանք ունին ու գոյներնին
 աւելի սպիտակ է: Նո-գանիւ կղզին գեղեցիկ ու
 գրեթէ անառիկ դրիւք նաւահանգիստ մ'ունի: Աս
 կղզիները 1842էն վեր Գաղղիացւոց տակն են:

13. ՍԵՆՏՈՒԻՉԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

Ղափոնի ու Մեքսիկոյի մէջ տեղն եղող ըն-
 դարձակ ովկիանոսին միջալայրը, արեւադարձնե-
 րու վրայ կղզեաց խումբ մըն է 15 հատի չափ:
 Ասոնցմէ ու բոլոր բազմակղզեան ովկիանոսին ա-
 մենէն մեծ կղզին Օվայհի կ'անուանուի որն որ
 լեռնոտ ու բերրի է. օգը գրեթէ արմ. Հնդկաս-

տանի օդին նման: Աս կղզիներն Աւսթրալիայի
ամենէն բազմամարդ կղզիներն են, բնակչաց թիւը
մինչեւ 400,000 կ'ելայ: ՕվայՏի կղզւոյն վրայ
քաղաքներ ու գիւղեր, տպարաններ, դասատուն-
ներ, նաւահանգիստ, եւրոպական ու ամերիկեան
գաղթականութիւններ կան: — Գայ-Բուա 2700
բն. ու եկեղեցի մ'ունի: Աս կղզիներու դիրքը
աշխարհքիս երեք մասերուն մէջ տեղն ըլլալով
ու բնակչաց գործունեայ բնութեամբը, շատ յա-
ւաջագիմութիւն ունին: Արդէն փոքրիկ նաւա-
տորմիղ ու շատ վաճառականութեան նաւեր ու-
նին, որոնք մինչեւ Գամչաթգա, Գանթոն ու Ա-
մերիկայի ծովեզերքն ընդարձակ վաճառականու-
թիւն կ'ընեն: Բնակչաց մեծ մասը քրիստոնեայ
եղած են:

150 45 36 59
30 70 89

Handwritten scribbles and numbers in purple ink, including '7-5', '49', '281', and '281'.

5

0003290

B65-
X 271

19	60
23	0
<hr/>	
87	0

860

